

ГҮЗЕЛЬ ЭЛЕМОВА

КӨКТИҢ СУУЗЫ

ГОРНО-АЛТАЙСК
2008

Гюзель Элемова 1953 жылда Ондой аймакта Алтыгы-Талду журттын їстиги жанында Боочы-Оозы деген кичинек журтта чыккан. Ол журтты удабай жоголтып, андагы турган «Кызыл-Тан» колхозты «Ленин жол» колхозко кошкон. «Ленин жолдо» Гюзель баштапкы катап школго барган. Школдо баштапкы їредїчилери Раиса Янгиновна Чекурашева, Ольга Ивановна ла Семен Эркеменович Бедесовтор онын кѳксине кеендикке ле билгирге їўткир от чаккан.

Ўлгерчинин энези Элемова Суркурак Кыпчаковна терен ле элкем кѳрїм-шїїлтелї, сїрлї ле жалакай кїїн-тапту келин болгон. Озогы алтай жанла Гюзельди энезинин сыйны Анна бойына бала эдип алала таскаткан. Гюзельдин эжези Ерукова Анна Кыпчаковна сїрекей сѳзине каруулу, баштанган жолынан туура болбос, ак-чек їўткїмелдї, сыныкпас бек кылык жанду кижиге болгон. Ол Алтайдын жаан байы Аргымай Кульджиннин кызынын кызы.

«Биледеги эки жуук кижинен, ошон їїрїмде туштаган кайкал сыйдїй жакшынак їредїчилерден кѳпти алгам» — деп, Гюзель жартайт.

«Билгирдин ле жайым кѳгїс-кѳрїмнин кабайы болгон жаан эжик — Литинститут. Мында Россиянын, ондо журтаган ончо калыктардын кѳгїс кѳрїми терен, жайалтазы байлык їлгерчилери, канатту сѳсти тузаланып билер устары їренген бозого. Анда їренери ол бойынын ѳйинде база бир жаан ченелте болгон. Ол ороонистын культуразынын эн кидим ѳрѳ турган ѳйлѳри болгон. Тїїкиде ол анайда жажына артып калар» — деп, Гюзель иженет.

Алтай чїмдемел литературага Гюзель Элемованын їни 70-чи жылдарда кожулган. Ол Александра Саруеваны эечий жол улалткан экинчи їлгерчи келин болуп келген. Ого жаан классиктер Лазарь Кокышев, Эркемен Палкин, Аржан Адаров ижемїи эткендер.

Гюзель Элемованын їлгерлик жуунтылары «Кїстин канады», «Жыланнын тїлентизи», «Жакшы болзын, тенгериде жолугарыс!» деп адалгылап, алтай кычыраачынын айлаткыш ондомолын кениткен.

Жуук ѳйдѳ Гюзель Элемова публицистиканын эп-аргазын тузаланып, «Кѳгѳл найманнын угы» деп адалган бичик жазады. Бу бичик Манжы ла Аргымайдын билези ле олордын арткан калгандарынын салымына учурлалат. Алтайдын

жаан байларынын ады-жолдору совет жаннын өштөжүзүнөн айрылганыла колбой, олордын угы-төзүн жабарлаштан ла базыныштан арутап, ойто түүкилик эземге ле культурага кийдирип жанжыдар амадула бу ижин бичиичи бүүдирди. Агалу-ийнилү Кульджиндер Манжы ла Аргымай алтай калыктын эземинде ойгор күүндү, жебреннен келген укту-төстү байлар болуп адалып, кандый да катуу жабарлашка алдырткан өйлөрдө өзөк-буурында байлап ла карузып, кайкап ла тооп, жакшынак кеп-куучундарына кийдирип салган оморкодузы болуп арткан. Ол алтай элдин жүрүмунин жажыттуу жаны болгон болзо, эмдиги жаны түүкилик жайымнын айалгазыла колбой бу жажытты ачары жанынан билимчилер ле бичиичилер баштапкы алтамдарды эдип иштеер учурлу. Гюзель Элемованын бойынын өскөн-чыккан билезинде уккан-көргөнүн бичип, бу түүкилик ууламжыла бир кичинек иштенип жазаган бичиги јилбилү, јенил тилле бичилген учун көп улусты сонуркаткадый ла сүрекей ойинде суруга киргедий болуп ак-жарыкка чыгып јаткан дезебис, јастыра болбос.

Калганчы јылдарда ол «Эл Алтай» телекомпанияда иштеп, журналистикага көп чыдалын ла ойин кысканбай берген, је өктөм жүреги алтай чүмдемел литературага чындык ла бойы артып калган. Ойгорчы поэт Бронтой Беджуровтын курч шүүлтезиле: «Журналистика ла бичиичи иш — кожо туулган эјелү-сыйынду. Је бичиичинин ижи озо туулган — јааны, журналистиказы дезе онын кичү сыйны. Айдарда, бичиичинин ижи чик јок учурлу ла каруулу иш, ол канча катап көп туза экелер аргалу». «Темдектезе, јилбилү роман бичип салзан, оны бир тынышла кычыргандар тилди кожо бойлорына алынгылап алар, анайда тил өлбөй өзүп јат, тирилип күүч алынып јат. Бу ишти бистен өскө, бичиичи улустан башка, кем де, качан да иштеп, бүүдүрүп болбос. Бу ижисти калганчы јолго атанарга јетире, калганчы тыныжыс соогончо, учына чыгара иштейтен бийик салымду улус бис... » — деп, Гюзель кунугып та, оморкоп то ајдат. Келер өйдө ол бала тужы ла төрөл јоны керегинде бичик бичиирге амадайт. «Ол эн ле күүч, эн ле каруулу бичик болор деп бодойдым. Ненин учун дезе жүректин түүбинде алып жүрген эн ле баалу-чуулу күүн керегинде, ийде-чыдал керегинде солун ла жаркынду бичиирге тын ус болор керек. Темдектезе, Мустай Каримнин «Узаак, узаак бала туш» деп повестыне једижерге албаданар керек. Чек једижер арга јок: ненин учун дезе бу бичик туку качан эрте өйлөрдө ончо күүнди, эс-сагышты озолоп, ол өйдин ачылтазы брлуп чыгып, калыктын көксин

кенидип ле көдүрүп өскүрген. Јол салынып калган ууламжыла иштенери чик јок јенил. Је сай күүч жаны Мустай-аганын чон алмазтый шедеврынын кичинек те жаркынын ујатка салбай эзедип, бичик јазайтаны. Ол айдары јок каруулу керек. Је эн учурлузы ол бичик озо жүректе быжып, улуска ла өйгө керектү болуп сезилзе, ак жарыкка бойы былаашкан кептү билдирип, бичилер учурлу. Кереги јок литература бүүгүнги күүнде сүрекей көп кепке базылып турган өйдө, ол јайымла менин ойноор күүним јок...» — деп, Гюзель Элемова чике айдынат. «Алтай чүмдемел сөс, калыктын тилинин салымы сүрекей кызу ла күүч айалгага кирип калган түүкилик ченелтенин ойинде бойына кош алынганча, туура сала да берзе, жүк акту бойыннын ич керегин деп билип тура, ајарынып сананар, кемјинер керек, октомго кирбей... Уур кош артынатан өйлөрим өдүп калган ошкош, онын учун јенилчек те жүрер, јымжак јол бедиреер јөп менде алдындагы эткен-тутканымнын турултазы учун бар деп сананадым. Ого үзеери эши кижги, эне кижги болгоным учун мындый јайым јолды талдазам, табым... Каруу алынарынан мен качан да кыйышпагам, жүрүмнен чөкөнөтөн јаным база јок, је өскө дө јайалталу улус толо, ологго јол берер керек деп бодойдым. Јиит үје кайкатсын, јайалтазынын ијдезин керелеп, көргүспести көргүссин, мен туку качаннан бери јарлу, үстине ас калыкта ойинен өткүре таныш, јуук немедий болуп калган кижги.

Ончого сүрекей јуук сезилетени бистин иште сүрекей чаптыгын јетиретен айалга эмей. Бичиичи сүре ле јетире ондолбогон јажыт, учына јетпес көрнө болуп, јууктап болбос айсберг кирелү өскө улусла бойынын ортодо бөлинти тудуп, жүрүмди тууразынан сүрекей јазап, терен ширтеп көрөтөн јанду. Мен дезе журналистиканын кара калажы учун албаданала, бу учурлу, чүмдү бөлинтимди бускам. Ол алтын бөлинтини чүрчеден ойто таап алар арга јок, озо дезе јайымды јазап ойто сезер ле баалап билер болуп алар керек. Ой дезе шунуп учкан шонкор, тенеринин түүбинде — ого једижип, јендежерги база да тегин ле эмес... Је чолмон-јылдызым эмди де бийик, коручыл ангелым эмди де сергек деп аланзыбай будедим.»

Айдарда, бу јубилейлик бичик Гюзель Элемованын јайаандык ижинин база бир кемјинетен бозогого келгенинин кереес-учуры кептү сый болуп, алтай кычыраачыны јилбиркедер деп

ЭРЕНИС ӨЙ

* * *

*«Боочы жерге кар жаады,
Кыш түйшүкени бу туру,
Болчок бажым буурайды,
Карыганым бу туру».*

*«Кају жерге кар жаады,
Кыш келгени бу туру,
Кара бажым кажайды,
Карыганым бу туру».*

(Алтай жанар)

ПОЭЗИЦГА

Сенин маанында чечек,
Сенин алдында илбизин.
Менин жолымда шуурган,
Менин маанымда Христос.

Сенин келижин — байрам.
Сенин колында чөөчөй.
Менин сарыным мүргүүл,
Менин үстимде крест.

Сен кунуксан — сакыгай:
Көгүсте ижемји жылыбас.
Мен каткырзам — ыйлагай:
Кургаган чечек жайылбас.

Сен бийик, сен ару.
Сенин эрјинен канатту,
Менин күүним кинчектү,
Минген јоргом суузанкай.

Сеге јүткип, јүрүмде,
Седен јүректер түгенгей.
Сен дезе јылдыстарда
Маанын элбиреп күй!

ЎЛГЕРЛЕР

Кайкал куштардый, ўлгерлерим
Канаттарын жайгылап уча берди.
Кандый журтта, кажы талада
Кайып тургулайт не јўрўмди?

Олорды эмди туш башка айдап,
Эжигимнен мен кийдирбес болдым.
Јылдыстардый чагылыжып, айланышса,
Эки алаканымды жайа тутпайдым.

О-о, ўлгерлер, кўрнў-сўстўр!
Канатту омок кушкаштар эмейеер:
Слерди эбиртери кўч ле болор,
Сўме айдар устар та бар?

Бар ла болбой, кайтсын, устар —
Балтыры бек эр улустар.
Мени дезе омор электеер,
«Кадыт нени бичиир?» — дешкилеер.

Онын да учун, омок кушкаштар,
Ўркидип, слерди сўрбей канайдар?
Буруумды таштагар, јаркынду канаттар:
Јаркынаар слердин кўгўсти јарыдар!

ЭРЕНИС ӨЙ

Эренис кўўндў эрлердин
Эптў эрмектеринин узунын!
Эренис ۆйгў учуражып,
Эбирилерине јўрўмнин
бўдерге кўчин!

Эреетип айткан сўзимди
Эмди угарга чаптык —
Эрееним бар ۆйимде,
Эрееним бар ۆйемде.

Ўзезин айтса кўндўре,
Ўзўлип те калар ару кўўнис.
Ўзўктеп айткан ўлгерим
Ўредиш эмес — эзедиш...

САЛЫМ

Өштүлөр биригип,
Өштүлөр көкип,
Ороның түбине
Мени таштаптыр.

Карануй тамыда,
Чыкту ородо,
Канча жылдарым
Калас өдүптир.

Каткырыжып, өштүлөр
Карануй тамы жаар
Таштар мергедейт —
Тал-табышту сүүнгилейт.

Ак аястың түбинде
Апагаш күүле —
Ыраакта најымның
Ырымчы кужы.

Карануй түн түшсин,
Каруулчыктар уйуктазын.
Ак чаазыңды ару куш,
Айланып түш!

Айланып түш,
Алдыма!
Апар санаамды —
Жайымга..

БЫЯН БОЛЗЫН КЕЛГЕНИҢЕ!

Мылтыкты сөстү
Улус бар,
Макатып, жыга
Аткылап салар;

Коронду күүндү
Улус бар,
Керексип келзе,
Кенедип салар.

Күмүш күүндү
Кем де келип,
Араай унчукпай,
Кожо отурар.

Көкси ачык,
Көстөринде чындык —
Ачу-ачу экүге,
Же женилип калар...

Санааларарды кычыргылап,
Ыражараар.
Качан ойто тушташ?
Айтпазаар.

Эң ле балу сөс —
Айдылбаган эрмек,
Күч кийдирген ийде —
Чеберлеген күүн...

Быйан болзын,
Келгениңе!

КЕМ ДЕ КЕМГЕ ДЕ...

Кем де кемнин де
Күүнин көмөргө,
Кем де кемди де
Көнкөрө теберге,
Уйкудан туруп,
Көзүн ачат,
Күскүдөн көрүнүп,
Жуннат.

База кем де,
Кемге де
Канат сыйлаарга,
Жол жарыдарга,
Калажын жетире
Чайнабай мендейт,
Эски кийимин
Кееркедип өкпөөрөт.

Өкпөзи жаан
Ол көөркий
Айландыра улуска —
Каткымчылу ла чаптык,
«Жүрүмди билбес тенек»,
Эмезе «сокор күчүк»,
Же телекей ого —
Кеен чечек.

Ол бараксанды
Ыраактан таныдым,
Көзүңгүмдүн алдыла
Байа өттү.
«Чилиге барып,
Чын учун
Жуулажар керек! — деди, —
Че Гевара чылап,
Ченежип,
Жыгылар керек!» — деди.

Же кайда да
Чыгып болбос
Жажына,
Же качан да
Айрылып болбос
Алтайдан.
Бир де конбос
Билбес айылга:
Бий-Тураны көрбөгөн
Эмдиге жетире.

Анайып ла жүрөп
Төрөл жеринде,
Анайда ла жажаар
Учурлу жүрүмде.
«Быжыраарга» оны
Кезиги амадаар,
«Элгекке элгеерге»
Кажызы да күүнзеер.

Же байа ла ол,
Автовокзалда,
Жайылып калган
Жанымла өттү.
Кандый да кыстан
Көзүн албай,
Көккөрүнүн автобузына
Кыстадып кирди.

Эски тоңунун эдеги
Эжикке кысталып,
Мааныдый элбиреп,
Жүрүп калды!

КАРАҢҮЙ ЖОЛДО

А. Кокышевага

О, Фрези Грант,
Жүгүрүк бала!
Сен улустын
Жолында турба,
Сен улустын
Жолына чыкпа,
Сен кунукпа.

Карануй жолдордо
Сен тенип жүр —
Жаныскан, ыраакта,
Сан ла башка
Жоткондорло жаба!
О, Фрези Грант,
Канатту бала!

Кемигер де ого
Тийбегер!
Мылтыкты сөзөөрлө
Шыкап атпагар!
Толкулар үстиле
Жүгүрип билер баланы
Көргөнигерди
Кайкап турыгар!

Онын аказын,
Желбер чачту поэтта,
Жүрегин талайга
Сыйлаган эрди,
Тонокчылдар
Өлтүрер тушта
Эн ле жаан,
Эн каршулу
Шок эткендерин
Алтай жоннын
Чындык балдары

Калапту тартышта
Жүрек түбинде
Канча чактарга
Алгылап жүрер,
Эр жажына
Некегилеп жүрер.

Мун жүректерге
Сыс түжер,
Мун көгүстерде
Өрт болор
Онын акту өлүми...

Сен десе,
Толкулар үстиле
Жүгүрип билер бала,
Буттарынды чыкпатпа,
Узун жолдо чылаба:
Женил болзын жорыгын!
Жылдар өтсин — арыба,
Ырыс кыйышсын — ыйлаба,
Тайкылба кайыр толкуга,
Жыгылба тургускан тузакка,
Ээлеп жүргин
Энчи жүрүмди!

Түбекке түшкен
Акту жүректи
Жаныс ла сен
Аргадап билерин,
Жаныс ла сен
Таап, таныырын...
Толкулар үстиле
Жүгүрип бараткан бала!
Мөнкүлик поэттин
Кичинек сыйнызы,
Сенин де жолун
Женил болбос база.
О, Фрези Грант,
Канатту бала!

УЧУРАЛ БОЛОР...

Учурал болор менде де:
Чичкечек учук
Ўзүлбей чыдажар,
Онон тудунып өрө чыгарым,
Канадым жайып учарым...

Учурал болор менде де:
Кичееген чечегим жайылар –
Онын жаражын улус кайкажар,
Күйүнчек жүректөр карарар!

Учурал болор сенде де:
Учурлу армакчын кенейте үзүлөр,
Карсылдада каткыргайын не?
Карылып, какырып бодонгойын не?

КУНУКПА, КАЙРАНЫМ!

Тумчугы хналу
Турачы деп куш
Табыш жок
Кезикте.

Кезикте,
Күннин көзи өчүп,
Ыйлап энилет
Кичинек чечегеш...

Кезикте
Корон соок кыш
Кожончы суучактын
Кежирин тудат.

Кунукпа, кайраным!
Айса болзо,
Бистен тын
Өй бойы кунугат?

ЈИИТ ТУШ

Таказы јок јаш тайга
Јиит тужында кижы тўней.
Тапчы телекей,
Јалбыш каныста!

Јынылап туруп,
Тайкылып туруп,
Казаладарга јараш,
Казаладары сўнчи.

Ийде бар да
Не керек така?
Така уур, така уят –
Јирме бир јаштуда.

Ончо немени
Бактырып албай,
Керексип келзеес
Канчын тужыста.

Чокту јылдыс
Суркурайт ичкери,
Алдыста јолыста,
Келер ойисте.

Једип аларыс
Ончо немеге,
Эмди эрте.
Андый эмес пе?

Јыгылза, јиитте јыгылар,
Турар арга табылар.
Учса, јиитте учар,
Карыгалак, канат чыдажар.

Јалтанбай, јажынбай,
Ойинен озо така кадатпай,
Колго тайак тайанбай,
Каткырып јўрер тужыста.

Оштўлерис танылу,
Кўндерис јаркынду,
Јўрегис јыргалду
Јиит, ару тужыста.

Чып-чын не болорын
Билбезис кемибис те.
Аланзыыр кўўнис те јок,
Сакыыр аргабыс та јок.

Јиит тушта кижы
Токынап болбос –
Сакыыр, бедреер.
Јиит тушта кижини
Башка кўрўм кайкадар.

Јиит тушта кижиге
Сан тескери кылык јараар,
Сананып таппас
Јажыттар тартар.

Улу ла Јараш –
Бу эки темдек
Учы-кыйузы јок
Јилбиркедер, кўрўдўр.

Јиит тужыста
Ончобыс андый,
Одўп калар
Ол ойлўр.

Изү жалбышты
Калас үлеген
Күндүзек,
Күүнзек күүн!

Такаладып жүрүмге,
Тоқынадып ишке,
Билгир жорык баштаарыс,
Бир кеминде алтаарыс.

Иит тужыска уйалып,
Тууразынан көрөрис.
Туйказынан, чүмеркеп,
Чүмдү эзен ийерис.

Јетире ажанбай
Јүгүрген баланы
Адылып, ачынып
Токтодорыс.

Чаптыгыс келер башка немеге.
Кайкал бедреп жүрерден
Калаш ла бар болзо,
Не керек эди эмди биске?

Таказы јок јаш тайга
Иит тужында кижн түйней
Тапчы телекей,
Салкын јалыста.

Је куулгазынду өй —
Коркышту уур артынчак эмей.
Чылабай, кубулып өскөрбөй,
Кемибис оны јетиргей?

* * *

Јажына килегем
Јажыл аркада
Јалкын түйшкен
Јаныс тытка...

Јажына корыгам
Јүрек түйбинде
Јашта көргөн
Кудайдын сүрин...

Арып-чылады
Ару сыным,
Агарып кажайды
Араан чачым.

Артап онды
Ачык чырайым,
Је арајан аштый
Азыйгы ла күүним.

Јажына кунуккам
Јажыл аркада
Јалкын соккон
Јаныскан тытка.

Јажына јоктогом,
Јүректе корыгам,
Качангы көргөн
Кудайдын сүрин!

ТҮГЕНБЕС КҮҮНИМ — АЛТАЙЫМ

* * *

*«Лашкан кары жаагажын,
Кайылбай калбас Алтайым,
Лажарып чечек өскөжүн,
Капшай онбос Алтайым.*

*Көбүк кары түйшкенде,
Узак жатпас Алтайым.
Көгөрип өлөн өскөндө,
Түргөн онбос Алтайым».*

Алтай жанар

СОК ЛО ЖАНЫС...

Сок ло жаныс сүүнчим бар,
Сооп калган көксимде.
Согоон октый кару ол,
Солынып болбос жүрекке.

Сокор тутканын салбас,
Соныркак укканын ундыбас —
Кайкашпагар сүүжимди,
Кетешпегер күүнимди.

Алып жүрек оны көдүрбес,
Айлаткыш ойгор оны ондобос —
Сок ло жаныс сүүнчим өчпөс, -
Сок ло жаныс күүним түгенбес.

Сокордын тутканы кару,
Соныркактын укканы баалу.
Кыйышкай жолдорым,
Кыйналгай жүрегим —

Айрылбас сүүнчим,
Астабас күүним.
Артап калзам — эземимде,
Амырап калзам — көксимде.

ТҮГЕНБЕС КҮҮНИМ - АЛТАЙЫМ

Түгенбес күүним — Алтайым
Түмен-жүзүн чечектү.
Түребес күүним — калыгым
Түмен башка жанарлу.

Алтайымнын байлыгы —
Ару, тирү ар-бүткен,
Албатымнын жөөжөзи —
Акту айткан төп куучын.

Кату чактар тужында
Калжуурбаган калыгым.
Карануй жолдын ичинде
Карганбаган улузым.

Телекейдин салымын
Тынзынбай араай тындаган.
Кара көстөр суркурап,
Каран сагып караган.

Кайкамчылу кожоны
Кайып учкан жылдыстый.
Кайран Алтай калыгым
Каскактан өскөн кайындый.

Түгенбес күүним — Алтайым
Түмен жөөжөгө толылбас,
Калын акчалу баштыкка
Качан да ол жайылбас.

Түгенбес күүним — тууларым
Түмен жүзүн чечектү.
Түребес күүним — калыгым
Түмен башка жанарлу.

АГАРУ ОЛЖО

Түш жеримде
Олжодо эмтирим:
Түгенбес күндөр,
Кубулбас жүстөр.

Аткакту эмик
Ары жанында —
Кунукчал өзүмдөр,
Куу жалаңдар...

Күчим чыгып,
Күүним өчүп,
Эбирип жүреле
Эрикчил чеденди,

Карануй таланы
Катап аярзам,
Алтайым болуптыр
Акту алдымда.

Сүүген туулардын
Сүүрилерин танып,
Сүүнип өксөйдим,
Көксим эрип...

Түш жеримде
Олжодо эмтирим:
Кату каруулчык
Алтамымды тыңдайт.

О, кайран Алтайым!
Кату да салымда,
Карачкы да тушта
Кичинек тамчың сенин мен.

О, кару, агару олжо!
Жүрүмим түгензе,
Чанкыр жастарда
Чечегин, жenezин болорым.

Чырмайып өзөрүм,
Өчөрүм, күйерим.
Чактарды өдүп, эбирерим
Жангыс сеге, Алтайым!

ЭКИ СУУГА УЧУРЛАЛГАН ЭКИ КОЖОН

I.

Кадын, Кадын, Кадыным,
Кайран кару энейим!
Кабай кожоңын жоныма,
Койу уурагын толкуунда.

Калыгымнын кереези —
Кадын, Кадын, Кадыным!
Калыгымнын канады —
Куштый шунган Кадыным!

Кадын, Кадын, Кадыным —
Агару туулардын ачык тыны,
Ару жеримнин улу тамыры,
Алтайдын көксинин каны.

Калыгымнын жүрек түбинен
Канча чактарга аккан сен,
Өзөк буурыла тудуш сен,
Жүрүмиле жангыс сен.

Кадын, Кадын, Кадыным!
Кайлап аккан чөрчөгүм.
Кадын, Кадын, Кадыным!
Чактардан калган кайралым.

II.

Урул, урул, Урсулым!
Уур суулу Урсулым!
Уккур эмес седен суум,
Учурлу толку-судалым.

Урдый уур сенин тамчың —
Ууштанган колымда.

Узун-узун жүрүмдө —
Ундылбазын качан да.

Узак жолдордо
Угуларын түжимде.
Канатту толкуун —
Калапту сөзимде.

Коологон табыжын
Кожор ийдемди.
Тунгак кожоңын
Тургузар түндерде.

Караңуй экпинин
Карыкчалым жазар.
Калын тожын
Каткымдый шынкыраар.

Жүрүмим түгензе,
Жүрегим токтозо,
Жүзи-бажымды
Жунуп үйдешкин...

Межикке салып,
Мееске чыгарза —
Меереген жаагымда
Тамчын мелтиреер.

Урсулым, урул!
Үзүлбес кожон, чөйил!
Урсулым, угул,
Улу салым, улал!

ЭНЕ СУУ

Кайран энемдий Кадын суу!
Кеен, седең сенин экпинин!
Кичинек мени кайкадып качан да
Көпөгөш чачынды жайган эдин!

Көп жолдорго оноң үйдежип,
«Кайра жан, балам!» — деп, жакыган.
Элбек жүрүмгө аткарып,
Энчикпей ээчиде узак аккан.

Көк-буурыл чачту эне суу!
Көп балдарды ичкери ийген.
Чуйдын жолына чыга конуп,
Чанкыр толкуунла жаңып турган.

Узун жолдордон кайра келерин
Уур анданып улай сакыган.
Удап жанза, эрке жалтырап,
Удура меңдеп ырысту чайпалган.

Јууга барган баатыр уулдарын
Јунунып сууннан, ичип айрылган.
Калганчы катап сенин толкууннан
Кайра көрүп, сүрлерин ајарган.

Кайран энемдий Кадын суу!
Канча чактарга жүрүмис башкарган,
Калыгысты төрөл јерине,
Кадын, јаркынын јабa тарткан!

Эптеп алатан сагыжысты
Эбире соккон сүт толкуун.
Эбиртип алатан күүнисти
Эркетендү агынын...

ЭП-САНАА

Апагаш тандарда,
Ару тууларда,
Кайалар төжинде
Кайкал чечек жайылат...

Эп-санаа, эп-санаа,
Ак чечек сен, ару байана!
Эп-санаа, эп-санаа,
Ак кардый сен суркура жажына!

Апагаш тандарда,
Бийик сындарда,
Кеен чечек
Кемзинип ойгонот.

Эп-санаа, эп-санаа,
Эрте танда көскө эбелет.
Эп-санаа, эп-санаа,
Күр-көгүске тымыкта конот.

Алтайдын сынында
Ак чечектер — жум јаландар.
Ак карлар деп качан да
Аланзып бодобогор.

Эп-санаа, эп-санаа,
Јалтыра, јалбыра!
Эп-санаа, эп-санаа,
Учуп јет, ундыба!

Ак көбөлөк айланат
Буурайган бажымды.
Амаду эмди де ыраак,
Айса болзо кийнимде.

Эп-санаа, эп-санаа,
30

Эбиртип берзен эскиде сүүнчимди!
Эп-санаа, эп-санаа,
Эптеп берзен эмдиги јолымды!

О, эп-санаа! О, эп-санаа!
Сен кайда?
— Мен бичик кайада,
Өрө чык, албадан!

ЫЛАНЫҢ ТҮЛЕНТИЗИ

*журттардын
турум...*

*Ыланду, Күү
эл-жонына учурлап*

*«Октолып жаткан ок-ылан
Октолып жадып ол калар.
Ойноп жүрген бойлорыс
Ойноп жүрүп ол калар.*

*Ылыжып жаткан жыландар
Ылыжып жадып ол калар.
Ыргап жүрген бойлорыс
Ыргап жүрүп ол калар».*

жанар

Алтай

ЫЛАН ТҮЛЕНТИЙТ

Ыл чөймөктөлөт учуктый,
Ылу эбирет женүдий,
Яс жытанат тынчу,
Жиргилжин килтирейт тармалу.

Чычкан кожондойт энчикпей
Чыкту, куу жаланда.
Ылан тирилет ойгонып
Озогы, бек журтында.

Уур сыны экчелет,
Узун куйругу чагылат.
Кокпыланат терези,
Коштой өзөт жаңызы.

Изү күнге удур
Ичкерилеп түлентиир керек,
Кинчектелип жаңырап керек.
Чичке тежиктен өдүп...

Ачу-ачу кыйын!
Ару-ару жаркын!
Кенейте женилин –
Учуп чыккан үргүлжи түбинен!

Жаңы кебинин
Журугынын чокумын!
Каймакту сүттий кей,
Кандый ырысту телекей!

Суурылган түлентизи
Суркурайт күнге.
Ээзинге элбиреп,

Элбендейт тежикте.

Жанырган жүрүм –
Жаан учурлу.
Куру түленти –
Куучын суруда.

Өлүм өнзүре,
Өзөри онон күч.
Түней ченелте –
Түлентип тирилиш.

Куулгазынду ийде
Кубулбас күүнде,
Ар-бүткеннин ойгорын
Керелеген жыланда!

ТОЛГОЙОКТЫН ЧӨРЧӨГИ

Толгойоктын үстінде
Тогузон тогус ай,
Тогузон тогус ай
Толгойоктын үстінде.

Ап-апагаш кийис
Ару жалаңда,
Амтанду ак сүт
Айакка толо.

Жыланым, өнөлө!
Жылып кел бого!
Толо аяктан амза,
Токым-кийиске амыра!

Жалама чылап элбиреп,
Жалбыш чылап жалбыра.
Жалкын кептү жалтырап,
Жараш бийе бийеле.

Жажы жаан журт ээзи
Жууктабай сени көрөр.
Бийелеп салган белгенди
Билип араай сезинер.

Айдары жок жаан күн
Айылдар үстин жарыдар,
Ак кийистин үстинен
Азу мүүстер табылар.

Шымыражып каргандар
Шыпшап оны суккулаар.
Сүүнчизи толо балдары
Сүт ичкилеп тургулаар.

Толгойоктын ичинде
Тогузон тогус чечек.
Тогузон тогус чечек

Толгойоктын ичинде.

МЫЙРЫКТЫҢ КОЖОҢЫ

Суркураган суучактый
Сурт эттире жыларым,
Койрык кара будактый
Коркойып тым жадарым.

Ээлү комыс үнинен
Эрип мелиреер эт-каным,
Кожончы эрдин койнына
Конорго келип кирерим.

Сүрнүгеле, сүүжимнен
Сүрим, сыным уурлаза,
Сүүредилип, кунуксам
Сергек-седен куйругым,

Узун кыштын учында
Уйкудан мен турарым.
Эски кебимди солыйла,
Жанызыла кееркеерим.

Коркышту жобол кыйназа,
Короным болор эм-тус,
Каргышту түбек истезе,
Калбырууш терем — ырыс.

Куру түлентим —
Кыс кижинин эрјинези,
Ээлү журтка отурып,
Эне болзо — аргазы.

Түүнчекке оройло
Түлентимди сугыгар —
Түүзилбес угаар,
Түребес журтаар.

ТАБЫШКАК

Карануй жыраа алдында,
Калын тайа төзинде —
Жаркындалган тегелик,
Жалтыраган түүнчек.

Амыр жатса, жаражын,
Ачынып чыкса, капшуунын,
Кеен журукту арка-сын,
Килтиреген килен тын.

Чололу катая түрбекти
Чочыдып, калак, жастырба.
Чоокыр кыйра чөйилип,
Чончой-бутка кадалба.

Чодыр таштын алдынан
Чыгып келзен, сезейин.
Чечекти эбире оролзон,
Чеберленип өдөйин.

Жылбыркай жорыкчы,
Жылыжын түрген!
Жымжак армакчы,
Жымырууш кабыжын!

Өтпөс јерин сенин јок,
Өзөк-буурын сенин соок,
Мөлтүреген тыйрык,
Мызылдаган мыйрык.

ТОЛГОЙОКТЫҢ СЫГЫДЫ

Тондолот Толгойок —
Тоолонот таштар,
Тонкойыжат тазылдар,
Тогузон тогус ай карыгар.

Тосток көстү аар-жылан
Тош жүректү кижиге туштаптыр.
Толголгон сын-арказын
Томыра базып балбартыр.

Тозырак көзинен тамган јаш
Тобрак орто шиниптир.
Тоозынду јерде өкпө-бууры
Тепселип-тебилип кайылтыр.

Тон карануй кара түн
Толгойокко түжерде,
Топсып калган соок тере
Тойрыс эдип јуурылтыр.

Тожонтып калган эки көс
Тожыла јиилектий кадалгак.
Түнкүлдеген түнүрдий
Түннин табыжы — табышкак.

Шоркыраган суучактый,
Шоордын тату үнндий,
Шолыраган кандый күү?
Шылыраган не табыш?

Айланып болбос карануйда
Ачу шымырт угулган,
Араай айткан сөстөри

Ар-бүткенге томылган:

«Алтын бажым бүдүн болзо —
Алты күннен тирилерим,
Седен куйругым бүдүн болзо —
Сегис күннен тирилерим!»

Сергек тан сертейип чыгарда,
Сеги жыланнын көрүнбейт.
Јок эптири кечеги јеринде,
Јоголып калтыр кенейте...

КАРГАН ЭНЕМНИН КУУЧЫНЫ

«Узун-Курт деп учканла
Урушпагар, балдарым,
Угы-төзөөр түгенер —
Учы-бажы жеткер.

Узун-Курттын уйазын чачса,
Ундутпас, өштөп истежер.
Кайда да болзо једижер,
Канча ойгө кетежер.

Каан да кижии онон, калак,
Качып-јажынып болбогон.
Каразы јаан јеткер ол,
Каргыжы кыйбас түбек ол.

Ала күнче јуртка келзе,
Алтай улус кунугар.
Атанып јеринен көчкилеер,
Айланып учында кородор! — дешкилеер.

Јаманды сезип, ол танма
Јаткан јуртка кирер ол.
Качан бирде ол уктан
Кем де артпаган» — дешкилеер.

Јуртту јыланнын јуртына
Јуук јадып көрбөдим.
Јурты чачылган јыланнын
Јуулаганын чөрчөктөн уктым.

Карган энемнин сөстөри
Канайып эмди эзелди?
Јаандарымнын айтканы

Јажымла кожо эбелди.

Айлу-күндү Алтайдан
Айрыларым эмеш пе?
Ада-энемнин кийнинен
Атанарым эмес пе?

Јылан јылдын кереези
Јымыратты эмеш пе?
Јыландунын чөрчөги
Јалтандырды эмеш пе?

ЖААН ЭРЖИНЕ

Калыгым кеелеген чөрчөктө
Калганчы эржине – жылан эржине.
Каргандар айткан сөзінде
Улу эржине – жымыртка эржине.

Ойгор кижі жолына
Ойноп-тоолонуп түжетен.
Тегин кижиге учурабас,
Тегин чакта туштабас.

Орчылан телекей ойгорлыгы
Ол жымыртка ичинде.
Жезелү жыланнын уйазы түбинен
Жетсе өйи эбирилип келетен.

Телекейдин ойгоры –
Темдектү жымыртка ээзи,
Тенкейген ширееге отурбаза да –
Тергее-ороон чындыгы.

Байлу кулугур коронынан
Баалу эмдер жазалды,
Жымыртказы көрүнбеди,
Жылдар жылыжып чөкөттү.

СУРАК

Орчыланнын төзінде
Он аржаннын белтиринде,
Жылу жада-таш алдында
Жыландар жуулган туңжызы.

Канча чакка карыган
Апагаш Эне-жылан бар.
Ээлү жымыртказын кичееген,
Эптү журтын башкарган.

Эне-Жылан! Аар-Жылан!
Берзен жоныма эржиненди!
Эне-Жылан! Боро-Жылан!
Үлөшсөн жонымла ырызынды!

Элимнин эрлү уулдары,
Эне-Алтайдын эдегинен,
Энчейип капсын, ычкынбай,
Экелип берген энчинди.

Күндий чалызын чындык,
Ижин бүдүрзин калык,
Ару артсын агару тууларым,
Артабай аксын агын сууларым.

Отурган журтыс сооголок,
Ойгор журтыс түнгелек.
Эбиртсен энчи-ырызысты,
Эптезен үргүлжик жолысты!

ЖЕБРЕН ЖЫЛАНГА АЛКЫШ-ҮЛГЕРИМ

Каан-фараон бөркинде
Канкайып арта жадырын.
Улу Жылан, ойгор Жылан,
Удура чике көрөдин!

Жарыткыштый салактап,
Жалаалу бажынды көдүрдин.
Каан кижинин маңдайында
Калапту темдек эптирин.

Кеен бийик бөрүктөр —
Кемзинип билбес көстөр.
Кунукчал бар тенериде,
Корон бар тиштеринде.

Чүмдү, чүмеркек каандар,
Чындык нерегер бузулбас!
Магаарды корыган жыланаар
Межикте меереп калбас.

Мензинчек ээлерин ундыбай,
Мелирежет алтыннын үстинде,
Межелик өргөөлөр ичинде
Мелтирежет мөнкүлөр түбинде.

Мыйрындажып мызылдагар!
Макалу уйкуда каандараар!
Кайкамчылу бек болзын,
Калын слердин угыгар!

АБА-ЖЫШТЫҢ АЛТЫН САЙЫ

*«Эне-төрөл жеристе
Энчейгенче жүрерис.
Эмил-сайлу кузугын
Эрикпестен чертерис.*

*Кайран төрөл жеристе
Карыганча жүрерис.
Кату сайлу кузугын
Карыкпастан чертерис».*

(Алтай жанар)

КУМАНДЫЛАР

Аба-жышта
Кузук бүтсе,
Кирелтези калын
Куманды улустар.

Мөш жыгылза,
Кеен эдим жазаар
Кайкал колду
Куманды устар.

Тура тудуп,
Жышта жылынган,
Малта жүктенген
Куманды күлүктөр.

Күдели чачту,
Чанкыр көстү,
Күскүдий жука
Чырайлу келиндер.

Түктөр иирер,
Липтер өрөр,
Түндерди кыскартар
Шулмус жаанактар.

Көлөткөзи койу
Калын жышла
Көйи тудуш
Кайран карындаштар.

Озогы укту
Куманды устар,
Омок журтту
Лебрен анчылар.

АЙ ЭСКИДЕ

Ай эскиде
Куманды кыстардын
Апагаш колдору
Арып-чылаар,
Арбынду иштери
Артып тутаар.

Ай эскиде
Куманды каргандар
Амыр уйкузын
Аланзып жылытар,
Араай коно
Аңданып кыйналар.

Ай эскиде
Аба-жышта
Азийгы өйлөрдин
Ајару темдеги
Айылдар сайын
Араай жүрер.

Ай эскиде
Азу тиштерлү
Арслан-тайгылым
Ачу улыыр,
Ак айаска
Акшып мүргиир.

Анчы, мерген акам
Ачык-жарык каткыраар,
Ајарбас ол айдын каразын.
Аргымак адына минер,
Ары болор.

Једишпес ого
Јеткер шулмус.
Коручызы, ак куу,
Кожо болор јолдо,
Азарга бербес качан да,
Ачар јолды карануйда!

АЛТЫН САЙ

(Сыгыт)

Аба-јыштын алтын сайы,
Алтын сайы үрен јок.
Аба-јыштын тегерик айы,
Тегерик айы јаркын јок.

Аба-јыштын калын мөжи,
Калын мөжи кезилди.
Аба-јыштын алтын сайы,
Алтын сайы кургады.

Антыгарлу балдары
Ары болуп атанды.
Ада тилин ундыйла,
Аргаданып үренди.

Алтын чачту кыстары
Абакай кеберин солыды.
Ар-шулмус кылыгын,
Аскылап, эмди толыды.

КЕНЕГЕН ЈЕРДЕ

Аба-јышта, төрөл јышта,
Арбынду мөштөр кезилген —
Ак јаланда кара төнөштөр,
Астыгып куу кыйгырган.

Кенеген јерден көк мөш ойто
Качан бирде өскөй не?
Кандый үйе келгей не?
Качан шырка эмделгей не?

Өнзүре жүрек сорбылу,
Өчөткөн күүн коронду.
Эдиски ойнойт, эликти төгүндөп,
Экче јун калтырайт, јуукага түжүп...

Ойнобо, эдиски!
Элик келбес — эрте ле орой.
Јүк көк өлөн дө корболоп өскөй,
Ойто такып буттарга тепсетпей.

Апагаш куу күнге мызылдап,
Аба-јыжыла талбынып учат.
Јуукага түшкен јаңыс јунды
Уйага саларга тиштенип апарат.

Анда, анда ок онын јери,
Андый эмей салымнын учуры:
Төрөл уйага төзөгө болбой,
Туулган јымыртка јылузын корыбай.

**КУУНЫҢ КАНАДЫНАҢ ТҮШКЕН
ЖУҢНЫҢ КОЖОҢЫ**

Талалар эзини,
Талайлар жажыды,
Туулар баштары –
Тартырулу кеен!

Jaан талайлар
Jайым эзиниле
Jетире танышпадым –
Jенил боро јун да мен.

Экпиндү талайлар
Jажытту элкемиле
Jазап ондошподым –
Jаңыс болчок јун да мен.

Бийик туулар
Байлу сүүрилерине
Барып чыгар јан
Берилбеген меге.

Jаркынду, јаан кеендиктер
Jартап болбос тартырулу.
Jун да болзо јулукту –
Jүрегим ойлойт јажытту.

Тартырулу кереестер
Не сытадат көксимди?
Артаган-кенеген јеримди
Толып болбос күүнимди?

АЛТАЙ JAҢАРЛАР КҮҮЗИНЕ...

Карануй јоткон табарза,
Бай-теректи сындырар.
Каргышту салым туштаза,
Кайран улус јоголор.

Чактын маны кайда не?
Чагылып күйген јылдыста.
Чиймелгези јүрүмнин
Ченежип көргөн көзисте.

Чадыр айыл түндүги
Очоктын чике үстинде.
Орчылан төзи кайда не?
Ончого тийген күн-чокто.

Кайран бойыс өл калзаас,
Карануйга мөр болор.
Чокту көзис оч калза,
Чөкөмдикке мөр болор.

Салкынды канайып токтодор?
Салдым согор марлу ол.
Салымды канайып озолоор?
Сакытпай једер күчтү ол.

АЧУ СЫС

Кубал баскан јерлерден
Кубакај чечек өзөтөн,
Куу ойногон суулардын
Куучын-кереези артатан.

Кунукчалду јол өдүп,
Курчып өзөр ийде бар.
Тургакту кечүге астыгып,
Туруп болбос түбек бар.

Алтын сайлу кузук аш
Алтайыста астады.
Албатызы нерезин
Алтай базып ундыды.

Кубал баскан јерлерден
Кубакај чечек өспөс пө?
Кунураган калыктын
Күчи, күүни кирбес пе?

јанар)

ТУРКМЕН КЕБИС

*Гюльнабад Курбановага
учурлап турум*

*«Көзөр салбас кејимге
Көзөр салып кайттым не?
Көзим салбас көөркийге
Көзим салып кайттым не?»*

*Саракај салбас токымга
Саракај салып кайттым не
Санаам салбас көөркийге
Санаам салып кайттым не?»*

(Алтай

* * *

Туркмен кебис чолозы —
Чолозы чечектү садтар.
Туркмен кебис жаркыны —
Жаркыны жылдысту тенери.

Туркмен кебис үстине
Түже конуп чайлагам.
Түгенбес күүнди кайкагам,
Түс эрмекти тындагам.

Туркмен кыстар үлгери —
Түүп салган кебизи.
Түште болзо ширдеги,
Түнде болзо төжөги.

Түре тудуп кебизин,
Туруп чыкты туркменим, —
Колтыктап барды билигин —
Кереестеп салган чөрчөгин...

Туркмен кебис чолозы —
Чолозы озогы темдектер.
Туркмен кебис журугы —
Журугы учурлу бичиктер.

ТУРКМЕН ТАЛАГА

Сүүштин городы —
Сүрлү Ашхабад!¹
Сүнем калды
Серүүн садында.

Эриксем, эбелет
Эжикте виноград.
Каталып калган
Онын түжүми.

Ўзүминди үзеле,
«Ойгор аш» деп алкайтан,
«Телекейдин жажыды
Бу жиилекте» — деп мактайтан.

Мактымкули² үлгери
Жүрегим сызын базатан,
Дутарынды³ тудала,
«Өлбөс өлөнди» баштайтан.

«Карлагашты» укканда,
«Каным бир» деп байлайтан,
«Бахарденнин көлине
Барып көр» — деп, айдатан.

Чарак садып отурган
Чөмчөйгөн озогы эмеген —
Карган энемдий, чочыгам,
Базарда азып, кунуккам.

Терен куйдын ичинде суу
Куулгазын кайырчакта күмүштий,
Бахарденнин байлу көли
Учурлу белек-жүстүктий.

Таштаузтын улузы
Табылбай калган јонымдый,
Табышкак, чөрчөк јеринде
Түш јеримде жүргемдий.

Сүүштин городы —
Сүрлү Ашхабад!
Сүнем калды
Серүүн садында.

Эриксем, эбелет
Эжикте виноград,
Онын кайкамчык
Ойгор јиилеги.

¹ *Ашхабад — туркмен тилле «Сүүштин городы» дегени.*

² *Мактымкули — (XVIII ч.) — улу туркмен поэт.*

³ *Дутар — туркмен топшур.*

НИССА*

Јебрен Нисса оодыгын
Јеринде меге көргүскен.
Је ле деген күн ашканча
Јемтик өргөө үстинде тургам.

Айрылар арга јок болгон,
Алыс шымырттар эбелген,
Эки көзин јурап салгандый,
Сүрлү кызычак кожо болгон.

Ол кызычак кожондоп-кожондоп,
Бузулган өргөөлөр үстин кырлаган,
Озогы јонло билижердий болгон.

«Бу не кала? Јарта» — деп,
Кызычактан сурагам.
Күлүмјизин чалыдып,
Каруузына ол айткан:

«Нүсай бу јердин ады,
Алтай дегенине түней дезеер?» —
Балкаш чүнкелер оодыгын
Шынкырада собырган.

Шыныру-күүни тындалап
Тату-тату күлүмзиренген,
Бойына бойы күлүмзиренген.
Ырысту бала нении сескен?

* *Нисса — јебрен Парфиянын тәс городы.*

АРЧУУЛЫН УЧЫН ТАШТАП БЕР

Арчуулына оронып ал,
Араайын жаныма кел, отур.
Арчуулына оронып ал,
Араай куучыным тындап ук.

Ашхабадтын тенеризи,
Шаајын ошкош, ын-шын,
Алкап айткан сөстөрүн —
Шакпыртту күүниме эм-том.

Түштүктин кызу эзини
Соок санааны жылытпас,
Кумакту жоткон айланып,
Кунукчалды көм болбос.

Айлана согуп жүре берзем,
Бархандар базар изимди.
Айлына жуулза најылар,
Балдарын жоктожор мени.

Арчуулынды оронып ал,
Толгобо, сал чачактарын,
Токынап удуратурып ал,
Ачу куучыным айдайын:

«Апагаш карлу туулар бар,
Олор — менин кунукчалым,
Жүм өлөңдү жалаңдар бар,
Олор — менин эрикчелим.

Бис качан да
Өскөрип болбозыс
Кажы ла талада;

Бис качан да
Ундыжып болбозыс
Кандый да жүрүмде...

Женил эмес салымда
Жениннен көдүрип болужарым,
Жетен башка оромнон
Журтыңды сенин табарым.

Жер эненен тайанып,
Сыным менин уурлаза,
Жети катай орого
Өштүлөр мени таштаза,

Кыйгырайын адынды,
Айга көрүп айттырайын.
Арчуулын жабынып једип кел,
Арчуулын учын таштап бер.

Мен тудунзам арчуулыңнан,
Ороның түбинен чыгарып ал,
Чыгарып ал мени ородон,
Түрк арчуулың учын бер.

Ородон өрө чыгып келетсем,
Өңжүк чырайың мени уткызың,
Тенериде толун айдый,
Тегерик жүзин меге энчейзин...»

ТҮРК КЕЛИН

Түн кабакту
Түрк келин,
Түнейлеп сеге
Кемди тендейин?
Таш жүректү,
Мөнүн сыргалу
Та канчанчы чактан
Каткырып турадын?

Толун айдый,
Тегерик чырайын
Жарыдып турат
Араай үстимде,
Сүрнүккен Гафизтин*
Сүрлү үлгерин
Тындалап турат
Өрө бийикте.

Кеен Ширазта
Сеге жолыгып,
«Үредүлү» Гафизтин
Анказы аскан.
Кунукпас, багынбас,
Кеберкек, чечеркек,
Ээлгир, экпиндү
Сеге мүргүген.

Терен-терен
Темене ачуунды
Тыштына чыгарбай,
Седен жүрген.
Түбектин, жеткердин,
Шыранын алдына
Бек тудунып,
Калапту көргөн,

Ырысты, коронды –
Ончозын жууяла,
Энтере тудуп,
Мергедеп ийген,
Буудагы толо
Булгакту жүрүмде
Бырыксып жарбынбай
Быйансып күйген!

Жалтанбас
Жайым күүнинди
Жажу үлгерчи
Кайкаган, сүүген.
Сенин чыдалду
Омок көксинди
«Таш жүректү» деп
Темдектеп кеелеген.

Түн кабакту
Түрк келин,
Түш жеримде
Сеге жолыктым.
Тегерик чырайын
Ай бололо,
Тенериде түнде
Жарып туру.

**Гафиз, эмезе Хафиз (1325-1389 ж.) – перс-таджик поэт.*

СҮҮГЕНИМ САДУЛАЙТ МЕНИ

Сүүгеним садулайт мени
Күнчыгыш базарда, тал-түште,
Тулунымды жаскылап,
Улустар жуулган жаныма.

Күннин чогы корондый,
Кејирим ачыйт, суузайла.
Јеримнин эзинин сананып,
Бажым айланат табышка.

Сүүгеним садулайт мени –
Кандый жылда, кандый чакта?
Кей базырат: уур, тынчу,
Та Фараб бу, та Бухара?

Сок ло жапыс таныш жүс
Сүүгенимдийи болгон анда,
Эн ле кеен, баалу чырай
Бу да өйдө, бу да тушта.

Сүүгеним садулайт мени
Күнчыгыш базарда, тал-түште.
Улус толо, кийимим жука –
Тулуным жайылып, оройт мени...

САКЫЛТА

Таш каланын ары жанында
Арыктын жылу суулары
Кемди сакып комыдажат,
Айдын түндерде шымыражат?

Таш каланын ары жанында
Дутар чертенет үргүлжиге:
«Сен болгон менин ырызым,
Менин ырызым сен болгон!»

Элезин кумак эжилип,
Ак сүт бура келбеди,
Таш каланы көстөгөн
Бай караван жетпеди.

Таш каланын ары жанында
Өскүс жүрек комыдап ыйлайт,
Канча чактар туркунына
Кемди де сакып, жайнайт.

Кожон болды кыйыны учында –
Карнай* өксөйт тойлордо эмди.
Таш каланын ары жанында
Сакыйдын сен бүгүнге жетире.

**Карнай – Орто Азиянын калыктарынын тойдо үрүп ойноор жазалы.*

ТАДЖ-МАХАЛ

Күскүден көрүнгөн жаш кыстый,
Джамнадан көрүнөт Тадж-Махал.
Күннинг чогын чачына өрөлө,
Күлүмзиренип турат кеен Махал.

Ап-ак куудый, Тадж-Махал,
Ап-ару чалындый, Тадж-Махал.
Жер эненин төжинде эрјине,
Жагына жапыс сүүш жүрүмде.

Күмүш чечекти чачына тагала,
Сакып турат сүүгенин Махал,
Чактардый чайпалган Джамнаны
Чаптыксынбайт качан да – сүүш бар.

Жаш жүректөр карузындый, Тадж-Махал,
Бурузы жок көстин жажындый, Тадж-Махал.
Атту-чуулу каан өргөө,
Бүдүмин эрү кандый да өйдө!

Джамна суузындый жылышты чактар,
Индостаннын садтарында кубулды чечектер.
Солынбас күүндий Тадж-Махал жагына
Сүүштиң өчпөй турат жаратта.

Индуc чертенет сыргалжы кызына,
Лииттин кожонун, Тадж-Махал, тында:
«Сүүжим менин Тадж-Махалдый кеен,
Гималайлар ошкош бийик, сиден!

Ап-ару амадудый, Тадж-Махал.
Жүрүмде энчи кайралдый, Тадж-Махал,
Жүзүп бараткан мөнкү керептий, Тадж-Махал.
Жүрекке толо ырыстый, Тадж-Махал!

Күскүден көрүнгөн жаш кыстый,
Джамнадан көрүнөт Тадж-Махал.
Күннинг чогын чачына өрөлө,
Күлүмзиренип турат кеен Махал.

МЕН ОЛ ЛО БОЙЫМ

Сен кайда, менин сүүген үүрем?
Ненин учун узак келбейдин?
Айса болзо кунуктын, өскөрдин,
А мен ол ло бойым, өскөрбөдим!

Эйе, мен эмдиге ле јетире
күн бедрейдим!
Эйе, мен эмдиге ле јетире ол
көөркийди сүүйдим!
Ургун јааштарды немеге бодобойдым!
Күс келгениле чек јөпсинбейдим!

Бистин најылык сообос, бүдерим.
Сен келерин, үүрем, билерим.
Өй өдөр – оны аайлайдым.
Је најылык сообос, ого иженедим.

Өй өтсин, бис жүрүмле кожо барарыс.
Өткөн өйлөрдү ырысту деп сананарыс.
Бис түней ле күнисти табарыс.
Бажырган сүүжиске чындык артарыс.

Эйе, мен јаркынду, јаан күн бедрейдим!
Мен бир көөркийди коркышту тын сүүйдим!
Ургун јааштарды керекке албайдым.
Күс те келзе, тын кунукпайдым!

ЖАКШЫ БОЛЗЫН! ТЕНЕРИДЕ ЖОЛЫГАРЫС...

АЛТАЙЫМ

Рерих өдөлө, кайкап журап,
Жажыдын бедреп таппаган Алтай,
Хемингуэй жорыктап келерге суранып,
Једип болбогон амаду — Алтай.
«Күмүш өзөктөр сүрекей жакшынак...» — деп,
Күйүнүп бичиген Радлов кайда?
Тыны ла каны Алтайыла тудуш,
Је «бурулу» сүүштү Гуркин кайда?
Шакпыртту жүрүмнен ончолоры ырап.
Алтайдын үстиле учкулап жүргүлейт не?
Адаларынын сүнезиле эмди биригип,
Лазарь кандый үлгерлер чүмдейт не?
Јууда жыгылган алтай эрлердин
Сүнелери ончозы Алтайга јетти не?
Јажып билбес бу кату калыктын,
Алтайыс дешсе, ыйы не келет не?
Өчөш, тескери кылыкту јииттери
Алтайыс дејип, неге сүүнгилейт не?
Карый берген энелер-адалар
Сөөк салар јерин озодон не шүүйт не?
Өскө јерде өлгөн кижиге
Јажына кунугып, незин килежет не?
Ненин учун Алтайдан ыраарынан,
Јаш балдардый, ончозы коркот не?
Энезинин эдегинен тудунгандый,
«Алтайым!» дејип, салбай тургулайт не?

КАРГАН ЭНЕМ

Деедейимге

Јолдор белтиринде,
Мызылдаган туулар ортодо,
Сақып турат
Сезип жүрегиле,
О, кайран карган энем,
О, терен көгүстү најым!
Койу жыраалар —
Јүзинин чырыштары,
Кыруда өлөндөр —
Апагаш чачтары,
Сынар сыргазы —
Сынык ай,
Эрү күүни —
Јылу күл...

Ады јарлу анчыларды,
Азыктап жүрген малчы-койчыны
Күндүлейт күүнзеп.
Түгенбейт сүттү кызыл чайы!
Омок тиркирейт
Очокто оды.

О, менин ару байанам!
Элеген кийими кайкал чүмдү,
Аскан ажы ток-тойу,
Аарчы-куруды кеен јытту...
Кажы јерде болгон шырага
Кандый ачу ыйлайтан эди!

Јорыгым түгензе,
Јанарым слерге.
Мөлтүреген көс жажындый чадыр
Суркурап турар сүмерлер ортодо, —
Эңчейип кирерим
Јабыс эжиктен...

Шандый согор
Көксимде жүрегим,
Агаш аяктан чеген ичерим,
Алкышту колынан алып,
Өмүрине бажымды салып,
Амыраарым, жажып...

Мен ойто ло жаш, шулмус, ырысту —
Мөнкүлик, кеен бала тужымда.
Карган энем торко чачакту бөрүк кийдирер,
Коштой кобыга одындап барарга!
Кош жүктенип коркойгон белинде
Ошкы тандактый канаттар көрүнөт...

Тенери Каан, Кудайдын Уулы,
Керсү көстөри төп, терен,
Көгүстер жажыдын көндүрө билер,
Коркойгон белинин корчогы ордына
Кондырып бертир коо канаттарды,
Көдүрип жүрер кайрал ийдени!

Килемкей, күндүзек күүни учун,
Ишке корбыйган колдоры учун
Каан Кудай кайрал бериптир —
Качан да чылабас канаттар сыйлаптыр!

Кудайдын Уулынын јерге келгенин,
Улус ортодо аштап-тонгонын,
Тынзынчактарга базындырганын,
Танытпай, кыйнадып өлтүрткенин,
Өксөп-ыйлап куучындап туратан,
Өзөк-буурымды кайкадып туратан...

Өлөн-чечек өзүп ле келзе,
Өлгөн балдарын эзеп јоктойтон.
«Курт-коңыс та јаскыда тирилет» — дейтен,
«Кижинин балдары кайда не?» — деп,
Көк айаска баштанып сурайтан...
Кыймыраган жүрүмди күчсинип јуунатан...

«Мендебегер, Деедейим!» —
деп, улус сурайтан,
«Бисти таштабагар» —
деп, јииттер токтодотон.
«Баламды чыдадып салайын,
Мынын учун эмеш жүрейин!» —
Бойын бойы молјойтон,
Ўрпейген боро кучкаштый,
Ўрбеедеп мени кичеейтен,
Киж болорымды иженип некейтен...
О, кайран кару Карган-энем!
О, ыраак кичинек бала тужым!

ЈАС

Јап-јаш келин келип јат,
Јажыл торко тон-чегедектү.
Јас, сен эн ле јаш келин —
Ончо өйлөрдөн јалакай ла эрү!

Быјыл сени уткып болбодым —
Јүрек түби сыс тартып,
Энемнин чырайы, эски бөрүги,
Айдары јок таныш чедени
Кажы ла түн түжелер болды.

«Өскө јерде ырыс ырыс па,
Өскө јерде мак мак па,
Јас дезе јас па?» — деп,
Јеримде уккам бала тужымда.

«Төрөлинде кенек те, тенек те
Тынган кейиле ырысту!» — деп,
Энем јартайтан ол туштарда.
Ол ло энем бурулу, байла!

Күүктер јаскыда алтын үндериле
Алтайда эдет, јаныс Алтайда.
Тенери јаскыда айдары јок чанкыр,
Андый чанкыр јаныс Алтайда.

Анда јаскы сары танда
Айылдаш јаткан Болтыйдын беези
Топшуурдын кылындый бутту кулунды
Кургада јалаар, төрөп алала.

Аргымак болор ол јаанап чыдаза!
Эптү арчуулду теленит эмеген
Бее саар күнүн ле танда,
Аксагдап јүгүрер өбөөни јанында.

Анда, бай јөөжөлү колхозто,
Кой кайчылаш кидим өйинде,
Кара-күрен келиндер капшуун —
Тилдери де олордын курч, чечен!

Ол јерле камчыдый чөйилип,
Чуйдын јолы Монголго јеткен —
Чике-Таманнын боочызын ажыра,
Кош-Агаштын чөлдөрүн кечире
Кошторы уур машиналар барат.

Менин чыккан төрөл өзөктө
Чала каланы Каска таайым,
Јаскы байрам божогон кийнинде,
Тайгада малына мендеген болор,
Калтар ады јолды билер —
Је Касканын күүнин кем ондоор,
Ого удур кем туштагай не,
Тусту эрмегин тарынбай тыңдагай не?

Јаскы јүректи не тоқынадар?
Јаскы јүректи не јабызадар?
Терен сыс јүрегимде — јас,
Эн ле јалакай өй — јас!

ЭДЕЛЬВЕЙС

Жараш эмес эдельвейс.
Ол – көчкүннин кызы,
Чүмдү кийим кийбеген,
Чүмеркеп, эркеге өспөгөн.
Жаркынду эмес эдельвейс.
Ол – малчынын кызы,
Эр кижидий, аттан түшпес,
Ээн жаланда салкыннан артпас.
Жараш эмес эдельвейс.
Ол – көчкүннин кызы,
Жаштан ала сананган санаазы:
Кичинек сары жылдыска једери.
Жаркынду эмес эдельвейс.
Ол – малчынын кызы,
Күнүн ле бийикке койлор айдаган,
Ташка чыгып, күнге јанарлаган...

ГОРОД ЛО МЕН

Эрте јаскыда тура јүгүрип,
Эжикке чыгып, күнзеерге санангам.
Је ончо отургыштар үстінде
Јаштары јаан каргандар отурган...
Эрте јаскыда тышкары мендеп,
Балдарла ойноор күүним келген.
Је туранын јанында бу өйдө
Ўзези кыйгас балдар јулган.
Ол ло бойы чыгып күнзебедим,
Ол ло бойы барып ойнободым.
Өйлөр өтти онон бери –
Ол күүндерим эмди јоголды.
Кайда да ыраак јайлуда
Бала тужым сакыган болор,
Койу өлөнгөн мени бедреп,
Кайда барган деп, кайкаган болор...

КҮСКИ ЭЗЕН

«Мун кўстер кўнзейдим

слерге!»

(Жебрен тўрктардин

алкыжынан)

Кўски сары жалбрактар,
Слерди поэттер ўлгерлеринде
Неге тўнейлебеген?
Не деп кеелебеген?
Кўски сары жалбрактар,
Слердин кунукчал алтын ўнгўр
Кандый санаалар экелбеген?

Катап ла сары жалбрактар...
Кайда? Канчанчы чакта?
Жадырар слер чике алдымда.
Бу табышту, жаан оромдо
Айланыгар, шылырагар —
Айда олорды, салкынак, ойно!
Ыраакта, кўски алтын тууларда,
Слердин кунукчал ўўрлереер
Эмди анчада ла арбын, кеен.
Энем анда оорузы жаан,
Сары жалбрактардый
сыргалары кулагында,
Араай тышкары базып жўрген.
Эжем база анда жаныскан,
Эткен ўлўнин обоолоп болбогон.
Тегин де быжыл ас чапкан —
Кўчи кўркийдин жетпеген...
Эр киндиктўзи журтында жок,
Азыранты кызы десе келбеген.
Соокторды жууктадып, кўс келди.

Алтын самаралардый жалбрактар
Айланыжып тўшкўлейт ўстиме —
Тверской дежетен жарлу бульварда,
Уур ла женўлў жирменчи чакта,
Орооныс жўреги Москвада.
Кўс келген. Же кем бодогон?
Кем билген жўрўмнин учурин,
Кажы кўнде жалбрак онорын?
Адаларыс мун кўстер кўнзежерде,
Сан башка салымду Эне-Алтайда
Кўстин тоозын кемдер тоологон?

ПОЭТКЕ

Кокышевке,

эжине

Лазарь

онын

Кеткин куштар
Кеткилейт түштүкке,
Жылдыстар ыйлажат
Күски түндерде,
Чачым түжет
Түш жеримде –
Жолыккан болзом
Кайдар слерге?!
Турналар
Ачу кыйгырып,
Айрылып болбой
Тууларын айланат.
Ээн јаланда
Кичинек терегеш,
Јаш јүрегимдий,
Тонуп, калтырайт...
Алтайыстын суузынан
Амзабай барды бир турна.
Јаңыскан келин ыйлады
Карануй туразында –
Бүрчүктер јайылып турарда.
Јаскыда, күүк айда,
Јүре бергенеер слер
Сүүрге јажына.
Алтай туулар үстиле
Тартылып калды көк ынаар.

Жыл эбирип келеетсе,
Кайра јанар турналар,
Јаңыс озор ортодо
Ойто келбес турна бар,
Ойто келбес турна бар –
Жылдыстар түндерде ыйлажар...

Јаш јүрекке
Корон түшпес пе?
Је кемибис килеген
Ол јаңыс турнага?
Кайкалдар көп-көп
Туулу јеристе –
Је поэттер кажызы ла
Бирден јүрүмде.

КҮС

Ай чырайды артаткан
Арбынду тамчы-жаштардый,
Күлөр казанда куурылган
Күрен-сары чарактардый –
Күски тенериде жылдыстар!
Айлар айланып жажынган...
Араайын өткөн абрадый.
Көгүсти эрикчел кургаткан,
Күйгекте ээн меестердий...
Качан жанган кеткин куштар?
Этке айдаган үүр малды
Эбире мантадып, сыгындар айдайт.
Кырлардын бажында күннин чогы
Килеген немедий кемди ченейт? –
Кажы боочыда не эмди жас?
Карган энемнин колдору кабышпай,
Куурган чарагын төкти эмеш пе?
Жылдыстый изү жаштар тамгылап,
Жаркынду чырайды өртөди эмеш пе? –
Једип келди јеерен тайлу күс!

ЈАШ КЕЛИН

Курлар курчалар өлө-чоокыр,
Јөөжө чогулар жүзүн-јүкпүр.
Јалтанып шылыраар түндүкте кайын,
Јастыктар тоолоор јаан кайнын.
Ончо неменин јарталар баазы –
Омок бажыннын јетпес чачы!
Онызын кийнинде ондоорын –
Озо көжөгөлү конорын...
Эжигин ачык - күндүлү.
Эрке, јылу каткылу
Эптү куучын баштаарын,
Элге-јонго јараарын.
Байрамда јанар баштаарын,
Бийеге јенгил чыгарын,
Билинип, јүрегин сыстаар,
Сүүген эжин кыйыктаар.
Сенин бажында јеткер дежер,
Сендий ле ок келиндер
Серенгилеп сени јамандаар,
Сан ла башка коп тапкылаар.
Өнжүк чырайын онор,
Оттый күүнннн өчөр,
Омок бажыннын чачы түжер,
Ойлу јүрегин оору болор...
Бу ла тушта тилдер амыраар,
Айылдаар улус астаар.
Омок башка кем килеер?
Ойыннын баазын кем төлөөр?

НААНАМНЫҢ КОЖОҢЫ

Кажайган тулунын сыймайла,
Койу чайын урала,
Наанам кожондоор кунуксам,
Наанам кожондоор карыксам:
«Кош-Агаштын кумыла
Кулан мантайт үркийле,
Кыпчактын кызы кыйналды,
Каан-майманды сүүйле...»
Жаштар айланар көзимде,
Аңырлар кыйгырар көлдө.
Тышкары меңдеп чыгарым,
Эжиктен наанама айдарым:
«Кош-Агаштын чөлиле,
Кайран кару кумыла,
Мантайт үркинчек кулан,
Жараш кысты сүүр жиит каан!»
Наанамнын чырайы соок ло кату,
Бойы ол жаан жашту,
Күрен чайы ачу тусту,
Эски кожоңы терен учурлу:
«Канду ок тийген жеерен куланга,
Каан өлгөн тойынын алдында,
Кыстын калын чачы дезе
Тулунга өрүлген өскө журтта».
Жаштар айланар көзимде,
Аңырлар кыйгырар көлдө.
Айылга кирзем орой түнде,
Наанам ойгу, унчугар төжөктө:
«Кош-Агаштын аржандары
Жаскылап салар кулан анды,
Кыпчак журттын өлөни
Ачу болбой –
Ол жапшан, чөлдин баргаазы!»

БААТЫРДЫҢ ҮЙИНИҢ ЫЙЫ

Сенин онтуун угулган меге, эрке эжим.
Ыраакта, мен билбес алтайда,
Ыгылдын эмеш пе алтын кумакка?
Айса карануй түнде
Олјого алдырттын ба кал оштүге?
Јүрегим сыстады кенейте...
Сеге болуш керек болгон болор бо?
Јыдан кайдыкты ба, ташка учурап?
Ийден түгенди бе менен ыраакта?
Эмезе эрјине адын өлди бе чөлдө?
Та. Мен сенен ыраакта.
Је онтуун угулган
Алтын сыргалу кулагыма.
Јүрегим сыстаган
Күмүш кебимнин алдында.
Айса болзо, ол алтайда,
Мен көрбөгөм өскө талада,
Јылдыстарым болгон сенин көстөринди,
Менин сүүген чолмондорымды,
Сары чөлдин ач кускуны
Эрте таңда ойо чокыды?
О-о! Андый болзо, мен
Түрген учушту куш болуп,
Өштүнин журтын көстөөрим,
Ай эскиде коркышту каргышты
Олордын үстине төгөрим...
Ол ло таннан ала
Өштүнин үйлери, балдары
Агын суудан суу сускулап болбос,
Ол ло јылдан ала өштүнин јеринде
Бир де кылган аш бүтпес!
Эки тулунымды бычакла кезип,
Очокто јалбышка таштаарым,
Амыры јок куш бололо,
Түни-түжи учарым,
Канду өштүни табарым!

ЛОБОШ КЫС БОЛБОГОМ...

Жок!
Лобош кыс болбогом мен
Качан да!
Сөс уккур бала болбогом мен
Качан да.
Жок!
Жок!
Жаантайын
Менин эди-канымда
Эрјине аттын тибирти.
Жаантайын
Менин көзимнин алдында
Эл экчелген байгы.
Жолымды түрген
Жайымдагар,
Торко көкти
Кийнинде сакыгар,
Чеденнин эжигин
Кайра салыгар.
Меге угулган —
Өзөктө байгы!

* * *

Улустар толо тура болзо,
Алтай јуртта той болзо,
Той болзо кайдар,
Кайдар!

Колыннан келип туткан болзом,
Чике көрүп сураган болзом:
«Јакшы ба?» — деп,
«Јакшы-јакшы ба?» — деп!

Чыкту түнде тышкары чыгып,
Баскан болзоос кожо,
Балкашту јолло
Јол талдап...

Жашту күрен күс болзо,
Јаштар алышкан той болзо,
Той болзо кайдар
Алтайыста!

* * *

Күрен күсте, орой күсте
Күскүден көрүнип
 јаранбазым бир де —
Алтын-күрен колдорым карызын,
Күрен-алтын буттарым јодозын
Араайын сыймап, кунугарым,
Јайгы күндердин эркезин
Эдимнен көрүп кайкаарым...

* * *

Кайкаарга да јеткелегимде,
Капшайлап барды
Кайран јай...

Сананарга да јеткелегимде,
Сакытпай јетти
Сары күс!

Јажыл јаска јаба једерге
Кышкы куйунды
Ээртеп болгойым не?

КЫПЧАК АЛКЫШ

Л. Кахтуновага

Сенин көстөрүн — эки бычак,
Сенин көстөрүн — чечен ок,
Сенин көстөрүндө мөнүн жаш
Изү ле түрген. Билип жүр.

Сен сөөктий бек,
Сен жебрен укту,
Айткан сөзүн сенин эптү,
Чындык ла кеен. Билип жүр.

Сенин кылыгын —
Кыпчак кылык,
Сулаган темирдий
Кату ла быжу. Билип жүр.

Сүүнчин ару:
Сен — кыпчак.
Сенин күүнүн —
Жаркынду күн. Билип жүр.

Кезем айткан
Кезик сөзүнөн
Кезер угыннын
Күчи билдирет. Билип жүр.

Кожондоп турзан,
Сенин үнүндө
Сүүнчи ле корон жаба —
Шикир ле тустый. База билгин.

Сенин көстөрүн
Тармалу көстөр.
Олор ээчидип,
Жүргүзе де берер. Билип жүр.

Сенин үнүндө
Жажытту корон
Көгүске өдүп,
Жүректи өртөөр. Билип жүр.

Сенде бар бастыра жажыттар
База кемде де жок.
Ундыба качан да:
Сөөгин — кыпчак. Билип жүр.

КЫПЧАК КААННЫН КЫЗЫ

Мен — кыйгылар өткүни,
Мен — кылыштар жалтырты,
Мен — кыпчак кааннын эрке кызы,
Кыпчактар чөлинин чолмон-жылдызы!

Күмүш түштер түженип,
Өлүмгө очош түкүрип,
Жемге барган — түмендер,
Менин адымла чертенип.

Изү түштерин бедреп,
Түмендер эзирген чөлдөрдө.
Өштү жуучылды чармадап,
Кезерлер сүүреткен эжикле.

Мен — Аралдын түбинде күмүш,
Мен — чөлдин телкеминде куш.
Менин чачым — көк ынаар, чанкыр ыш,
Күлүмжим дезе — бүткүл күнчыгыш!

Кемнин сүүжине күйерис бис? —
Оны туманду туулар билер.
Жендирткен жуучылдын көзінде
Жедип болбос оду бар.

Адага келген бийлерди
Уткыырга кожо чыгарым.
Коо сынымла жайканып,
Куулгазын тарма жайарым.

Мен — узун жолдо түгенбес кожон,
Мен — жалбышту одуда үзүлбес куучын,
Мен — кунукпас эрлердин көдүргөн
чөөчөйи,
Жиит баатырдын сүүлгелек сүүжи!

Туулардын төжине кадалган,
Күнбадыш жаар булуттар
Тандактын каныла јунунган.

Карануй ла жарыктын
Илбүзи мени табарган,
Акаларымнын сурузы
Чөлдөрдө жажына жылыйган.

Мен — жуучылдын калганчы
уурт суузы,
Мен — шыркадан аккан изү кан,
Мен — жап-жаш жүректин соогоны,
Онын уча берген ас жүрүми.

Күмүш түштерге бүделе,
Кайылды калапту түмендер.
Каразын адымнын ээртегер —
Кару меге ташту јер.

Эки көзимде эки күн
Карыгып, чактарга карарар.
Алтайдан Дунайга јетире
Таш кезерлер тургулаар.

Мен — төөлөрдүн мойнында
јес конко,
Мен — ээн јурттарда ачу баргаа,
Мен — чөлдөрдө калыктын
өксөгөн карнайы,
Тууларда јоннын баатыр кайы.

Чактардын түнин өткүре
Чолмон болуп учкам мен,
Качан да, кемди де сүүбес болуп,
Кайылган түменге черт бергем.

Кыпчак, кыпчак кырылган,
Чөлдөрдин жылдызы кызарган,
Көзимнин жажы көл болуп,
Какшаган чөлди сугарган.

Кечүлердин каразы — мен,
Жылыган жолдын тоозыны — мен,
Кыпчактын жаңыс кызы — мен,
Чөлдөрдин тумантык ок-жылдызы!

АЛТАЙ КЫСТЫН ЧАЧЫ

Араан түшкен чачы кыстын...
Агып түшкен суучактый жаркынду.
Алтай жеримде тоозы жок чечектин
Амтаны жытанар — сүрекей тату.
Атка минеле, мантадып баратса,
Чачы мааныдый элбиреп барадат.
Эрлү болзон, сен ого жедишсен,
Эрке чачына эрдинди тийдирзен.
Көзине көрүп, чачын сыймазан —
Көпти-көпти, сен билип аларын,
Туулардын омок кызына туштазан,
Тургакка туттурган кижидий болорын.
Көөркийдин чачы түс ле койу,
Көстөри каткылу, көмүрдий чокту,
Көөрөп жүреле, андый кыстарды
Көрбөгөн болзон — жүрегин жокту.
Араан түшкен чачын жытазан,
Аражан ичкен кижидий болорын,
Ары баштанып ол жүре берзе,
Амаду жок сен артып каларын.
Араан түшкен чачы онын
Агып түшкен суучактый жаркынду,
Алтай жеримде тоозы жок чечектин
Амтаны жытанар — сүрекей тату.

КҮСКИ АЛТАЙ

Карагол-Бажында кар кажайат...
Алтай жеримди тенери кучактайт.
Күрен кийимин тууларым чечкилеп,
Күски санаазын сананып, унчукпайт.
Алтай жерим жебрен баатырды,
Агас тонын жабынып, жазанар,
Каан-Алтайым кееркенип алала,
Канча калыкты бийиктен кайкадар!
Көк тенери оны сүүгендий,
Көксине туулардын оролып калган,
Кайракандар ошкош олордын үстиле
Канча чактар өткүлөп барган...

КҮСТИҢ КАНАДЫ

Суй салынган канаттарында
Суркурашкан темдектерлү,
Сур чололу јундарында
Сугуп салган табышкактарлу,
Алтын јалаазы јайылган
Ай тырмакту чөрчөк куш
Алтайымды айланза,
Агаштар саргарар — күс...
Тенеринин түбинде
Темир чокышту ол кушты
Куйудып кем кондырар,
Куйругынан тут алар?
Канаттарында јуралгандар
Кайкамчылу бай-јүзүн,
Качан да јарталбас сурактын
Каруузы анда бичилген...
Кайга түней кожонды
Кожондоп турат чөрчөк куш,
Кайкалду јараш канады
Кайып укса, чагылат.
Кандый да кичинек чечекти
Капсып алган чокыжыла.
Качан да өчпөс өңдөрүн,
Канады сергек серүүн күс!

ТӨРӨЛ ТУРЛУДА

Төрөл, ыраак турлуда
Узун олөндөр, кайкал чечектер
Найыларым болгон ойындарымда
Күн тоголонотон көкип...
Ыраак, төрөл турлуда
Jaанам, шурумнын суузына,
Мени јунган тоскуурга. —
Ээчиде бозулар, кураандар ичетен...

Кару, төрөл турлуда
Көпөгөш туулар бек шибеедий,
Экчелген телекей јыбарын тийдирбей,
Амырым корыган байлу кабайым.
Кайран јаанамга баштадып,
Турналарды уткып, ойто үйдешкенис.

Көзистин јажын төгүп,
талкан сеегенис:
«Элем-селем! Эрте кел...» —
деп кыйгырганыс...
Көпөгөш, бийик туулар түбинде,
Күмүштиј баалу турлуум болгон.
Ундылып калган ой өдөрдө,
Je бедрейдим оны түш јеримде...

СУРАК

Адам, сөзигер беригер меге,
Ээчидип алыгар кырлар јаар!
Койу туманда, анда,
Бир де неме көрүнбезин —
Ичкери јол до, эрјине ат та!
Адам, сөзигер беригер меге,
Ээчидип алыгар бойоорло!
Кыл армакчы кырлайып,
Колдорымды өртөзин,
Түн карануй, тан эрте болзын!
Адам, сөзигер беригер меге,
Ээчидип алыгар кырлар јаар!
Ундып салыгар
Мени кыс бала деп,
Ончо уулдарды артыктап чыгарым!
Сөзигер беригер меге, адам,
Ээчидип алыгар бойоорло!
Чырайым кату,
Санам бек ле бийик —
Слерге түней болорым мен анда!
Беригер меге сөзөөрди,
Көрөрөөр — түжүрбезим мен оны!
Сүүнчим дезе,
Јаны ай-кереп бололо,
Тенериде эжинер,
Туулар үстиле жүзүп, үргүлеер...
Сөзигер беригер меге,
Ээчидип алыгар кырлар јаар!

* * *

Алтайда мөшти салкын жайкады:
«Алып мөжим, бай-бай,
Ак булутка күйүнбе,
Амыр уйукта, бай-бай!
Танары жуукта туман түшсе,
Темене бүрлерин чыкталар.
Түштүк жаражай кыс-кипарис
Түш жеринде катап жолыгар...
Түндүк таскылда карган карагай
Та качан да база жиит болгон,
Узун түндерди өткүрө ого
Коо пальма түжелип жүрген.
Улу поэт үлгер чүмдеген,
Сүүжи карагайга ийде сыйлаган,
Онын учун ол качан да өлбөс!»
Алтын мөшти салкын жайкады:
«Батыр мөжим, бай-бай,
Жошкын булутка күйүнбе,
Араай уйукта, бай-бай...»

КАЙДА СЕН?

Кайда сен?
Кандый талада?
Кем жанында, айлында?
Эске сени алындым,
Тым отурып
Алтай талада...
Өзөт чечектер
Корым-сөөктөрдө –
Бистин жылдыс
Жеристе.
Мендежет жииттер
Жүрүмге –
Түни-түжи жолдордо.
Жирменчи чак –
Ченелте салымыс.
Женил болгой жолдорыс!
Кайда сен?
Кандый талада?
Кем жанында, айлында?
Эске алындым сени мен,
Тымыкта отурып,
Тууларлу талада...

АЛЕША ДИДУРОВКО

Калмаазын цыганла түниле баскам,
Калын чачымды кайкап ойногон,
Скифтер алтыны ошкош
Күрен сабарларымды
Ийделү чанкыр колдорула туткан...
Калмаазын цыганла түниле баскам,
Көө-кара чачымды, көкип, окшогон.
Ўстиги орооннын кеен көлдөриндий,
Көпөгөш көстөри,
Ўспекчиндий ару күйүп, мени шиндеген...
Быыраш чачы, мөнүн жүстүктердий,
Айдын мандайын тегеликтерле бүркеген
Ак тиштери мызылдап-жалтырап,
«Аргымак уурдап келейин бе?» — деген.
«Эй, цыганым, сен — кубулгазын,
Тату, эптү,экпиндү кожоңын!
Жажытту күүнимди бактыртып аларга
Лебрен, быжу жүрегин берзен?!»
Шулмус цыганла түниле баскам
Жайым чачымды, жазып оронгон,
Je таап болбоды ол жеезелү жүрегин.
«Кайда эр магын, кайран цыганым?!»

КОЖОНЧЫ ЛА ЖҮРЕК

А. Дидуровко

Жүрегимди менин
Уурдаарга келтирин,
Уурдаарга келтирин —
Жаңы ла сестим!
Найыларым жанымда,
Сен дезе жагыскан,
Сен дезе жагыскан —
Je жалтанбас эмтирин.
Бай кожондор кожондоп,
Садып алдын эбуре улусты,
Садып алдын эбуре улусты,
Менин ойим эмди ле жетти.
Тыркырап, ычкындым жүрегимди —
Мызылдап түшти столдын үстине,
Мызылдап түшти столдын үстине —
Кемзинбей, колынла бүркеп ийдин,
Кожонуннын омогын!
Жылдырып апарарында жүрегимди,
Жылдырып апарарында жүрегимди —
Jок! Токто! Кыл үзүлди кенейте...
Бу ла ойдө кеен Алтайда
Аспактын бажын салкын силкиди,
Аспактын бажын салкын силкиди —
Андар сууны арайдан ла кечти.
Торко костюмыннын карманына
Сугуп алган болзон жүрегимди,
Сугуп алган болзон жүрегимди,
Толуп жүрер эдин күүнимди,
Je кожон бо, айса жүрек пе?
Жаңыс чарак не мен тозынду жерде,
Жаңыс чарак не мен тозынду жерде —
Кожондор тындаарга арай ла эрте...

ЖЫШТЫҢ ЈАҢЫ

Мени сүүзөң, —
Мөңүн көрбөзін,
Мөндүрлер тоолоп,
Меңдеште болорын.

Мени сүүзөң, —
Күн көрбөзін:
Эски айдын
Чокторын жуурин.

Мениле кожо
Jөөжө jөөбөзін,
Jаныс кепти
Jажына кийерин.

Мениле jаба
Кубулып болбозын,
Качангы кудайга
Катап мүргиирин.

Менин алдыма
Акту болорго
Jүс тузакка
Jаспай тўжерин.

Эпчил болзон —
Электеерим сени,
Эрке болзон —
Базынарым сени.

Мандык таныбазын,
Седеркек бойын
Семтек тўктў
Терелер кийерин.

Алтын оңдобозын.
Агаш-таш jазалдар
Акту бойына
Айдары jок jараар.

Мени ээчип,
Jүре берзен —
Jолынды сенин
Куйундар jажыраp.

Чыдамкай болзон,
Кийнимнен кел!
Карузып сеге
Jылдыстар имдежер.

Бир алтазан,
Эбирип болбозын:
Эмдиги ле келер ой
Кожулып булгалар.

Jастырзан да, онон
Tүзедип болбозын:
Алтам этпей,
Ажындыра көр.

Jана болбозон —
Салымын колында.
Бодобо качан да:
Буруланар деп мени.

Буруум jок —
Буурым jымжак.
Кубулчан ырыс
Кунуккай, ыйлагай.

Быйаным айтпазым,
Туруп уткыбазым,
Je сүүнип каткырзам —
Олўм карыккай!

ТЕНЕРИДЕ ОДЫС

Артып калды кунукчал, кунукчал, кунукчал.
Орчыланда жылдыстар, жылдыстар, жылдыстар,
Ойто жолыксаас, озолоп кел!

Блаажат сени элкемдер, элкемдер, элкемдер,
Быыраш чачында кыру, кыру, кыру,
Кару үнүнде ол ло шынкырт, шынкырт, шынкырт,
Кандый тату жүрегим ачыйт!

Ортобыста жолдор, жолдор, жолдор.
Омок көксинде куйун, куйун, куйун.
Көзимнен тамат күмүш, күмүш, күмүш,
Килеп орозон — мен соокчыл!

Каткын канымга шинген күү, күү, күү,
Мен сенин толо чөөчөйин, чөөчөйин, чөөчөйин
Кайда, качан түгенер бу жорык?
Жылдыстарда! Анда одыс, очогыс бирге күйер!

САКЫЛТА
(Полонез)

Жаш, жаш, жаш...

Эмди сеге канча жаш?
Кем анда туманда?
Бери кел, жуукта!

Жаңыс кунукпа —
Жүрегин артаар.
Жүрүм кыска —
Жол узун, кайыр.

Каргаалар каакташкан
Ырымду жаландар,
Туманда кыймык жок чакы,
Туруп сакыган,
бойлудый билдирер.

Жаш, жаш, жаш...
Калганчы тушташ —
Күүнзеген колдор жылузы,
Ундутпас кереес эркези.

Терен санаага алдыртпа —
Салымды артыктап ойно!
Сакылтада сүрлү кеберин
Ўспекчин ошкош түс, ару...

Конок-судалын жеткенче,
Күүнин жеткенди эзеерин.
Эн жаланда чакыдый
Эл ортодо жүрерин...

Чактарга тууларда
Турат чакы —
Та кемди де сакыйт,
Та кемди де жоктойт...

Жашта, аяста
Жаантайын ол бойын,
Көстөрүн мөлтүрейт —
Та ыйладың, та жайнадың?

Айса болзо чөкөдин?
Айса болзо мойнодын?
Канча жылдар айланды,
Акту бойын кубулбас кайттын?

Кайран, кожончын, айса болзо,
Калын жөөжөлү жаражайла кожо?
Комызын ычкынып, жыгылбаган болзо?
«Көк аястын каалгазы жанында
Көрүжерис экү, такып ойто!»

ТЕНЕРИДЕ

Күннин чокторы алтын чачында,
Күзүнилер шынкырты таныш каткында —
Танып ийерим сени жүрегимле,
Тенериде тушташсаас соондо...

Көк тенгистий терен көстөринде
Карыкчалым ла сүүнчим ончо кожо.
«Темей сүүгем!» — деп, бойынды төгүндө,
Таап аларым үстиги ороондо.

Андагы мөнкүлөр жыбары жылу,
Ару жоннын күүни агару.
Ачуурканып олор бисти истebes,
Артыктап, кемјип күйүнбес.

Каразы жок мөнкүлик жүрүмде
Кармадап сени, бедреп аларым.
Бу жүрүмде ырашканыс учун
Бажырып сеге, буруумды аларым.

Быжыраш чачынла ойноп сүүнзем,
Быжу сүүжимнин бүткүлин сезерин.
Көксимнин түбинде жажырып, сугуп,
Кыйналган учун быйанын айдарын.

Улу Жаргычы, Каан Кудайыс,
Сүүжим учун сеге килеер.
Жердин үстинде ачынганын учун
Тенериде сеге мени кичеедер.

Көк ынаардый көстөриннин
Кару чокторы кожондый жайкаар.
«Жакшы ба?!» — деп, колыстан алыжарыс,
Тенериде жолыгарыс —
сүүштин каандыгы*анда бар...

**Каандык — тергее*

* * *

Сары бүрде, улустар,
Чыдап келген балдараарга
«Тышкары күс...» — деп јартагар,
105

Мун күстер күүнзештер бой-бойоорго!

Керсү өссин балдараар,
Ойгор, чындык санаалар
Күскиде ойгоссын Алтаяар —
Мун күстер күүнзейдим слерге!

Күмүш санаалар терен көгүсте
Кардын алдында үрендердий,
Чанкыр жастарды сакып бышсын,
Күчин жуузын, өзөргө чырмайзын!

Ажы-тузаар ажыра бүтсин,
Ак малыгар танытпас тойынзын,
Тойлордын тоозы жонды кайкатсын —
Ээлү журтыгар кышты уткызын!

ПОЛОНЕЗ

К. Төлөсөвкө

Таңдарды адырып,

Түнейин кайкагам,
Талтардын кожоңын
Эмдиге укпагам.

Чайлардын бијезин
Көргөн кижин бар,
Чайкалган жүрүмди
Кемјиген эрлер бар.

Керексип кичеер
Менде эје жок,
Карузып сакыыр
Менде сыйын жок.

Өскүстин бууры
Өңзүре качан да,
Түгенген журттын
Түндүгү карануй.

Јаан да суулар
Тайызап соолор,
Кичинек те суучак
Талайга кирер.

Билгир јорыкчы
Јол алар,
Сокор көөркий
Кайда барар?

Таңкынын ыжынын
Ачузын билетем,
Тапту јорыктын
Быжузын сезетем.

Таңдарды адырып
Түнейин кайкагам,
Талтардын кожоңын
Эмдиге укпагам.

Ээн оромло
Жаныскан баскам,
Жаныскан тундерде
Ыйлагам, каткыргам.

Жаштын суузын
Очожип чачылткам,
Балкашту жодомды
Жунбай уйуктагам.

Кемге керек ол —
Кем ижемжизин жылытканы.
Кемге керек ол —
Кем амадузынан асканы.

Бай чололу кожоголорлү
Козноктор ары жанында
Ырыс, байла, белен-белен,
Балдар дезе чыккан бойыла

Бастыра ээжилерди
Билетен болор,
Кожондор, улгерлер
Айдатан болор...

Кызыл костү куртук бар,
Кызыл козин корбодим,
Кызылып жүрер ойлор бар,
Кыстадып ачузын айтпазым.

Кыскылтым туунын бажынан
Кызарып араай күн турар,
Кызыл костү куртуктер
Курттин алдынан чыккылаар.

Күүгей таайдын кожонын
Куч тужында айдарым,
Сурнуккен чайдын биезин,
Билбес те болзом, мактаарым.

Качан буру алынзам,
Жуук улусты сат салзам,
Сан ла башка сайыркаарым,
Салган ашты талдаарым.

Эмди тура коружим чике,
Эмди тура жолым чичке,
Эмди тура улгерим ныкта,
Эмди тура магдайым жука.

Танкынын ыжынын
Ачузын билерим,
Такып жорыктар
Темейин ченеерим.

Күннин НАЖЫЗЫ *(Кичинек туужы)*

Бир күн,

Кышкыда,
Кенетийин
Күн жаанап,
Суркурап,
Бийик туралар
Ары жанынан
Чыгып келди
Кемди де карап...
«Акыр,
Кемге бүгүн
Бу городтон
Күн карузып
Чалыган болотон?
Кемди бүгүн
Бу городто
Күн сүүп
Уткыган болотон?
Соок кышкыда
Жылы түшкен,
Эртелеп таңда
Чыга конгон?» —
Мынайда сананып,
Оромды аярзам,
Улус жок —
Бир эр кижиге ле
Кичинек кызычак
Экү көрүнди.
Баштары бийик
Солун улустар,
Базыттары бек —
Иштенкей устар,
Керектү жүргендери
Көрүнүп турат...

Эр кижиге
Орто жашту,
Катан бүдүмдү,
Амадап эткен

Алтай тонду,
Камдузы калын
Чокондой бөрүктү,
Элик бычкагы
Эптү өдүктү.
Токыналу, тоомжылу
Базып барадат.
Кичинек кара
кысты ла сени!
Ойынзагы, омогы
Билдирип турат,
Жүгүрүгү, жалакайы
Көскө көрүнөт,
Кызыл түлкү
Кеен бөрүктү,
Эчки терези
Желбер тонду,
Жаны соктырткан
Ак пыймалу —
Ончо кийими
Эмештен элбек,
Онызы жакшы,
Чыдап өссө,
Өйлөжө берер,
Малчы улустын
Жакшынак ээжизи,
Жүрүмдиге кепти
Озодон эптеери!
Базыттарын
Женилин!
Жүрүмдерин
Бийигин!

Кичинек кызычак ла
Онын малчы адазы
Сүрлери жаражын!
... Город көрбөгөн
Эрке, кичинек чаап!

Адазынын болушчызы,
Шулмус кызычак,
Бийик тураларды,
Катташ тураларды,
Ачык ајыктап,
Чечектий чырайын
Жарыкка көдүрүп,
Адазынан артпайт.
Артыргыскан ижин
Сананган адазы,
Тынзынып билбес
Тегин малчы,
Балазына јартайт
Бастыра күүнинен
Бойынын билерин,
Көрүп жүргенин...

* * *

Кудай ла дезен база!
Кандый улу
Улус болгон,
Чактарга узын

Жылытпаган,
Узун угын
Улалткан,
Эрте чакта
Бийик ижин
Эмдиге јетире
Мынайып сүүген,
Кичинек балдарыла
Малдап жүрген!
Слерден кайкамчылу
Калыкты
Кажы јерден табатан?

Телекейди айланып,
Слерден тегиндерди
Кайдан көрөтөн?
Көкси жаркынду кару јон –
Уулдары чыйрак,
Кыстары ус.
Слерди ырыс
Качан да таштабас!
Американын кал ковбойы
Бистин уулдардан
Эпчил эмеш пе?
Испаниянын букачылары
Бистин јииттерден
Билгир эмеш пе?
Улу аймак – Улаган,
Уулдары јарлу чыйрактар,
Уйат ла мактын учурын
Бийик баазын
Билгилеер.

Базырыктын корымы
Улаганда эмес пе?
Байлу Алтай киндиктин
Төзи анда эмес пе?
Торко кумак алтайда,
Төөлөр баскан Чуйда,

Тоомјылу эрмек
Угараар,
Бийик күрееге
Туштаарар,
Ойгор санааны
Кайкаарар,
Учарга канатла да
Кайралдаттырар,
Ус келиндердин
Колдорын алкаарар,
Батыр эрлердин
Ийдезин мактаарар.

Озолоп күнди
Уткыган калык,
Озо күнге
Уткыткан улус,
Сана-күүндери
Женил иштензин,
Омок балдары
Оорыбай өссин,
Журттары амыр,
Нак јатсын.
Кайда да барза,
Кара баштарын
Салактада салбазын,
Ичкери јорыгын
Күчсинбей улалтсын.
Олорды айланып,
Күн сүүнзин!

«СОЛОМОННЫҢ КЫЗЫНЫҢ САРЫНЫ»

(Бирлик тизјү үлгерлер)

АЙСУРИККЕ

(Тенериге ийген самарам)

Сен эмди јаанап калган —
Тенериде кандый да институтта болбойын,
Је мен дезе сени, балам,
Эмдиге јетире ундыбай санап јүредим...
Учына јетире јоктоорымды билерим,
Салымым түгенгенче, сакыырымды сезедим.
Је онон бир тушта јолугып,
Кучактай сени аларга јүткийдим.

Сен дезе мени кудайга баштандырган,
Карузыган, тоогон эјенге јол ачкан...
Ачу ла эрте јүре бергенин эмди јарт, балам!
Јүрегимнин сызы болуп калдын, уулым,
Кайран болчок, бошпок кучкажым!
Төп, јобош кылык-јанду
Кижиде кебеделдү ангел болгонын —
Јаңы танылып, ондолгон не, балам!

Сени кереестеп, уул балага карузойдым,
Сени кереестеп, эр кижини байлайдым,
Уян да көөркийге унчукпайдым,
Калју да күлүкке удур чурабайдым —
Мен сенин јүрүминге ончого төлөгөм,
Сендий кайралла мени кудай темдектеген!
Быйан болзын, балам!
Тенериде салымын узун болзын!

Кирлү телекейге эбирбе, балам,
Андагы јолынды онбос чечектер бүркезин,
Кыйыннын турултазын билер Христос —
Карузып сего эрке көрзин!

Та жуукта, та эрте чакта?
Жебрен Израильда ба,
Айса Алтайда?
Улалу ошкош
Вифлеем калада?

КЕЛЕР ТУШТАЖУ

Корон-ачу көгисте,
Көстин жажы түгенбес суузын!
Эрликтин элчизи,
Иродтын кулы
Сыйнымнын тун уулын
Кыйнап өлтүрди.

Христос энеден чыгарда,
Иродтын кезерлери
14 мун баланы өлтүрген эди...
Вифлеемде энелер сыгыды
Тенериге торгулган,
Тенис болгон көс жажы!

Сыйнымнын тун уулын
Эрликтин эдүзи каныгып,
Үч-Сүмер күнде кериди,
Ару бойын такыды!
Бурузы жок агару канын
Жер-Алтайга үрүстеп төкти!

Айсур уулымнын ундулбас кебери
Онын јобош, төп бүдүми,
Эрке, јымжак кылыгы
Эс-санаамга учурлу темдек,
Элебес, арчылбас коркушту јурук!
Күр-көгүсте јазылбас шырка!
Јаш балдар — олор ангелдер,
Каан-Кудайдын күреезинде эмди,

Алтын өргөөдө, төр бажында,
Канаттары мызылдаган тым тургулайт,
Сүүнчизи олоордын күзүни-шандый
Үстүги орооннон јерге себеелет...

Ол күмүш бозогого
Түрген једетен болзом,
Мүргүүлдин сөстөри
Көдүретен болзо,
Райдын ичинде Айсур уулымды,
Ыраактан да болзо, караган болзом!

Јаманым, јакшым
Јарталган тужында,
Тенериде Јерусалим
Энчизин таныза,
Күмүш јинјини канатту элчи
Колымга салза...

Моисей башчыбыс
Удура келзе,
Давид улдам
Бажымды сыймаза,
Ээлү псалом
Кожондоп алказа...

Саламон адам
Јаагымнан окшозо,
Кучактай алып,
Койнына чыгарза...
Апарган тажуурды
Чөөчөйгө урза!

Библияны ачала,
Билгирге үретсе,
«Сарыннын сарынын» сарнап,
Сагыжым менин кенизе,
Сара тайнак сары чачымды
Сарјузула сүртип, тараза...

КӨКТӨШ ДО КЫС

«Ол кожонды, кожондо, тайнам,

*Канайда көктөш кучкаш
Талай жаказында тым журтаган,
Кажы ла танда жиит кыс дезе,
Араай сууга баратан болгон...»*

А.С.Пушкин

Чүми жок көктөш,
Чүмеркеп билбес,
«Чүрчеден ле!» дегендй,
Жарт, омок сыйкылдайт,
Жапсык кучкажым
Жакшыны ырымдайт...

«Жангыскан эмезин —
Жанында мен!»
«Талайдый ачуун —
Талбынзам, кечерим!»
Тенистин жанында
Тым журтаган,
Кумураан чөрчөгис
Көксисте журалган...

Сыйкылдууш балдарым
Көп болгон —
Корыыры оморды
Күч келишкен...
Ўним кунук
Эне болгом,
Тагдакый чырайлу
Табышкак кыс сен!

Күн өксөзө,
Кумакту жараттан,
Куйка жыламаш теретен,
Куулгазын кожон чүмдейтен...

Сары танда
Сууга барзан,

Сагып алала
Сени үйдешкем...

Колына конуп,
Көнөгин карагам,
Балдарыма жууктап,
Бажырарын сагыгам...
Аштын үренин,
Калаштын оодыгын
Азатпайларга себеген
Агару Мария үстисте көргөн!

«Ырыс сениле!» — деп,
Ырымдап алкагам,
«Седен куштар болыгар!» — деп,
Сен күүнзеген...
Ак байканду керепчи
Сени бар деп үнимнен сескен,
Сеге туштаарга жүткиген,
Сени сүүр болуп кудайга чертенген!

Ойынчыктый жуунак калада,
Орган ойнойт ырымду,
Ай канатту ангелдер тындайт...
«Ачуны, татуны үлежерис кожо!
Түбек, сүүнчи ортокко ончо!»,
Же желбис калжуурып, өч белетейт.
Көлөткөдий истеп,
Токунап болбойт.

Аар калап жоткондо
Ак байканду кереп чөнди
Карсылдада желбис каткырат,
Карануй толкула чурап базырат.
Талайчынын салымы үзилди,
Кара тамыга туттуртпай көөркийди,
Жалкындый архангел корый алды,
Агару сүнезин райга жетирди.

Талайчынын кыска сүүжи
Jүрегинди жылыткан эди,
Jүрүминди женилткен эди.
Эмди сени ол райда сакыйт,
Ўстинен төмөн карап, карузыйт.
Онын сүрин иконалар эзедет,
Онын чертин шан жетирет...

Куру карманнын түбинде тоозынды,
Кургак калаштын кичинек оодыгынды,
Көзнөгүн алдына келип эдедим,
Көксин тирилип тындайдыг...
Мен сени таап аларым,
Мен сени жөмөп жүрерим,
Көк тенгистин жанында өскөн,
Көпөгөш көстү үүремди!

Жапаш өргөөндө, үспекчин алдында,
Ак арчуулга оронып, мүргүген,
Агарулардын сүрлерин кичееген,
Ачуунды, олорто үлөшкөн!
Салымга тарынбас,
Санаага алдыртпас,
Салам ошкош сары чачту,
Саламон кааннын калганчы жылдызы,
Карыыр жөптө кактанчы кызы!

* * *

Түнкүлдеген шан —
Ол сенин жүрегин,
Орчыланга сүүнчинди
Бадырбай турун...

«Такпакчы мен!» — деп,
Тажынып турадыг,
Тарбалжы кушты
Талбынып турадыг.

Табыраган жааш
Каазага табарат.
Ол тамчылар эмес —
Жинжилер чачылат.

Калапту жанмыр
Тенеринен урулат.
Орчыланга шан —
Jүрегин согулат...

Кеен кожон —
Жаштын табыжы,
Карануй чадыр —
Токтойт тыныжым.

Түнкүлдейт бийикте
Улу шан — сенин жүрегин,
Түгенбес жүрүм —
Тыныс агару мөнкү...

ЧЕЧЕКТЕР

Сенин үзип сыйлаган чечектерин
Ўстиме менин жаантайын энилер,
Санаамда жүрер сыйлаган жазын —
Сиреньнин күчтү жыды жытанар!

Бир күн энирде экелген
Жаан ак чечектер эбелер:
Чайлайтан столыста, јелим чўнкеде,
Чагылган турганы көзиме тўжелер.

Капшуун једип, сугарар кўўн келер,
Карузып кичеер, чеберлеп корыыр —
Чочыырым, чалдыгып калганы тўжелзе,
Кунугарым, кургап калганы эбелзе.

Жаан болчок кар ошкош чечек
Кенейте эбелзе — сыстаар жүрек.
Оны талдап, унчуккан ол тушта:
«Мынызы анылу — слердин чачаарга!»

Јүзим изиир, тыныжым токтоп,
Сенин колдорын сооп, тыркырап,
Ак чечекти кондырар чачымга —
Бажым айланат, бууныгып ырыска...

Ээрү күлүмји ойнойт јүзинде —
Көк тенистий көстөрин чайпалат,
Эрке ле ачу биригет үнинде,
Өкпөорип, көп куучындайдым мен....

КӨЧКҮН КОЖОН

Эрјине аттар турбагар, турбагар,
Эрке төрөлиске бисти јетиргер, јетиргер.
Арга болгон төөлөрис, төөлөрис,
Арыбай бисти апаргар, апаргар.

Карануй тўнде не јаман, не јаман?
Караван јолдон ас калгай, ас калгай.
Изү тўште не јаман, не јаман?
Ичер суубыс јетпегей, јетпегей.

Агару, бийик тенери, тенери
Арслан жүректү эрлерге болужар, болужар.
Арыбай көчөр салымду эл-јон, эл-јон
Агын суулу талайга ол једер, ол једер.

Ўч тамчы суу мөңүн аякта, аякта,
Учына јолдын чыгары кудайда, кудайда.
Чолмондый кыстар кожо бу јолдо, бу јолдо,
Јалтанбас эрлер жүреги кожондо, кожондо.

Эрјине аттар тибирди, тибирти,
Эрикпес эрлер эрмеги, эрмеги.
Уур кошту төөлөр јортыжы, јортыжы,
Улу јоннын јаркынду жүрүми, жүрүми.

КӨКТИН СУУЗЫ

КАЙДА СЕН, СЕРҮҮН ЭЗИН?

(Соната кептү үлгөр)

Көктин суузы чөөчөйдө,
Көксимнин түбинде жаркын-чок.
Көк тенери алдында
Көришкенис — сый-белек.

Көктин суузы калатсын,
Чөчөй эбирип, айланзын:
«Амза, ак сүттен бүткен аш —
Көк өлөн лө көк айас
берген алкыш!»

Менин күүним —
Көк өлөндий жымжак, жымжак,
Сенин көстөрүн —
Көк тенеридий айас, айас...

Келген жолун —
Жайгы күннин чогындый узун,
Ыраактагы жүрүмин —
Кайкамчылу солун.

Көктин суузы чөөчөйдө —
Көкиген жүрек төжинде.
Тенеринин чыгы — аражан,
Алтай жоннын ажы — аржан...

Кутуктый ару көктин суузы.
Аракыдый жылу көзимнин жажы.
Колымда чөөчөйгө толо тамчылар,
Чөгөдөп берем —
бисте андый жан бар!

(Кичинекей журамал-куучун)

— Не болгон сениле? Айт. Менин билер күүним бар. Онон башка мен сени ондобой жадым. Сен жангыс ла ачынба меге, эркем... — мен араай энчейип, Каринанын бажын сыймайдым.

— Адик, эмди канча час?

— Беш минут жогынан сегис.

— Алтайда эмди десе тал түш, таң туку качан адып калган анда.

— Карина, жаманымды ташта... Мен Ташкенттен келзем, бис Алтайдөн барарыс. Айса кожо Ташкенттөн барак, сен анда амыра, мен иштин кийининде сениле кожо болорым. Андагы тураны көрөрүн...

— Жок! Мен кожо барадым деп айтпагам! Менин халадымды алып бер? — бу сурагыла ол куучыннын божогонын керелеп, жуурканды туура таштайла, туруп чыкты. Орыннын алдында жымжак өдүктөрүн будына сугуп турганча, мен онын халадын экелип, жардына жаап берем. Ол халадын кийгенче чыгып, кухнядөн кача берди.

Карина... Сенин серүүн колдорунун курчузы ла жука тыныжыннан башка мени эзиртер, бажымды айландыра не де жок деп сен бүткен болзон. Жүректин сызынын ачузын сен билерин бе?

— Карина! — меге бу кыйгы калганчы ижемжидий болгон.

Айландыра сан башка амыр. Бу жаан кыптар ончозы тапчы немедий. Каринанын кухняда кискени эркеледип куучындашканы угулат. Ол Андерсен деп жаан ак кискени сыймап, ого сүт уруп берип турган ошкош анда. Онон онын женил алтамдары бери ууланды. Эжикке келеле жөлөнүп алган, унчукпай көрүп туру. Ол анайда узаак турар. Бис эки бойысты көрүп, унчугушпай, мынайда токунаарыс... Эх, Карина, Карина... Ол билбес, канайда меге жууктаарын. Ол кезикте чек жаш бала ошкош — тыш та бүдүмиле, кылыгыла да. Мен орыннын кырына эмеш отуруп, учында удур көрүп турган Каринага араай айдадым:

— Кел бери... Меге кел... Ол менин кучагыма чөнүп, көмүлет... Бу тушта эди-канымга жылу жайылып, кежирим кургайт, ачу болчок тамагымды өйкөп, араай ажала, көксимдөн түжип, жүрегимге кире берет ошкош. Мен ого база: «Эжикте качан да турба!» — деп айдарга санангам, же жетире айдып болбогом... Ол бастыра эжиктер ого эжиктер эместий, бастыра бозоголор бозоголор эместий, тымыкта араай, жөп лө уккур жууктап келген де. Онын

серүүн колдору менин мойнымга оролып, чачы оозымга кирип, кулагымга шымыранат:

— Бистин кисекти сен база ла ундуп салган! Ойто ло азырабаган. Ундыба сен оны качанда. Онон өскө ол сеге ачынар. Ол киске тармачы тынду.

— Же. Эйе. Ол тармачы. Ундубазым качан да...

Мен катап, Каринанын байа түнде ала-күнче кунугып ачу ыйлаганын, мениле куучындашпай уйуктап калганын, бойымнын тан атканча уйуктап болбой ары-бери баскындаганымды эске алынып, чочып, жүрегим ачу сыстайт. Каринамды көксиме сугуп алгады сыймап эркелейдим, окшойдым.

— Адик, жаманымды ташта, көөркий! Сен санааркаба меге! Тышкары жас ошкош. Мен онын учун ыйлагам не. Мен сени сүүрим түней ле... — деп, Карина меге айдынат. Менин бажым айланып, Каринаны кол бажына көдүрүп, кучактанып алала: «Мен ээзирип калдым сенен, Каринам!» — деп, үшкүредим.

Эпир. Москва чыкту, бүрүнкүй город. Канча жылдарга мында үренип калган улус күннин аайын керекке албай жат. Же кургак, чокум күн-айлу жерлерден келген улус мында узаак өйгө эптежи болбой жүрет. Мен бойым Ташкентте өскөм, же эмди Москвага темигип калдым. Күскүдө, кышкыда мында карануй сүрекей эрте кирет. Оромдорды, метролорды оттор жарыдат. Тышкары карануй. Кулур ошкош, чыкту кар араайын себелет. Кыш келип жат. Мен улустын ортозында метро жаар мендейдим. Карина айылда. Жүрегим сыстайт. Вагон жаар кире конуп, жайым жерлерге сүүнип, толук жаар отуруп аладым. Кандый да жиит үй кижини мени аяктайт. Байла, менин тонымды жакшызынып көргөн. Карина эмди нени эдип отурат не? Болчок казанга меге амтанду аш азып салган болбой кайтсын. Бойы, байла, жунунатан кыптын одын күйдүрүп алала, калын, жайым чачын тарап, аяктайп, санааркап турган... «Мен оны Ташкенттөн кожо апарар учурлу. Ол жокко мен барып болбозым. Каринага анда жараза, бис бу кооперативтин туразын садып ийеле, бойыс ол Ташкентте журтта жадарыс. Карина анда иштеер... Мен эмди ле келеле, ого ончозын айдарым. Ох, Карина! Нени ле айдар... «Жас не. Мен сени сүүрим түней ле...» Эмди жаны ла кыш башталып жадарда, кандый жас? Айса болзо, ого жас эбелген? Жас санаазында болбой. Кандый жас? Ненин учун жас? Мен онын канчанчы сүүжи? Мени ол сүүп жат па? Ненин учун түней ле сүүрим?... Мен ондоно бердим. Маңдайым терлеп, менин станциям болгонын жаны ла танып, карын бу станция учы болгоны эптү деп, бойымды шоодып санандым. Метродон чыгып, автобуска жүргөнчө жедижип, кирип

алдым. Жолой удур турада жадып турган таныш, бут жок өбөгөн алдындагы отургышта отуру. Автобус селендеп, онон ары атанат. «Эне, автобус не калтырап туру? Ол соокко тонуп турган ба?» — деп, кичинек баланын күзүндий омок, ару үни бастыра автобустын ичине жаңыланып сурайт. Ажыктансам, кичинек эрке кызычак энезиле экү жединишкелеп, авобустын ортозыла өткелеп келеди. Мен тура жүгүрүп, келинге жеримди жайымдап бердим. Бойым ойто ло туруп алдым. Келин кызычакты отургызып, жанына бут кырында турат. Сыны коо, жакшынак чырайын кееркеп будуган — жараш ла чүмеркек, ол кызычагын керектебей тургандый. Мендөн көрөлө, кемзине берди, жука чырайы билдирбес кызарып, туура көрди. Мен база туура көрөдим. Карина будунбай жат. Ого будуктар жарабай турганына ол ачынып турар. Онын чырайы будук жокко чон, өткүрө чокту... Же будук жарап турган болзо, не будунбас? Эптү ле кеен билгир будунза, база да жылбилү. Балдар... Олор кандый кайкал? Менде балдар жок. Кызычак... Кыс балдар кандый эрке! Кандый жараш! Каринадый кичинек кызычак болгон болзо... Болор учурлу! Мен ол тушта онын адын кем деп адаарым? Бу кызычактын ады кем не? Менин адым Адильшах, адамнын адазы, менин таадам, татар болгон не. Бисте кызычак болзо, Карина бойы адазын, алтайлап. Алтай аттар жараш: Эржине, Чейне, Бачымат, Чынар... Карина, байла, оны база тын керектебес, мен десе сүүр эдим...

Бистин токтоду эптири. Кенек өбөгөн түжип жат. Ого болужып, түжире калып ийдим. Мен эмди де ийделү, жиит. Меге одус беш жаш. Одус беш, ол көп эмес не? Айса көп пө? Каринага десе жирме үч. Кайдан билер келер ойди? Мен айлымдөн жойу базып барадым. Бийик, кара кышкы тенериде жылдыстар өчөмик суркуражат. Же меге та ненин де учун олор бүгүн чокту, жаркынду, чокум көрүнөр болгылай берди.

Бистин Ждановский районнын бу Ферганский, Ташкентский деген оромдорунда, Самаркандский бульварда сүрекей башкашту — жаны район. Кенетийин меге жастын жыды жытанды, кандый да серүүн, эрке ээзин табарган бойынча, жылыып калды. Мен токтой түжип ажыктанадым. Алдымда газондо эски куу күскү өлөн. Терен жерде, ол өлөннин алдында, эрке, жымжак жылу бары чокум сезилип турат. Мен оны жүрегимле сезедим ошкош. Кулагыма табыштар толуп, та кайда да жуукта тамчы тамып тургандый угулат. Жүрегим чокум ла жарык согуп туру. Жарыларга келеткен бүрчектин жыды да жытанды деп билдирген. Удабас жааштар да болор немедий бодолгон. Жаан туралардын жаркынду отту мун көзнөктөрине көрүп, мен санангам — улу оттор, анда улус байлу ажын ичкилейт,

сүрлү, өкөр балдары десе жымжак, жылу төжөктөрине жадып уйуктаар алдында, жарык түштерин көрөрдөн озо, чөрчөктөр уккылайт. Кем де Андерсендийин, кем де жажыл теректен алтын илжирмеле армакчыладып салган үредүлү кискенийин. База кем де Күнчыгыштын куулгазынду абакайындыйын. Жылдыстар тенеринин агынында ырысту имдешкилеп, эжингилейт. Онон бир жылдыс калып, узаак учуп барарда, мен көстөримди онон албай, сен ле менин журтыбыс бек болзын деп күүнзегем. Ол күүнимди бүтсин деп мүргүгем. Мендеп, бежинчи катка чыгара жүгүрип, эжикке сүүнчилү једип келеримде, мен нени де сеспегем. Бойымнын түлкүүримди айдары јок эптү тудып, эжикти ачала, кийдире жүгүргем. Туранын ичи жылу болгон, казанда аш та сооголок. Је сен десе јок — јунунар да кыпта, күскүнин де алдында — чек бу айыл ичинде јок. Столдын үстинде ак чаазынга јуунак, үренчик колынла: «Јакшы болзын, Адиль!» — деп бичип салган. Мен бүтпей ачынгам: «Бу кандый шок? Өчөткөн немедий... Каткымчылу ла ачу!» Чингиз Айтматовтын «Јакшы болзын, Гультары!» деген бичиги санаама кирген. Ачу күлүмзиренип, тонымды, бөрүгимди чечпей, тахтага отурдым. Түрген тыным чыгып, эди-каным бош куру кабык деп сезилген. Мен карган ат Гультарыга түней деп, өчөжип санангам. Кинонын ишчизи де, сценарист не мен. Онон үстине москвич. Је бис ончобыс јаныс өйдин улузы ийне... Менин сени сүрүжип, вокзалга јаба једеле, эбиртип экелер учурум да, јөбим де бар. Барган болзом, кайткай не? Сен уялар эдин. Бис ойто ло јанып келер эдис, айса болзо... Је мен санангам: «Барзын ары. Ол төгүнди бедирейт. Бис ончобыс түней. Ол оны јазап билип алзын. Ол нени де таппас, ойто меге эбирер...» Онон мен тон-өдүктү ол тахтанын үстине чалкойто жадып, тындалангам. База мен санангам: «Бис бу жүрүмде та нени де сүрүжип, бедиреп жадыс ончобыс. Эмди мен Каринаны сүүп, онон тудунарымда, Карина десе туулары јаар блаажып, база ла та нени де бедиреп јат. Онын учун ол Алтайындөн качып барган, анда оны кем де сакыбай јат... Ол оны бойы да оңдобой турган болор. Оңдозын. Ончозы үзе көрүне берер. Кем нени бедиреп турганы. Бис сүүжиске бүтпей турганыс. Сүүш бар болзо, ол ойто келер. Кижиге кижки керек эмей — арка-таш эмес не...» Мынајда сананып, мен турала, чечингем. Каринанын азып салган белен ажынан күүним бийик ажанып алгам.

Је түнде уйуктап болбогом. Мен туруп, баскындап, куру төжөкти ајыктап, Каринанын чачынын јаныс кылын да болзо табар болорым деп иженгем. Онын үзүлип калган јинјизин столдын кайырчагынан бедиреп, јок болордо, жүрегим јамандалган. Ол ло кайырчактын

түбинде јаныс јинјиге узаак көзим јетпей, кыйналгам. Учында токунаган аясту болуп, төжөккө једип, Каринага баштапкы катап канайда јолукканымды эске алгам...

Менин озогы журтымнын ээзи, Марина, түштүктөн амырап барала, машина анданарда божогон. Ол учурал керегинде бастыра Москва билер. Марина менен алты јашка јаан, жүрүмге чике, түс көрөр кижки болгон. Мен Маринанын өлүминин кийнинде тын кунугып, иштен өскө нени де сеспей, оңдобой, кандый да түлей болуп калган болгом. Меге өй токтоп, тонуп калган немедий билдиретен. Оны сеспеске, мен көп иштеерге албадангам. Ташкент ле Москванын ортозына учуп, эки студияла колбу тургузып, иштеп турар болгом. Бу айылда Маринанын јаан портреди кара јаламала айландыра чедендеген јаантайын туратан. Меге бери келерге, мында јадарга айдары јок күч болгон. Маринала бис јаантайын бой-бойысты тооп, оңдожып, јакшынак најылар болгоныс, је кажыбыс ла башка жүрүмдү. Мен оны эмди оңдоп, жүрегимле сезип, та нени де жүрүмде өткүрип, жылайтып жүргенимди, эмезе неге де јединип болбой асканымды билип эриккем. Балдарлу болорго бис качан да амадабаганысты эске алынып, буруумга чыдашпай чочыгам...

Бир күн менин айлымда телефон сан-башка шынкырады. База ла кыш, ноябрь айдын учы. «Таджикфильмнин» сценаристи тургузуга јөптөгөн сценарийин көргүзерге айбылап, амадап суранды. Онын сурагы Госкинонон јөптү болгон. Мен мойноор арга јок учун, сценарист үй де кижки болгонынан кемзинбей, айттым:

— Сценарийерерди түрген јетиргер, онон башка мен айлымнан чыгып жүерге жадым! Тудуп алзагар, мөригер!

— Сакыгар! Мен чүрчеден ле! Узак бир де тутпазым — деп, үй кижки турумкай сураган. Ол чындап та удабай једип келген. Мен эжикти ачып, эки кыс турганын көрдим. Олорды үйге божодып, ичкери кычырага келишти. Кыстар экилези чокум чололу арчуулдар оронгон, кап-кара көстөри суркурашкан, седеккер. Олордын јааны меге колын берип: «Гюльбахор — Таджикистаннан, баштап турган сценарист болорым» — деди. «А бу десе менин үүрем, ады Карина, МГУ-нын журналистика факультединен» — деп јартап, бисти таныштырган. Айылчылардын тондорын алып илеле, ичкери кыпка кычыргам. Кыстар јалбак тахтага коштой отургылап алган. Гюльбахор дипломат кайырчагын тизезине салып, сценарийин алып келеле, меге јартады: «Бу сценарийди кычырып көрүгер, је. Мен озодон ло слерге күндүзек болорым. Слердин шүүлте түзедүлерер меге тузала ла баалу болор...» Коштой отурган Карина бурулу ла кемзинчек көстөрлө көргөн. Онын айдары јок

сескир болгоны кенетийин иле ачылып, мени кайкаткан! Мен чочып, ого удур короримде, онын кандый да ыраак ла кару котори качан да таныш ла жуук болгондый корунген... Каринанын косторинде ончозын озолодо откюре корор чок, жаркын бар болгон, је бу јоби јок башказы учун ол кыйналып ла жалтанып, улустын тууразында уйалчак кызычак чылап јургендий болды... Карина эп-јоксынып, костори суркуражып туранын ичин ајыктайт. Стенеде портретти коруп, узезин ондоды ошкош. Меге неден де улам јенил бе, амыр ба боло берген. Бу ойдо јурегим нени-нени сести эмеш пе? Јок. Је та неге де кунзеп, кыстардан сурагам: «Соок сыра ичерер бе?» «Јок. Јок. Биске не де керек јок. Быйан болзын! Бис капшай барадыс...» — деп, Гюльбахор мойногон. «Јок. Не де керек јок» — деп, Карина топ айдырган. «Ичерер!» — деп, мен кезем јакарып, кухнядон сырага југургем. Экелеле, аланзыбай да турген уч башка уруп ийеле, эки чочойди кыстарга сунгам. Гюльбахор чочойди турген алган бойынча, Каринага берип, онон менин колымда Каринага берип сунганымды бойы алган. Меге учинчизин унчукпай кодурерге келишкен. Сырадан кичинек ууртап, кыстарды столдын јанынан кородим. Онон ойто ло кыстардан сурайдим: «Манты јиирер бе, кыстар?» «Слерде ой јок!» — деп, Гюльбахор чочыйт, Карина алан кайкап корот. Мен «Ой эмеш бар ла!» — деп унчугып, чочойимди тургузала, кухнядон барадым. Анда мантылардан уч башка салып экелеле, столго тургузадым. Онон бис ончобыс отуруп, ажанып баштадыс. Гюльбахор эп-јоксынып, та нени де куучындаарга ченежет. Карина унчукпай, аарып ла јопсинип калган, томон коруп, араай курсагын амзайт. Ол эмеш амтамдап јуреле, чек кемзине берди ошкош. Ајарып турганымды сезип ийген. Мен столдон чыгып, туура кыптон барып киредим. Анда токтой тужип, козимди кодуредим. Удура турган јаан кускуден бойымды коруп, жууктада базала, ајыктанадым. Канча ойго бойымды кускуден корбогом? Чырайымды, тыш будужимди кичеебегенимнен бери коп ой откон. Маринанын олуминин кийнинде мен сок јаныскан артып, кичеенерин узе ундып салгам. Чике жууктап келеле, кускуден бойымнын арып ла урелип калган чырайымды кородим. Магдайымда чырыштар чокум билдирет. Чачымда, саамайларымда, сагалымда ак кылдар... Мен буурайганымды корбогом! Кайкап, кускудеги бойымла јук арайдан ла јопсинип, колымнын устине изу бажымды саладым. Мынайда турала, косторимге јаш айланып келген, јурегим, байла, эриген... Онон ондонып, айылчыларга чыгар керек деп биледим. Ойто келип, јериме отуруп, соок сананып, арыганымды сезедим. Корзом, Гюльбахор ажанарын божодып

салтыр, Карина база, је ол курсагын јибей, тургузып салган. Мыны коруп, мен ого айткам: «Бу курсак јаман болзо, мен бурулу эмес. Оны эртен тура менин энем белетеп, атана берген... Ол бурулу». Карина мыны сакыгандый кайкап, удур тус короло: «Курсак айдары јок јакшы! Слер канайып туругар? Кижинин энези канайып бурулу болотон?» — дегендий унчукпайт. Бу ойдо ол неден де јалтанбай тургандый — керсу ле бийик... Мен јопсингендий јобош отурадым.

Кыстар аш-тус учун быйан айдып, оро тургулайт. «Бис барадыс» — деп, Гюльбахор араай айдат. Каринанын будужи туку качан айылындон жуунып алган кижидий кубулып калганын ајарып та албагамды кайкайдым. Мен уреелерди уйдежерге турадым. «Слердин сценарийерерди мен тунде кычырып саларым, эртен тура телефон согуп ийигер!» — деп Гюльбахорго јакып, олардын кийнинен базадым. Айылчылардын тондорын алып, болужарга јеткелегимде Карина тонын бойы кийип алды, ол мендон корбойт, «сен керек јок!» дегендий, Гюльбахордын тонын кийдирип, јурегим та неге де туней ле ойнойт. Кыстар чыгар алдында мендон коргилейт. Мен: «Барбагадый болгон болзогор! Бого ло јадып уйуктаган болзогор. Мында јер коп ийне» — деп, бойымда амадайдым. Олор: «Јакшы болзын!» — дежип, эжиктен чыккылайт. Мен эжикти јаппай, колымды кодурип, јаныйдым. Кыстар кулумзиренгилеп, колдорыла каруузына јаныгылайт. «Мен јаныс ла Каринадон коргом, а ол? Ол билди не?» Столдын устин жууп: «Не бу? Не болды?» — деп, бойымнан сурагам. Кайдаар да барар кууним келбей, јадып, сценарийди кычыргам, је не де бажыма кирбеген. Кунукпай, сананбай, баштапкы катап эрте уйуктап калгам. Коно нени де туженбегем, ойгонбогом, айса болзо туженгем, је бойым билбеске. Ол тушта менин эн јаан тужим ойгуга болгон до! Эртен тура ойгонып, амыр, јылу јатканымды сескем, је неден улам ол болгонын эске алып, ол ло тарый кем де билип ийгедий јажыргам, бойымнан јажыргам. Ол кун менин тышкары чыгар кууним келбеген, мен бу турадан качпай, коркубай, јаны кун баштагам. Айылдын ичин жуунадып, курсак азып ичкем. База... База дезе мен ол кун бойымды кускуден коруп, јарангам. Маринанын озогы будуктарын табып, чачымды ла сагалымды будуп алгам. Кем де кайкаар, је мен ол тушта ийделу кууннин олјозында болгом. Ол куунди эмди де ундубагам. Ол учун мен Каринанын алдына уйалбазым. Мен ол тушта ол куун учун олгодий болгом...

Туж меге изу ле узун деп билдирген. Энирде мен чек эзирик отургам, аракы јоктон эзирик. Мен сакыгам не. Гюльбахор он час

эртен турада телефон согуп, энирде сценарийине келер болгон до! Же Карина та мени ченеген, та шооткон — ол келбеген. Гюльбахор бир режиссерло кожо келген. Мени соок сууга суккандый болгон, ондонып болбой, айылчыларымды кайкадып отургам. Бир билинип, бир билинбей, сценарий керегинде куучынды баштагам. Сценарист болгонымнан бери мен андый шүүлтези жок немени жаныс ол күн куучындаган болорым. Учунда менин сценарийди ондобогоним јарталып, мен билинип келгем. Катап куучындажып, олордон сценарийди јартап угуп, ачынып, катап көслө кычырып, куучын көндүккен. Мынайып мен чек ондоноло, јииттерди сүүндирип отурганчам, телефон соккон. Мен телефоннын тутказын алып, јүрегим шимирт этти. Карина јакшы сурап, кудаидын учун јаманымды таштагар, чаптык эткен болзом дейле, меге келген айылчылардын бирүзи керек болуп турганын јартаган. Мен соок јакшылажып, телефонды ненин де учун режиссер уулга бергем. Ол Каринанын айтканын тындап: «Эйе, эйе, бис эмди ле удабай божоп јанарыс. Түрген келерис, таксиле! Кунукпа, сакы!» — деп куучынды божоткон. Мен телефонды ордына салып, нени де айтпагам. Сценарий керегинде куучын божоордо, мен айылчыларымга чай ургам. Бу ла тушта мен Гюльбахорго чике көрүп, сурадым: «Карина анда слерди сакып јат па?» «Эйе!» — деп, Гюльбахор оморкогондый айткан.» — «Ол јакшы кыс, менин эн ле јуук јуреам...»

— Ол кайдан? Кече сураарга ундуп салгам... Казах па?

— Јок! Ол алтай. Алтайдан. Университетти быјыл божодор... Гюльбахор кожо келген уулга, татар Булатка, јөп сурап тургандый, учурлу көргөн. Булат јылу күлүмзиренип:

— Карина. Карина ол Алтай туулардын куулгазыны не, база андый кыс кайда да жок, — деп унчугып, Карина керегинде сөслө айтпай, онын бойын билер керек дегендий, база нени де айтпаган. Мен Булаттын јебрен орус князька түней кеберин ајарып, ол Каринаны сүүп, айса болзо оныла омок ло эптү кучактажып, ойноп турганын санаамда јурап ийеле, уйала бергем. Гюльбахор бүгүн мени сүрекеј јилбиркеп ајыктап јат. Мен бир јуртты јурттап, јүрүмди көрүп койгон эр, үй улуска јаантайын јарап туратанымды јастырбай сезетем, је олорды күүнзеп көрүп јуре, андый ла тын керекке албайтам. Көп јакшынак, јараш келиндерге, кызычактарга мен јолуккам, иште коштой јүрип, санаалу ла кеберкек болгондорын кайкагам, је ончозыла акту күүнимнен куучындажып, кемизине де ачу аштый, кенейте шыркадый табартып, аланзыбагам... Гюльбахор кече мени көргөн, онын учун бүгүн кубулып калганымды танып,

кайкап турган... Булат санаалу јиит, ол менен бир эки-үч јашка оогош болор, байла, та нени де соок ло терен шүүп, мениле кату ла ајарынып куучындашкан.

— Айдарда, Алтайдан дештеер бе? А мен Алтайды јакшы билерим. Болгом анда, алтан јылдарда. Сүрекеј кеен јер! Кандый да анылу ар-бүткен. Андый јыштар, тайга, а туулар! Слер болгоноор бо?

— Мен барарым — деп, Гюльбахор мендеп ајдат.

— Мен билерим — деп, Булат јарты жок, је терен учурлу кару јандырат.

— А Карина кандый сөөктөн не? Анда сөөктөр бар. Телениттер, төлөстөр. Булат мендөн курч көрүп:

— Ол кергил сөөктөн деп айткан — деди.

— А... Андый сөөкти мен билбезим. Менде кайда да ол јоруктаарымда бичиген бичинтилер бар эди. Анда јерлердин ады, сөөк-уктардын, өлөн-чөптин, ан-куштардын аттарын бичип салгам, — деп эске алып, — Карина бойы бүгүн не келбеген? — деп сурагам.

— Ол плов кайнадып јаткан. Бис эмди анаар айылдап барарыс — деп, Гюльбахор јартаган.

— Ол общежитиеде јадып турган ба?

— Эйе. Олордо јакшы общежитие.

— Онын ада-энези бар ба? Кем болужып турган? Москвада јаныс стипендияла кыс бала јадып болбос — деп, мен шылайдым.

— Ол ада-энезинен сала бергени удап калган, салымы андый. Же оны кичү сыйыны үренбей, иштеп, үредип јат. Ол көп акча, јенил јүрүм сүүбес кижги. Тегин јүрүм ле кайкамчылу најылар — ого јөөжө — деп, куучынды Булат божотты.

Мен мыны угуп, Карина, байла, кайда да үстине иштеп те турган болор деп шүүп, ого килеп, келбегенине кородобой турдым.

— Мен оныла Алтай керегинде куучындажарга күнзеп јадым. Слер, Гюльбахор, Каринаны катап айылдадып экелигер... — деп, мен Гюльбахорды сурагам.

— Мен бу ла күндерде јанып јаткам. Слер бойоор ого бичип ийгер, мен дезе ого мынан барзам айдып салайын — деп, Гюльбахор ручка ла чаазын чыгарып, меге Каринанын адреси ле ады-јолын бичип берди.

— Сендий ле эрке, јалтыраган, ару, апагаш Москванын эрлери ого керек болуп турган чылап... — деп каткылу јүзин Булат, меге килеп, туура эдет. Булат, сен јакшынак уул болгон! Бис колдорысты тын туткылап, узаак айрылышканыс... Онон мен Гюльбахорго кару

күлүмзиренип, колынан тудала: «Каринага эзен айткар!» — деп, жакыгам. Булат энчикпей кату сакыган. Ол Гюльбахордын тонын бойы кийдирип, тудунчактарды колына алып, эжикти ачкан. Слерлер бозогонын ары жанынан күндүлү күлүмзиренгилеп, «жакшы болзын!» дешкилейле, жоголып калганар. Ол ло баргылап, слер жаныс бистин тойыс тушта катап мениле жолукканар...

Мен слерди жетире билип болбогом. Айса болзо, слер чындык ииттер? Бистин тойыста слер жаныс ла Каринаны окшогонор, Каринага нени де башка сакыгылап тургандый көргөнөр. Мен слерди сүүгем, Карина учун сүүгем. Слер оны билгенер бе, билерер бе? Мен Маринанын кара чедендү портредин алып турарымда, меге Марина Каринала таныш болгондый, ол оны сүүгендий, сүүрдий билдирген.... Ол бийик, ару мандайынын алдынан ару, чике көстөриле көрүп: «Каринаны сүү! Каринаны чеберлеп жүр! Ого качанда ачынба!» — дегендий бодолгон... Оны слер аайлаарар ба?

... Каринанын жайылып калган кара чачын жууп, узун мойнын сыймап, уйуктайдым. Онон ары түженип, кандый да соок вагондо поездте барып жатканымды көрөдим. Карина жок. Мен оны бедиреп, Алтайдөн сала берген деп эске аладым. Бойым кайда барып жатканымды билбейдим... Жүгүрип, поезд кайда барып жатканын угарга, улус көрөдим. Вагоннын коридорынын учында танкылап турган таныш бут жоктон суразам, ол айдат: «Алтайдөн!» «А-а. Мен Каринаны бедиреп барып жаткан турум не» — деп сананадым. «Ол слерди төгүндөп турган, бу поезд Ташкент барып жаткан» — деп, таныш кызычак ээчидип алган таныш келин меге айдат. Мен аайланбай, нени де ондоп болбой турадым...

Ойгонып, таң жарып калганын көрөдим. Түжүмди эске алып, Каринага качан да жолукпайтан эмтирим деп ачу санандым. «Кече ле мен оны не сүрүшпегем? Жүүлгек! Коркушту санаалу неме болуп...» деп бойымга ачынадым. Вокзалга баратан не, калганчы катап көрүп те аларга болзо...

Меге жылдар өдүп калгандый билдирет. Мен Каринаны жылыйтып, узаак жолукпагам. Же жолугышсас, эмди канайдарыс? Карина арык кунукчыл келин болуп калтыр. Ол мендөн көрбөй, бажын салактадып, менин жанымла өдүп барадат. Мен ого жедижер учурлу! Эмди де болзо, алдында жедишпеген учун... Мен Каринанын адын кийнинен адайдым. Ол токтоп, кайа көрүп болбой турат. Мен жанына барып ого айдарым, мен айдар учурлу:

— Карина, сен мени көрөлө, уйалба. Качан да уйалба! Бажынды тўс, бийик көдүрип, өт. Сен анайда өдөр учурлу. Мен сени ундубагам, жүрегимде качан да жылытпагам... Сенин кеберин менин көксимде жажына жүрер!

Бис кышкыда жолукканыс баштапкы катап... Жаскыда Карина диплом алып божоткон кийнинде тойыбысты эткенис... Жайгыда талайдын жаказына барып, амыраганыс кожо... Эмди дезе ойто кыш, же бис дезе айрылыжып калдыс... Жайгыда талайдөн барбай, Алтайга барар керек болгон, ол тушта айрылышпас эдис. Же Карина күүнзебеген, ол талай көрөтөм деген, көрөргө жажына амадагам деген. Талай... Бис бойыстын талайысты эмди канайып кечерис? Неге Карина ол тушта Алтайдөн барарга күүнзебеген? Мен онон: «Хемингуэйди Советский Союзка айылдап кычырарда, ол Алтайдөн жорукла база та ненин де учун келерим деп айткан, санаанга кирбейт пе, Карина?» — деп сураарымда, ол: «Сен деп Хемингуэй алтан жылда анда асканын ас па? Жылкычылар эмес болзо, тайгада өлүп, сөөгинди жараш ан-куштарын жип салгылаар эди!» — деп, андыган. Мен каткырып сүүнгем сенин кокурынга, сен бойын да ол тушта эрү, жылу каткырган... Эмди дезе кыш келип жадарда, нени де ондоор күүн жок жүре берген...

Мен Ташкенттөн ижиме барарым. Ончо улустын аланзып турган күч сценарийди мен кыйалтазы жоктон тургузар арга табарым. Ойди көрүп, төжөктөн турадым. Барып кечеги курсактын артканын казаннан карап, түбинде кичинек мүн ле болчок эт жүргенин көрөдим. Бу ок өйдө Андерсен маарап чыга конуп келди.

— Кару, кискем! Бисти Карина таштап ийген. Мен ижиме барарым, а сен канайдарын?

Мен кiskeге кунукчал көрүп, бистин кемибис ол жаныс болчок эт ле мүнди ичип-жиirin шүүйдим. Жайгыда бис талайдөн атанарыста, Карина кискени бойынын таныжы Берта Николаевнага апарып салган, же эмди ого телефон согорго жарабас, Ол: «Кариночка кайда? Ол качан ишке кирер, ончо улус сакып жат, мен жөптөжип салгам...» — деп, сураар. Айылдаштарла, байла, куучындажарга келижер.

— Жүрек жок сенде Карина! Ол сеге де, меге де килебей, жүре

АГАРУ, АРУ КЕБЕРЕЕР КӨКСИМДЕ

(Газетте жарлалган бичимел айынча)

Лазарь Кокышевтин чечен, жаркынду үлгерлеринин абына 50 жылдарда чыккан алтай балдар школдогы жылдарда аптадып, 70-чи жылдар кирип турарда, онын адынан бийик ат адап, таап болбойтон. Поэт бойы эзен жүргени, ол тынчу өйлөрдө, бойын бойы эс билинбес обществодо, ол кандый да анылу, көскө көрүнбес ийделерле кабыжып турганы, копсыркак улус жүзүн-башка учуралдар, темдектер куучындажып тургандары — поэттин кебеделин аайлап ондоорын уурладып та турза, же айдары жок жылбилү ле кайкамчылу эдип туратан эди. Ол айалгада ого жолуккан, поэтти көрүп тушташкан учурал ары жанынан келишкен «сый», «байрам» кирелү бодолотон. Онон улам кезик көөрөнкөй улус ажа да коно беретен эмей. Же поэттин бурузы мында чек жок болгон. Ол сүрекей кеен жүректү болуп бүткенине, сүрекей терен поэт болгонына жүрүмнин кату жолдорунда бойынын ачузын, кыйынын кемге де билдиртпей, сестиртпей, толо ичип, чыдашкан. Онын ийдезиле эмди бис жагыс ла оморкоор, онон үренер учурлу. Ас калыгы оны ол до күч өйлөрдө, кайкамчык көөрөми, жыргалду поэди деп оморкоп ло көөркөдинип, мактанып сүүген эмей! Онын чалып турар экпидү жайалтазы, сүрекей байлык, ажыра-тежире, учы-кыйузы жок ло качан да түгенбес немедий, жеңил ле теп-тегин, кажы ла алтай кижиде бар ошкош билдирген, ончобысла кожо жажына болгодый, кайда да ырабагадый...

Жарлу кижиге жолугатаны күч ле коркымчылу амаду эмей! Атту-чуулу поэтке жолугарынан аяап, мен 18 жашту тужымда, келишсе, качкадый кылык жанду тужым болгон. Же сеслес жанынан учуражып, мен бу кижиле жолугып, жуук таныштар болуп, канча жылдар өдүп каларда, салымымга сүрекей жаан быйанду артадым. Мен, ол тужында үредүге кирерге амадап жүрген жиит кижиге, «Алтайдын Чолмоны» газетке учурал болуп ишке киргем. Бу 71-72-чи жылдарда болгон керектер, — жүрүмимнин эн ырысту үзүктери, жүрегим көксиме толо согулып турар туштар... Ол тужында Лазарь Васильевич шак бу «Алтайдын Чолмоны» газетте тегин ле сотрудник болуп иштеп жүрген туштары болуптыр. Жаан алтай поэтти мында ла күннен күнге «жолдыктар» тоолоп, мөрөйлөжип жүрер деп, санаада да жок болгон. Ол тужында бистер, жииттер, оморды тенериде учуп жүрер аргалу да, учурлу да деп бодоп туратан болгоныс.

Газеттин редакциясы ол өйлөрдө педучилищенин общежитъезинин

үстинде этажында, кийин жанынан киретен эжиктү болгон. Баштапкы күндөрдө мени машбюрога машинкага согуп үрензин деп, отургызып салгандар. Мен мында отурган келиндерле жагы таныжып, сүрекей ажарынып ла кемзинип, ижимди баштагам. Та экинчи, та үчинчи күндө машбюрога колбичимелин соктыртарга таныш эмес сотрудниктердин база ла бирүзи «баштапкы катап» кирип келген. Бу баштап ла кирип келген кижиге жаан, жылу кара көстөриле бисти көргөн соңында, ончобыстан жакшы сурап, соктыратан ижин жаан келиннин столына салган, стенедө турган күскүнен бойын бойы ажыктап, быжыраш, жараш чачын колыла тарай тудуп жазанган. Саназам, ол сүмелү кижиге туйка күскинин түбине карап, мениле анда танышкан болор. Ненин учун дезе, мен күскүнин удурга жанында отургам. Мен бу сан башка кеен, токыналу бүдүмдү сотрудниктин өскө улустан башка болгонын сезип, тым ажыктанып, уйалганымды билдиртпеске чырмайгам. Машинкамнын топчыларын кичеенип сого бергем. Бистин кыптын ичинде илип салган жалбак күскүнен көрүнбейин де деген кижиге көрүнөтенин, ончолоры кирип-чыккан аяс мендеп те туруп болзо, ол күскүнен бойлорын карап салатандарын, мен солун тарый темдектеп алала, бу да кижинин күскүнен ажыктанганын керектебегем. Же ол кижиге анылу, терен өзөктү көрүнгени кайкаткан. Келиндер дезе ого: «Лазарь, бисте жагыс ишчи, таныш — жиит кыс!» — деп, жарлагылаган кийинде Лазарь Васильевич жылбиркеп, кайа бололо, менин столымга жууктай базып: «Адын кем? Кажы жерден келген, балам?» — деп, сураган. Мен жаактарым күйүп, удурга да көрбөй кемзинип, кару жандыргам. Ол жайым ла эптү та нени де айдып, жүре берген эди. Мен келиндерден: «Ол чын ла Лазарь Кокышев пе?!» — деп катап-катап сурап, жүрексиреп, сүүнип туратам. Эмди ол тушуташты түш жеримдий эске алынып, ончозын жажына жуалып калган журук чылап жүрегимдин түбинде алып жүредим.

Онын кийинде бис жагыс жерде иштеп, таныштар болгылап, куучындажып жүрөтенис. Ой өткөн сайын ол биске там ла жуук болуп, жииттердин кару нажызы болуп кокурлап, сонуркап куучындажатан. Жорукка барганда, бисти санап калган жанатан. «Алтайдын Чолмонында» ол туштарда Лазарь Васильевичтин көзинче ачынар, аркыранар улус ас болгон. Ончо өмөликке, онын ондо жүргени ийде кожуп тургандый болгон. Улус иш бажында тартыжып та турза, ончолоры сергек, седен, кокурчы, чечеркек болгылаарга албаданатан. Эмди эске алгачын, ол туштар неден де баалу, эн ле ырысту өйлөр! Лазарь Васильевич сүрекей тирү, байрамдык жаркынду күүндү кижиге болгон. Онын ачынган тужы,

кыйгырып кизиреген, жакып, эмезе некеп үреткен тужы качан да болбогон. Ол жаантайын сүүнчи ле таркадарга, ойгор кокурла ончо улустын күүнин көдүрүп, амырадып та, санандырып та, өмө-жөмө лө курч болзын деп ууламжылаган. Бу терен санаалу ла кеен көрүмдү кижичи ачык кычырулар, тын сөстөр сүүбейтен. Ол эрке ле омок, эптү ле жымжак кылык жаныла, бойынын темиле, жозогыла ич телекейди өскүрерине, албан жогынан кычырган. Акту чындыкка жол табарынын эп-сүмезин таскаткан ойгор ло сүрекей сескир интуициялуу поэт. Онын, коридордын учында, көзнөк жаар көрүп алган танкылап, сананып турган сомын аяктап, быжыраш чачы желбейип калган турганын аярып, бис, жиит балдар, шылтак таап, кабинеттен чыгып көрөргө сүүрис. Бистин кару поэдис айландыра улустын сагыжында канча кире бийик күүн ойгозор сан-башка жуук ла аялалып болбос кеендик толкуну бириктирип алган кижичи болгон...

Ол туштарда «Алтайдын Чолмоны» газет кандый да килен жолдыктар жазаган болзо, редакциянын ичинде жакшынак жүрүм жаркындалган. Айса болзо, Лазарь Васильевич ле онон өскө база бир жажы жаан алтай бичиичибис Иван Васильевич Шодоев ондо болгондорынын шылтузы. Газеттин баш редакторы Барантаев Николай Татукович сүрекей ак-чек, улуска аярынжай кижичи болгон. Ол өйлөрдүн база бир анылу темдеги — редакцияда үредүге киргелек көп жашөскүрим таскадынып иштегени. Мен удабай машбюронон корректорго көчүп, өскө кураа кыстарга биригип, үүрележиш иштеп жүргенис. Редакция төрөл кабайыс болуп, бисти, үредүге атанатан жииттерди, экчеп туратан. Бис, кыс балдар, сүрекей чөрчөкчи ле чүмеркек болгылаганыс, байла. Бистин жадын-турумысты, иштен бош өйдө жүрүмисти коркышту аяргылап кичеегилейтен. Эки редактор экилези адаларысла түней кару болгон. Бис, жаш улус, городтын жадынына темикпеген тарый иш жалысты үрегилеп салала, акча жок баскылап жүрерис. Иван Васильевич Шодоев бисти бирден алдыртып, сурап угатан — акчалу ба, айса акча жок по. Мындый аяруга бис темигип, акчабыс божозо ло, Иван Васильевичке кирер шылтак бедирейтенис. Алган акчабысты та ончозын ойто төлөп туратаныс, та жок — эмди санаама чек кирбейт. Же өрөкөннин озогы кара акчакабын койнынан чыгарып келеле, «канчаны?» деп сурап, сакып туратаны санаамнан чек чыкпас. Бистин адаган тоо акча түп-түс чаазынду, ончозы аайына салынган кажы-кажы кыптын бирүзинен жуунак ла чек көрүнүп келетен. Бис көкүп, канаттарыс талбырап, учуп жүре берерис, базарды керип тамзыктанарыс. Олор ончозы эмди бистен ырап калды, же андый да болзо, жүрүмге жол баштаарга жөмөшкөн,

кайран кару улуска — газеттин ол туштагы эки редакторына качаннын качанга жаан алкыш-быйаныс!

Сүүген поэдис ол өйлөрдө женил эмес жүрүм жүрген өйлөри. Бис арай жаш болгоныс оны тен аайлаарга, жеджиш ондоорго! Же ол биске жаркынду солоныла түней болгон. Бис оны жаш, өктөм жүрегистен сүүгенис, кайкаганыс. Ол бисти жакшы ондогон, балдарга чылап карузыган. Ол кажы бирүбиске баштанганда, сүре ле «балам» деп аярынатаны санаамнан чыкпас. Эмдиге кайкайдым мен оны — 45 жаштын ичинде эр кижичи, бисти, 19-20 жашту кыстарды, сүрекей тоомжылу, кару эттире «балам» деп айдып билетенин. Бисти көрүп ол сүүнип туратан, берижиш ойноор күүни келип: «Эй, Шодоевтин призывыла келген кыстар!» деп баштанатан. Бис уялгылап жажынганыста, сүүнчизин бадырбай каткырып туратан. Онын ол кокурында жолду темдек бар болгон. Ненин учун дезе, бис ончобыс, ол өйдө газетте чыккан, И.В. Шодоевтин ишке жииттерди кычырган, статьязынын кийнинде, келип, ишке киргилеп алганыс. Ол калыгынын кылыгын ару бойына артырып, корулап аларга амадаган ла ченешкен. Ол алтайлардын кандый ла кылык-жанын сүрекей сезип, сүүнип сүүйтен кижичи болгон. Ол бистин эпчилденерге ченешпей, ару ар-бүткен сыйлаган санаа-күүнисле барып жатканысты көрүп, оморкоп ло сүүнип жүретен болгонын эмди жагы ондоп, эске алынарга келижет. Ол алтай калыктын түүкилик жолында жаан кайрал-кереези ле керечи-коручызы болгон энчилик поэди. Кичинек калыктын жаркынду ырызы. Килтиркей жаражай болорго амадап жүрген жаш тенек алтай кызыкчак тужымда, ол мени «Чуйдын чөлинде таш-кезер ошкош чырайлу кыс!» деп кокурлап кыйгыратан. Мен тарынып тургамда, ол ырысту сүүнип туратан. Алтай калыгынын бала-барказын аядары жок сүүп, бистин кандыйысты ла жарадып, жакшызынып, оморкоп көөрөгөн күүни эмди, канча жылдар өдүп каларда, эске алындыртып, жагы жарталып, ачылат. Баалу сый, ырыс, эбиртип болбос өскүс, ачу сыс болуп күүнимди түймедет... Ол бисти «Какпы ошкош колду алтай баатыр кыстар! Слердин ийде-күчээрле уйлар саар, бозулар азыраар керек, эмди алтай литературада, наукада слер кемдерле күрежереер?» деп сурап, чек бисти тескериледип туратан. Ол бисти күчинен уялбазын, күчин билзин, аланзыбазын, жажына су-кадык, бөкө болзын деп алкаганы эмей. Бистин жаткан общежитьебиске ол биске айылдап жүретен. Сүрекей чокум, илбизиндү чийүлү журуктарын журай согуп сыйлайтан. Уч түннин аразында чечектер кучактанып жедип келетен. Бу ла төрөл Улалуда, канча жылдар өдүп калган кийнинде, поэт бистен ырап каларда, кандый да бир байрамду

энирде, кыстар жуулып отурган жерде, жакшынак орус үүребис, Таня Лашутина, ачуурканып ла көстөри суркурап айткан эди: «Эмди бисти бу городто чечектер экелип, кем уткыыр? Андый кижги база болбогон, болбос...» Онын айтканында чын бар болгон. Ненин учун десе бистин жиит туштарыста бистин городыста уулдар кыс кижиге чечек сыйлаар жан жанжыкпаган болгон. Керексинбес улуска ол эш кереги жок жан деп бодолотон, чаптык чүм-темдек деп көрүнетен. Ончобыс ондый кылыкка жөпсинип, чечек сыйлашпай темигип, үренижип калган отураарыс. Чечектери көп күстин де күндеринде бу городто кем де кемге де чечектер сыйлаганы билдирбес. Же сок жангыс кижги, поэт, жаашты, сууны өткүрө үч түннин аразында, чечектер кучактанып алган, уткыырга келетен. Андый учурал санаабыста жажына артып калар...

Ол сүүнчилү, жеңүлү, ичкери өзүмдү өйдө жүрерге жайалган кижги болгон. Же онын жүрүми эн тынчу, тургакту өйлөргө табарышканы кандый карыкчал. Айландыра төгүндениш ле аргаданыш таркаган өйдө, эн санаалу, ийделү улус эптештире жүрерине таскадынып турар тушта, ол бойынын ачык күүнин кубултып, жеңил жол бедиреп жүрбеген. Ол төрөл калыкка кожо салымын, тынган тыныжын, сүүнген сүүнчизин ле карыкчалын үлежип, уур жолдон жана баспай жүрген. Астыгып, сокороп калган кал уулдардын колынан өлөргө жетире жана болбогон. Өйдин жастыразын ол сезип, карыкканына, эш кереги жок болгонына тыны чыгып, бууныгып, ачу ашты амзап, коронын жаба базарга ченешкен. Бу керегинде ол ачыгында айтпаган, жартанбаган да болзо, ол поэтин өйгө жеңдедер күүни жок болгонын керелейт. Оны чөчөйгө бажын суккан деп бурулаган улус болгон, же ологорго до ол бир каруузын бербей, ологордын кинчектү бурузын таштап салган. Поэт бойынын да өйинен, кийниндеги де өйдөн, канча катап озо барганын төрөл жоны танып эмди ондойт. Онын ачу чөчөйи ол тынчу өйлөрдүн түбеге. Ол бойынын жолунан кыйбай, чыдажып турар тужындагы, кыйыжып болбос таштанчызы. Онын учун ат-нерелү поэти эзирек жүрген ле эзирекке өлгөн деп тидинип айткан улустын санаа-көрүми сүрекей жабыс ла жүректери сус-килемжи билбес шокчыл. Мынайда айтканы ол жаан кинчек. Өштү калыкты базынган шок-өч. Поэт ончо чүмдемелдеринде, бир де үлгеринде комыдалга, карыкчалга жай бербеске токтодынат. Ол онын чүмделгиде ле жүрүмде эткен эн жаан жедем ле жеңүзи. Поэт жакшынак күүн үзүлбеси учун ончо бар аргазыла тартышкан ла чыдашкан деп айдар керек. Ол жеңдиртип билбес бийик, ойгор поэт болуп түүкибистин бу белтирине жана баспай жажына туруп алган. Оны бу жеринен кем де, не де жайладып болбос. Ол анайда

ок алтай калыктын түүкиликтин карануй жолдорунда баштапкы уур, жаан ченелтени өдүп, жеңүлү чыкканын керелейт. Онын үлгерлеринде кемле де тартышкан, кемнен де нени де некеген жолдыктар жок. Ол жүрүмнин ойгорын, өчпөзин керелеп, калыгынын ару көксин, онын түгенбес ижежилү күүнин неден де бийик көдүрүп, жонынын үртекени аайынча ончо сурактарга карууну таап, эпке-жөпкө, төп учурга экелет. Мындай бийик поэзияны жонынын адынан бүдүреле, ойто жонына жандырып берерге кандый күчтү, амадулу, жаркынду жүректү болор керек! Ол калыгынын күүнинин ойгорын ла бийигин керелеген керечи поэди. Бу эн күч керекти ол тынчу өйдин жеткерлү тузактарынан кыйыжып, неден де тура калбай, неге де аланзытырбай, бойи жобоп жүрген айалгада бүдүрүп салган. Ас калыгына мөңкү тын некеген поэт, бойынын көксин ле жүрүмин калыгындыыйынан ылгаштырып башкалабай, оныла бирлик тын, бирлик салым болуп биригип калганын өйлөр өткөн сайын кажы

ПОЭТТИҢ ЭНЕЗИ

(Эл Алтай альманахта жарлалган)

Катап ла жыгылдым, ыйлаба,энем,
Кату јолдордон качпаган эдим.
Кару сөзинди айт, угайын,
Кайран энем,
Канайып турайын?

.....
.....
.....
.....

Алкышту сөзөөрди угатан болзом,
Антеј чилеп, мен турар эдим.
Кату-јымжак
Јолдорды ылгабай,
Катап ла ичкери
Мен барар эдим!

«Кайран энем», «көөркий энем», «энем, энем», «эмискен энем» — бу изү кычыру, бу ачу кыйгы, бу Сүүштин Сүүжи — Энеге, Поэттин Энезине. Ат-нерелү алтай поэт Лазарь Кокышев эрлердин ортодо эр болгон бойы анайда айдары јок тын, өткүн эттире бойынын энезин Арина Саналовна Кокышеваны сүүген. Онын ол јаан сүүжи бастыра творчествозынын бир жаан бөлүги, учуры ла кеендиги, жүрүмнин база бир бийик ле агару, ару јанылгазы болуп артып калган.

Кайкалыс болуп калган поэстин мөңкүлик жүрүмин сананып, кажы ла катап кемјиген айас, анайда ок онын энезин, оны ак-жарыкка чыгарган үй кижини, байлап ла бажырып эзеерис.

Көп-көп таныш улус Лазарьдын јайалтазын, онын чечен, эптү, ээлгир тилин, онын омок, ачка-јутка алдыртпас шулмус күүнин энезинин энчизи, энезин төзөгөн деп темдектейдилер. Аринаны, Лазарьдын энезин, билер улус күүндери көдүрилип, јилбиркеп ле оморкоп айдыжатарандар. Поэттин энези Горно-Алтайск городко 70 јылдарда көчүп келген, онын айыл-јурты кыжы-јайы, тўни-тўжи улус айрылбас јер болгон. Онын јаткан туразы ончо «јүрүмнин учурын бедрегендердин» баратан, јуулатан јери, турлузы болгон. Кийинде јылдарда поэт бистен ырап та каларда, јашөскүрим, јииттер поэттин энезинин айылынан айрылбайтан, бу јолдыктардын авторы ол

тоодо. Ончобыс ол айылды бойыбыстын айлыс кире бодоп, поэттин энезин кажыбыс ла энебис кире тооп, ондо жүргенис, ол, байла, поэтти сүрекеј сүүген, баалаган ла карузыган јаш жүрекерис коркышту коромјыла јөпсинер де, темигер де күүн јок болгоныла колбулу.

Поэттин энези кажыбыска ла кыйгастанбай, ончобысты балдары кире бодоп, кокырлап та, кезикте шоодып та, је сүрекеј күүнзеп, ондоп куучындажып отуратан. Поэттин эн кичү сыйны Августага биригип, бис поэттин энезин «мамка» деп адайтаныс, анайда энезине баштанарын поэт те бойы жүрүмде сүүйтен болгон. Анайдарда, «мамка» дегени бай ат кирелү угулып, поэттин энези бистин ончобыстын Мамкабыс болгон ине.

Энезинин сүр-кеберин, өткөн јолын поэт баштапкы алтай романда, «Аринада», эленчиктеп салган. Аринанын, ат-нерелү поэтти Лазарь Кокышевти ак-жарыкка јайаган эненин, ады-јолы текши јонго јарлу. Ачка-јутка алдыртпас, омок ло чыйрак, иштенкеј алтай келиннин жүрүми бийик кеп-куучын кирелү эл ортодо таркаган. Бис, јииттер, мыны ончозын јилбиркеп угуп жүргенис, оморкоп өрө өскөнис.

Поэттин энези эмдиги Шабалин аймакта тодош сөөктү кижинин, укту-төстү, аргалу-чакту бай билезинде чыккан. Кабайда шулурып јадар, куучындап тургандый ок табыштанып, үйде улузын ончо сүүндирер, сана-күүнин јарыдар кыс-кынырактын адын учурлап Куучынчы деп адагандар. Куучынчынын таадазы, Тастак, укту айгырлар өскүрип, өнжик јылкылар туткан. Эки этаж туралу, ижин эдер улус јалдап туткан Тастактын керегин улалткан уулы Санал болгон. Саналдын кызы, Куучынчы, кеберкек, омок эрке кыс болуп өскөн. Куучынчынын јараш үнин, коо сынын, кожончы, шулмус кылыгын, кеен чырайын ајыктап, таадазы да, адазы да оморкоп-седеркеп туратарандар. Јараш кысты јуртына аларга аар-јөөжөлү, мал-ашту, укту-төстү улустын јуртынан сөс келип туратан. Карган Тастак уулын тектерип, эн бай өнжик јурт талдап сүмеленген. Је бир күн Куучынчыны кенейте албанла уурдап качыра бергендер. Бир де көрбөгөн кижинин јуртына күүни, санаазы јогынан жүре беретен карануй салым көп алтай кыстардын үлүзи болгон эмей. Таадазы ла адазы бай шаалта алгылап, эпке-јөпкө киргилеп калды. Бир канча өйгө Куучынчы тижин тиштенип алала чыдашкан. Чыйрак, капшуун бойы кайын энезинин ончо некегенин угуп, ижин бүдүрген. Је өбөгөни, Тайтак, танышпай алган үйин ол ло бойы керекке албайтан, айылдан чыга атанганда, санаазы јарып, мендеп ырайтан. Сүре ле аракыдап, сайрап жүрерин сүүйтен.

Иштенип жүрген Куучынчы курут, аарчынан туйка сугуп, жууп алала, бир күн түнде өбөгөнүнүн журтынан качып жанып ийген. Качар сагыш кенейте ле эбелген, же эбелген кийнинде амыр бербеген. Канатту жүректү бүткен көөркийдин жүрегин базыраар, көмөр неме түней ле табылбаган. Адазы журтын уйатка салган кызын көрөр күүни чыгып, бүркүк болуп калган, энези туйка килеп туратан. Же жаан удабай Арина жөп жокко ойто кижиге сала берген. Бу айалга адазынын күүнин там үреп, кызыла экүнин ортолорун чек ыраштырган. Адазынын күүни сооп, кызына өлөрдин өлгөнчө жүреги эрибеген. Кызынын жаңы билезинин једикпес, жокко бастыртып јатканын, бала-барказы ашка-туска јетпей шыралап турганын көрүп, адазы бир де болушпаган. Же чыдажып болбой јем таштаган болзо, Арина, седен күүн көгүстү бойы, оны качан да албас эди.

Јуунын алдындагы јылдар... «Албатынын өштүзи» деп коркышту сөс. Арина, адазынын бурузын качан да таштаган чылап ок, эмди эш-нөкөри онон мойноордо, ого ачынбаган. «Аргалу-чактунын балазы болгон» — деп темдек ончозын јартап салган да.

Түни-түжи үстигип, колхозтын ижин иштеген. Сары танда ишке чыгып, орой түнде јанатан. Же бир катап түнде Арина калашту, курутту түүнчек жууп, эригип, уулын түрген тургускан: «Тур, уулчагым, јуу ачылган! Адан эртен атанар деп уккам. Фронттын јери кату деп айдыжат. Азыкты ого апарып бер, балам...» Тоозынды көдүрип өдө конгон машинада уулчак адазын танып, ээчиде жүгүрген, же темей. «Азыгысты бистин алган болзо, ол өштүнин огынан айса јыгылбас эди...» — деп, кичинек баланын ачу-ачу сызы. Сталинградтын алдында калапту согышта поэттин адазы балдарын, Төрөлин, сүүжин корып јыгылган. «Јуунын өйлөри... Бистер кичинек, бистер көп... Энебис јаныскан. Тенек бистерге көп курсак керек...» Бу јолдыктар жүрүмнин эн кызык туштары болуп баланын эс-сагыжында артып, онын энезинин салымла јендешкен чыдалын керелейт. «Шуурганду түнде бис көзнөктөн кышкы јолды ајыктап отурадыс, картошко бедреп барган энебис оройтый берген... Коркып турадыс...» Канайда соокты, шуурганды өткүрө колчанакта картошказын сүүреткен эне келетенин, печкенин оозында, кара көөштин шуултын кичееп, ого караган балдардын санаазын, печкенин оозында «эртенги күнди шүүнип, јуучылдый, эрмек айтпай отура конып јаткан» арыган-чылаган јаныскан үй кижинин түбекте шыразын, же турумкайын поэт кийнинде үезин эске алып үлгерлеп, үргүлжилеп салар.

Лазарь Кокышевтин «Адам», «Јееренек», «Сакылта» ла база бир канча јуунын өйлөри ле энези керегинде үлгерлери сүрекей

терен сезимдү ле жүрүмдик. Бу үлгерлер алтай литературада јуу өйлөрине учурлалган јолдыктардын эн ачыгы ла чокым айдылган мөнкүлик јолдыктары. Телекейдин эс-сезимин тапчыркатпай, көксисти элбедип көдүретен, өзүмистин чокторы өткөн јолыста, салымыста деп ондондыратан ийде-чыдалду журук-кебеделдер...

Мамка... Поэттин энези... Мен де Слерди сүүгенимди айдадым. Слердин ачка-јутка алдыртпас жүрегеер, канча уур-күчтерди, шыра-түбекти көдүреле, сергек-седен, багынбас, бийик кижилик, эне күүндү учына јетире артканын көргөнимге уур өйлөрдө ийдем кожулып, ырыска, јакшыга чындык артадым.

Аргалу-чакту ада-эненин балазы бастыра жүрүмин јок, једикпес јадып көдүрген, эрдин угы деп балдар карындаган бойы толу ла өйгө эш-нөкөрлү отурган, алты бала чуулаган эне оморкоп жүрген үч уулынын сөөгин јууган, јууда божогон солдаттын эмеени ол ло бойы эринин өлүмин керелеген бичик албаган.

Мамкадый јалакай, ижемјилү, эне буурлу кичи көрбөгөм. Мамка ак-чек, уур-күчтерден кайра баспас, јалтанбас болгоныла биске кезикте ойто кату, чугулчы, акара-баш јок, килемји билбес деп көрүнгенде, бис ого јарбынгылап калатаныс. Эмди, ол үргүлжиле биригип калган кийнинде, онын эркези, онын каткызы, онын токунаадып, кижинин күүнин көдүрип мекелеп, көкүдип отуратаны сүре ле көстин алдында, эс-кулакта, жүректе.

Быйан болзын, мамкам, кайран мамкам!.. Мамка бисти бийик күүндү болзын, бойын бойы јаманзынбазын, телекей элкем, кажы ла кичи кайкал, жүрүм кайкал, бир ле шүүлтөлү, таш күүндү улустын ортозыла базарга јарабас деп бүдүмјилеп салала барган. Јүрүмди сүүр, улусты сүүр жүректи күннен-күнге өскүрер, јана баспас болотонынын јозогын ол биске көркүскен. Ол бойы ол јозок болгон. Бис учына чыгара чыдажып, жүрүмнен күүнис өчпөй жүрерис.

Катап ла јыгылдым, ыйлаба, энем,
Кату јолдордон качпаган эдим.
Кару сөзинди айт, угайын,
Кайран энем,
Канайып турайын?

Болчок тура... Арина бабушка бажымды, аркамды карган колдорыла сыймайт... Мен ачу-ачу ыйлап, онын тизезинен бажымды албай туратам. Мамка кунугып, килеп, карузып, сезип отуратан. Та кажы ла кирезинде ол мени арбап-арбап, онон бистер сүүнчилү «керижип», мамка огородто шыйдамду бисти сүрип туратан.

«Јалку немелер! Оны этпегенер, мыны этпегенер!..». Сан-башка кижилер болгон. Шыйдам-агажы тийзе, тийетен ле јерге тийер, тийер кирезинде ле тийер.

Мени, кыс үлгерчи кижини, коркышту кайкадатан сурак Лазарь Кокышевтин «Кармен» деп кеен үлгери, 1957 јылда бичилген, ондо эпиграф Александр Блоктон «Ыраак јолдый, Кармен!» — Лазарьдын көчүргениле. Ол эпиграфта салылган санаа ла үлгердин экпини ле шүүлтези эки башка: үлгерде Кармен «Јүрүмин јенил өдөлө, Јүре берген Кармен». От-јалбыш өктөм кыс, је ол ло кыс ойто ыраак јол ошкош. Бу үлгерди кайкап, мен поэти оны канайып бичиген деп, ненин учун ол Карменди билип, ондогон деп кайкаарым. Ненин учун дезе үй кижинин ойгоры ла омогы ол эр кижинийинен чек башка неме болордо, јүрүмде көп эр улус оны ондоп болбой, булгалып калатан шылтак база бар эмей. Је мамканын чырай-кебеделин, онын кылык-јанын, ойгор көксин санангамда, бодойдым — поэт ончо көрүм-сезимин ол ажыра ондоп, онон алган. Качан да кунукпас, эрикпес, комыдал јок кылык-јанды ол энезинен энчилген. Өзөк-бууры үзүлип те бараткан тушта кеен көрүнөр, ыйлаардын ордына кожон чөйөр, каткырап ийде-чыдал, бийик көгүс озор экүде тен болгон. Өскө ондый улуска мен јолукпагам. Поэт јен јастанып сала берерде, ачубыс бадышпай турган өйдө, драмтеатрда «Туба» спектакльды А.Юданов тургускан, поэтин энезин баштапкы көрүгө кычырып, күндүү эткендер. Ол өйдө улус поэти эске алынгылап кунуккылаган, келин улус көстөринин јаштарын туткылап болбой тургандар. Поэтин энези ончозын тындап, угуп, сергек токуналу отурала, улустын кунукчалы тынғы берерде, алдындагы чөбчөйин ичеле, «Буланаттын бажында буулап салган адым бар, бешјылдыктын ичинде пландап салган ижим бар» — деп, седен үниле кожондоп, чек-чебер чыгала, јана берген. Андый күчтү кижилер болгон, андый күчтүлер јүрүмде ас, бар да болзо, озор ончозы өскө байлык учун јүргилеп јат. Онын учун бүгүнгү күнде поэтин энезин эске алынып, онын бистин культурага, калык болгон адыска кошкон сүрекеј јаан үлүзин билип јүрерине кычырадым. Эненен улу кем де јок, је улу эне улу уул чыгарар деп тегиндү айдылбаган. Эпши улузын тооп, байлаган калык ончо калыктар ортодо эн бийик культуралу, нерелү калыктардын тоозына кирет. Ас тоолу калыктын ортодо бой-бойын тооп, байлап јүрери сүрекеј күч, је темигип үренетен јан ла ижемјил болор учурлу.

КУДАЙЛЫК КОЛБУ

Газетте јарлалган бичимелге јөмөжү

Кандык айдын 13-чи күнинде «Алтайдын Чолмоны» газеттин 56-чы номеринде Л.Н. Кыпчакованын «Јажыл Бүр, Сары Бүр — байрам эмес...» деп бажалыкту бичимели јарлалды. Бу чокым-јарт көрүм-көгүстү, курч түп-шүүлтелү бичимел алтай јоннын кудайлык колбузын шиндеп, ондооры јанынан терен ајарулу, акту күүннен чындыкты некежип, болгон јолды ойто табарга ченежип бичиген бичимел. Л.Н. Кыпчаковага јаан алкыш-быян айдып, бу бичимелди оны јөмөөр амадулу бичийдим. Мен христиан мүргүүл-јанга беринген, орус православие кереести байлаган кижилер болорым, је андый да болзо, орчыланда түп јок, сүүште кемјү јок, Христостын некелтезин бүдүрерге умзанган болзо, ончоны сүүп, ончого карузып, кара сананбай, јакшыны күүнзегени ажыра оныла бирлик болор аргага јединер, онон башка јол јок деп Евангелие јакыйт. Килинчектү бойым агару болорго иженбей јадым, је бир де кичинек болзо ченежип, ол ару јакылтаны јүк эзеп те болзо, алтай јанга удурала алтам эдип, күүнзегенимди улус јастыра ондобос деп иженедим.

Менин энем, Елемова Суркурак Кыпчаковна, кыпчак сөөктү, бис Тоотойдын кыпчактары деп куучындап туратан. Онын кыпчак күүнине алдыртып, азыраган эжем Ерукова Анна Кыпчаковна да кыпчак учун мен оогош бала тужымда кыпчактардан ла кеен, јакшы, тын кем де јок деп сүүнип ле сүүп, сананып өскөм. Онын учун Алтай поэзиянын бозогозын алтап, эжик алдына келеримде, мен камык ла кыпчактарга учурлалган үлгерлеримди јүктенгенче келгем. Москвада Литературный института мен кыпчак теманы салбай турганымды көрүп, менин таскадаачы-үредүчим болгон поэт Евгений Винокуров: «Прочитай что-нибудь из твоих половецких плясок» — деп сурайтан. Онон бери көп јылдар өдүп калды. Өктөм, өрт-јалбыш јүрек өчүп, токынап калды, онын ордына текши кижилер сүүшке таскадынар јол келишти. Је мен болгон јүрүмимнен мойнобой јадым, ондо до көп јакшы толо болгон, ол до тушта кудай кожо болгон деп иженип, бүдүп јүредим, јаныс мен ол бар, кожо деп билбегем, ол сезимге кийинен ары келдим. Энемнин адазы Элем деп кижилер болгон, бойы кыпчак, орус улусты сүреен јакшызынар, онын учун орустарды көрзө, билинбей баратан учун,

алтай улус «Элем буурын оруска јидирткен де» деп айдыжатаны керегинде энем эске алынатан. Элемнин акалары Артыш, Артышка, онон Элем бойы, онон кичинек Јайан болгон ошкош. Јайан деп кижии «Кызыл Тан» колхоз тужында эзен болгон. Ол јарлыктаганы учун Нарымда ссылкада јүрүп, онон кирее, малта ла камфора алганча ойто јонына эбирген. Ол кижинин көзине болгон ло кижии чике көрүп болбос дежер (гипноз бар болгон болордон маат јок). Токтобой агып турган канды ыраактан ла көрүп токтодып алар аргалу болгон деп, улус эске алынар. Нарымда ссылкада јүрөрдө, оны больницада иштедип, медицинский үредү јок кижини санитар, медбрат эдип тузалангандар. Оңдо ол профессионал врачтарга таштап, олардон көпти көрүп, билип, оңдогон.

«Кызыл Тан» колхозто ол карган кижии деп тоомјыда отурган, туйказынан јарлыктаган, улусты эмдеген, бала-барканы ару-чекке таскаткан. Ол өйдө онын тазылы бир карындажы, кыпчак сөөктү Каска Кыпчакович Кахтунов, колхозтын председатели болгон. Монголдон айдаган малдан шатун оору таркап, јол ичинде колхозтордын малы сүрекей тын корогон. Ол тужында Каска таайым аказын бойы сураган — мүргүүл этсин деп. Энем ле эјем, комсомол кыстар, таадазын јарлыктабазын деп токтодып тургандарын билип, таайым оларды экилезин городко бир неделенин та кандый да үредүзине аткарып ийген. Олор нени де билбей, туура артылап калган. Сары бүрдүн өйи болгон. Оңчо улус Короты-Бажына атангылап, ондо мүргүүлдө турушкан. Абайым јылкы малды арчынду сүтле үрүстеп, мүргүп, Алтайдан алкыш-бийан сураган дежер, көргөн улус коркышту јараш болгон деп, јажына баалап ла байлап эске алынар. Онон та кандый да јаш тайды ыйыктап, јалына кыйралар буулап, ойто үүрге божодып ийген. Ол кийнинде үүрдө јүрөтөн байлу айгыр болгон дежер, онон, чындап та, коркышту тын јылкы мал өскөн эди, коркышту узак јүрөтөн болгон, өлтүрөргө, минерге јарабас, бойынын өлүмиле өлгөн болбой деп, энем јартап туратан. Энем көөркий, Короты-Бажы — Јал Мөнкү јылкы малга коркышту кару, јараар јер болуп барган деп керелеп, бүдүп, сананып јүрөтөн. «Ол мүргүүлдө коркышту тату неме јидирген эди сенин таадан, ол ак немени ол кижии калбакла кажы ла кижинин оозына берип үлеген, база качан да андый неме јибегем» — деп, Тамара Николаевна Муканова-Мендошева айдар. Ол бойы ол тужында кичинек болчоо болгон, оны карган энези кожо алып барган. «Сенин таадан сүрекей бийик сынду, койу јаан сагалду, конжок јаан тумчукту, мүркүттин көстөриндий көстү болгон, та ненин де учун мен оны орус кижии деп бодоп турган болгом» — деп, Тамара Николаевна куучындаар. Мен: «Слер

бойоор кичинек болороордо, онойдо билдирген не, балага анайда көрүнбей...» — деп айдарым.

Је Каска таайымнын эш-нөкөрин, Кахтунова Јакшылай јенемнин сөөгин јуурыста, ол Канја деп сөөксалгышка басып, чөйө көп таштар көрүнүп турган түс јерде турзам, бистин јурттын јаан јаштуларынын та кемизи де айтты: «Ол ло будыннын јанында Абайыннын сөөги јады. Ол ондо јуулган. Ол таштар — оны эбире тургузылган таштар. Ол сүреен узун сынду кижии болгон, айдарда, ол таштар да онын учун ондый узун, чөйө көрүнүп јатканы ол. Ондый узун сынду өскө кижии бисте болгон эмес, јаныс ол болгон». Онын јидирген немези саба деп неме ошкош, байла. Јылкынын сүди, мөт, талкан, база та нени де кожуп јазаган. Тамара Николаевна Муканова-Мендошева кезикте меге айдар: «Ол сенин таадан орус абыстарга сүрекей кеберлеш болгон». Је мен энемнен угарымда, ол јуучыл кепкийим кийерин сүрекей сүүитен болуптыр. Анчада ла шинельди. Черүден келгендер шинелин ого сыйлап беретен болгон. Кыпчак јайзан Кыстай Казаков онын өбөкөзи, орус кааннын черүзине барып, коркышту узак службада болгон кижии, энези дезе казак (орус казачка) кижии болгон деп байлап тоогондор. Јайан-Абайым јарлыктаар тужында, бойын не кижии Алтайдан суранып, тидинип турганын тоолоор тужында мынайда айдып алканатан: «Мун калыктын канынан каным бүткен, јүс калыктын јимиртинен јүрегим бүткен...» Энем анайда куучындайтан, бойы учына чыгара сүрекей албаданчак коммунист те болгон болзо. Јайан-Абайым алтай аракыны јыракага урдуртып, отко изиделе, ак кийистен јайдыртып төжөдөлө, Туяактунын корымын каскан Руденко деп археологты Боочы-Оозында айлына кычырар. Чакыга атту јортып ла келзе, эки кызын, энемди ле эјемди, адынын тискинин алдыртып, эки јанынан колтыктайла, јанарлап кожондогончо, айылга кийдирип, төр бажына отургызала уткызын дейтен. «Бис мойношоос, Каска, бойы коммунист, председатель кижии, оны јарадып, јөмөжип турган да, кайда барайыс, акабыска ла јаан адабыска бакпай» — деп, энем эске алынып јакшызынар. Каска аказы омок-шулмус, сүүинип каткырар, кеберкек јиит эр кижии болордо, ончозы кеен бодолотон ошкош. Онын учун ол өйлөри ого баалу ла учурлу болгон јажына.

Бу бичимел олардын эземине учурлаган бичимел болуп калды, онын учун олардын сүрлерин кожо көргүзөргө келижип јат. Энемнин Артыш деп абазынын уулы Артушев Адис Кыпчакович 25 јыл ссылкада јүргөн, мен 1 класста болорымда, 1960 јылда јанган.. Ол Аргымайдын сыйны Кошкобайдан чыккан. Кошкобай Кенгинин көлине калып ийген — Алтаынан айрылып болбой, онын

уулы Адис ссылкада өлбөгөн бойы ол ло көлгө түжүп божогон эди. Онын үйин, ссылкада (Колымада) бириккен Аня деп, орус жекебисти, бис Көксуу-Оозында жаныскан таштап ийгенис, таайысты Кенидөөн экелеристе. Ол сүрекей жаан кинчек деп мен эмди ондоп жүредим, орус та кижичи — түней ле кижичи. Кудайдын алдында бис ончобыс бир-түней, кату карууга тен турарыс. Же алтай кижинин эн бийик, эн жаан сүүжи — Алтайы, оны канайдар да арга жок, ол жажытту да, байлу да, учурлу да. Ол сүүжи, ол колбузы кудайдын алдында, байла, көрүлөр, кемжилер, чотко кирер.

Христиан жанда сүүштен бийик не де жок, Христос — ол сүүш, сүүшке үредет, а сүүшле толо болзон, сени Христос баштап, корып жүрер, бу телекейден ыразан десе, тыныңды өлтүртпей, бойынын чындык каандыгына алып кийдирер деп айдып жат. Христиан кижичи неге де, кемге де удурлашпас, же удурлашпас дегени бакканы база эмес, ол Христостон башка неге де, кемге де бойын беринбес, жендетпес. Александр Мень деп атту-чуулу чындык макту (православный) христиан адай «Будда — ол Христостон озо жүрген жаан чындыкчы (праведник) — деп айткан, — ол бойынын ойинен бери Христоско жүткип келип жаткан агаручы, канайда бис бойыстын ойистен ого удур (түүкилик кемжүле кайра) жүткип таскадынып жадыбыс». Алтай жон кандый ла үредүнин төс учурын кемжип, кара ла ак жанга бөлийтен. Христианствоны ол ак жан деп ылгаган, а бойынын ла кам жанын кара жан деп илелеп, тайылга ол Эрликке (Сатанага) берген күндүү, канду теежи — ол кара ийдеге керектү тепши деп сезип, ондоп, бийикке, тенериге баштанар арга бедиреген. Жарлык жанын олор ак жан деп адаган. Же жарлык жан эмдиги кыдат, жопон, керек десе монгол буддий жандарла канча киреге жуугын билбесим. Жуук та болгожын, же мында да сүрекей аярынкай болор керек. Бистин ада-обөкө олорло колбу тудуп, бирлик болгон тужынан бери жердин үстинде канча неме кубулып калган. Ол буддий үредү канча жүзүн айрыга бөлинип, жүзүн-башка болуп келген, эмдиги өйдөгилерине (XXI-чи чакка) чыгара. Бис десе Кудайдын бийик күүниле агару Алтайыста ару, амыр отурганыс, жажырып, бектеп салган жон болуп. Ондо до жаан учур бар, анайда Кудайга керектү болгон. Келер салымга керектү болуп, ол үредүлөрле катап биригип жаткан тушта бу алтам коркышту жаан учурлу деп ундынбай, бек сананар керек. Бойын ол колбуга учурлаган улус некекте теренин билип жүрер учурлу.

Биске ол үредүлөрди ойто билип, айлаткыш көксисти Кудайдын алдына ол бойына ойто эбиртерге жүткийтен өй келген. Жаныста жаан айылдаш ороондордын көрүм-көксин танып, ылгаштырып, түндеп,

кемжип билер ойгорлорысты белетеер керек. Бу ченелтени көдүрер көгүстүлөрди жоныстын ортозынан кудай бойы таап, керектү жолло апарар. XXI чакта кара ла ак ойто такып кемжижип, иле-жартын ойто чокымдап турган айалгада ижемжибисти жылытпай, турумкай жүрели. «Тенеринин түбинде теле-нама баатыр бар, тегин жүрген улуста куучын айдар кижичи бар» — деп, Алтай жанарда айдылган. Тегин де бойлорыс Кудайга эн кару ла баалу болуп айабас. «Жажыл Бүр, Сары Бүр — байрам эмес...» деп бичимелди бичиген терен санаа-күүндү, же теп-тегин ле кижичи болуп жонынын ортозында жүрген жаан таай-эжемге, күндий чалып жүрер, кыпчак таайым Касканын, алты балазынын эн жаанына, ат көдүрбес алкыш-быйаным!

АЛТАЙ ОРДИНАРЕЦ

Баграмяннын ординареци Алтыгы-Талду журттан болгон деп, подполковник А.Сакладовтын жерлежи керегинде бичип, жуудан кайра жанбаган, жен жастанып жыгылгандарды тоологон бичимелин кычырып, көгүсте жаан быйан ойгонот.

Менди Кыпчакович Чыбыков жуунун кийининде колхозто жылкы мал кабырып, Короты-Бажында жылкычы, аңчы, аткан огы жерге түшпес, омок-седен, чөөчөйди де көдүрер күчтү, күүндү, жакшынак эр болуп жүрген эди. Канча өлүмди көзиле көрүп, Европаны эбиреле, жанып келген бойы карган улуска да, жаш балдарга да карузып жүретен. Бистин турлубыска андап жүреле түжер, аткан жемин биске, курсак жок улуска, берип ийер. Мен, кичинек бала, Менди келзе, көкип, чек эзирик неме ошкош кожондоп, секирип, буды-колына оролыжып турарым. Курсак берип турган учун ба, айса онын жаан, ару күүнинен бе — билер аргам жок. Аткан сымдаларын менин курыма эбире илип берзе, мен төжимди кертейтип, аңчы кижини өткөнижип, айылдын ичиле оморкоп, көөркөдинип базарым. Сымдалардын эдинин мүнүн эмдиге ундыыр аргам жок, кандый да кайкамчылу курсакты кийинде жүрүмимде жип жүрзем. Карган энемге ол сымдалардын эдин берип, бу балага кайнадып беригер деп жакып, атанарга мендезе, 100 жашту карган кижинин өзöгi эрип, ыйлап турар, а мен секирип-секирип сүүнип, өзөгимде жаан жаркынду ийде-күч чагылып, эди-канымнан канат өзөр. Адына өнөрөлө, эркеледип, эмеш кожо апарала, ойто түжүрип, кайра карган энемге ийер...

Жуунун кийининде өскөн жаңы жаш үйеге жуудан жанган баатырлардын алтын-мөнүн карузыжы ла тегин эмес кайкалду тату сүүжи жеткен. Ол — бистин үйенин эн ле жаан ырызыс ла сүүнчибис.

Менди Кыпчаковичтин үйи Тохна майман келин болгон, мени сыйным деп, койнына сугуп, ончо бойымды окшоп, ыйлап ийетен. Мен оны калын кара чачту, эди-сөөгi бек, кара-күрөн учун жараш көрүп, «Кара-эжем» деп байлап туратам.

Менди Кыпчакович Баграмяннын адыютанты болуп, Латвияны жайымдаар тушта ондо маршалла кожо узак токтоп, госпитальдын ишчизи латыш кысла танышкан. Ол кысла экүнин ортодо сүүш болгон деп жакытту куучындарды мен школдо туштарымда, эмеш жаанап келеле, энем ле эжем куучындашканынан уккам. Ле Кара-эжемди сүүгенимге, Менди таай жанбай, ондо артып калган болзо деп

санааны сананар арга да жок болгонына оны тын айдар, соныркаар арга жок болгон. Ол латыш кысла экүнин фотозы бистин айылда ол өйлөрдөн бери жакытту жүрер энчи болуп, та ненин де учун артып калган.

Кийинде өйлөрдө мен латыш бичиичилерле најылажарымда, бис Янис Петерсле экү ол керегинде куучындашканыс. Янисти ол учурал сүрекей жүрекситеткен эди. Сан башка фотоны бис «Даугава» журнал-альманахка саларга турала, ойто токтогоныс. Жуу-согуштын ортозында болгон сүрекей изү, же кыска сүүшти бис сезип, оны ойто ойгортсо не болорын аяруга алала, токтогон болгоныс. Олор экүлези кийинде башка сүүш, башка салым таап алгандары база јарт сезилген.

Эмди Менди Кыпчакович тенеринин түбинде, чын јерде барган, Тохна да эжем ондо, јиит туштарынын сүүжине күнүркешпес, күйүнишпес, Улу Јайаачынын колында жүрген улус.

Чындап, Менди бир катап сүрекей тын оорыырда, Баграмян эмчилерге шинжүледип, аайын таап, јассын деп јакару берген дежетен. Шылтагы јерин, ичкен чулу курсагын сананганынан улам деп, эмчилери айдарда, нени јиирге турган — белетезин деп јакарган дежетен. Јылкынын эдин јиир калык деп бойынан угуп, јылкыны сойдырала, канын, ичи-кардын үезин Мендинин јартаганы аайынча казанчы кижи јазаган. Менди оны јийле, тыны кирип, јазылып баштаган, маршал соныркайла, ол курсакты кожо амзашкан, јип көргөн деп кеп куучын кирелү эрмек-сөстөр Алтыгы-Талду јуртыста јон ортодо көксинин көмзөзи болуп жүретен эди.

Баатыр кай чөрчөктөрлү јебреннен келген ас јоныстын баатыр эр киндиктү улузы фашизмди оодо соголо, јанып келеле, бала-барканын күүнин, күчин аргадаганына мөнкүликке быйан ийип, кийиндеги үйеге, балдарыстын балдарына олоо керегинде кезикте куучындап жүреектер.

КӧчӱРИШТЕР

КОСТА ХЕТАГУРОВ

(Осетин калыктын эрјинелӱ поэди)

«Телекейде ас толу поэттер бар, кижиликтин ак-чек, ару кӱӱни болгылап калган. Олордын ады-јолдорында келер ӱӱгӱ ижемји ле озогынын эзечи, тургуза ӱӱдин кӱгӱс кемјӱзи бириккен. Коста Хатагуров ол ас биленин. Оны сӱӱбеске болбос, бойында поэт ле тартыжаачынын, јурукчы ла чындык кижинин бирлигин ӱскӱрбеске болбос, андый кебердин эн артык јозогы ол».

Мариэтта Шагинян

БӱдӱмЧИЗИ ЈОК

Одордо малдан кӱдӱчи ырабас,
Кӱзин албай кичеер...
Јонымнын јашӱскӱримиле не болбос?
Кем оны корыыр?

Јаш ӱӱе калажырап, ачына малдый,
Чачылып јемзеер туш башка,
Аралдан былтыргы ӱлӱнди таппай,
Јыгылар... Не болор оныла?

О, јаныс ла кырдын бажынан,
Сенин кӱдӱчин кожонын чӱӱӱтӱн болзо,
Табыжын угузып, бир ӱӱрге јииттерди
Тӱрген ончозын јууйтан болзо!

ӱлӱЗИ ЈОК

Јеримнин јашӱскӱриме, сенен айрылып,
Кандый коркышту јӱрек кунугат!
Сӱӱгимди салзам, шыралузы кандый?
Слердин кӱстӱӱрдӱн јажы тамбас.

ӱскӱ тала кӱксимди кемирет —
Кажы ла кӱн уур кыйын...
ӱлӱмнен коркыйдым, је кем кӱӱдӱрер
Калганчы одымды менин тӱгӱӱмде?

Кемнин кыстары меге ылажар
Бийикте кайалар кӱксин тондолто?
Кем кожондоор јӱрӱмимди, фантыр* согуп,
Кем элес эдер, јарышта атка минип?

Јеримнин јашӱскӱриме, сенен айрылып,
Кандый коркышту јӱрек кунугат!
Сӱӱгимди салзам, шыралузын канайдар?
Слердин кӱстӱӱрдӱн јаш акпас!..

**Фандыр — осетин топшуур.*

ИЖЕНЧИ

Не жемтийтедин кабактарыңды,
Адам? Аайлабайдын сен:
Тегин жерге кылыгымды
Жүрегине жуук не алдын?

Кемнин уулы сакидып,
Адазынын иженчизин актаган?
Кемде эрте жажында
Жастыралар болбогон?

Слердин оморкок, бийик магаарга
Канайып једижерим мен ого?
Бу бойыма тийбезеер, адам,
Кандый болгом, анайда артайын.

Мылтык тудуп билбезим мен,
Атка минеле учуп-јелбейдим.
Темир үлдүни ала койып,
Кынынан чыгарып, ченебейдим.

Јамандашсын чүмеркектер,
Олорго најы сен эмезин!
Букаларым јегүде, —белен,
Салдамнын мизи курч,

Ол — изү санааларымнын кожоңы,
Ол — агару күүндү фандыр;
Үрендер чилеп, таштап јадым
Поэзиянын чогын јериме.

Калыктын жүреги дезе,
Кыра ошкош, элкем ол,
Јаркынду, коо корболорды
Анда өскүрери — меге јол.

Менин јерим — байлык,

Менин амбарым — толо,
Алтын мажактар талайыла
Жүзүп бараткан абрам.

Уулын учун коркыба,
Адам! Аайлабайдын сен:
Сени темей, шылтак јокко,
Кылыгым менин чочыткан!

ЈАКЫЛТА

Комыдал угулза кожомымда, —
Жаманым ташта, ачынба:
Кемнин жүреги шыра билбес,
Кожондозын сүүндирте.

Je төрөл калык алдына
Төлүүмди түгезе жандырган болзом,
Ол тужында башка кожоңдор
Кожондоор эдим, жобобой, ыйлабай.

БИЛЕРИМ

Билерим: ыйлажараар, байла,
Сөөгимди менин көмүп жадала.
Ол жерге үйдежип, ончогор
Күүнзежерее: «Амыр уйукта!»

Билерим: кой сойороор,
Онон эмеш те кунукпай,
Аракынан ургулап алараар
Менин күниме учурлай.

Кажыгар ла, байла, жан жандап,
Нени-нени айдыжар.
Кийнинде дезе эске де албазар,
Кажы тушта сөөгим жадар.

САНААРКАШ

Улу жайаачы,
Чылаба качан да!
Төрөл билем,
Өлүмиме ыйлаба.

Мак жок, оору,
Чыдап өскөн жеримде
О, адам, нерен
Кижиде болзо!

Туура көрдүрүп,
Бүткүл журтка
Карыгып, шооттыртып,
Үн жок жуундарда...

Артаган турум
Санаага бастырткан.
Тартышка кийнимче
Келбейт кичүүм.

Төрөлим учун
Канымла төлөбөйдим,
Кулдын киженин
Адым чыгып, сүүредедим.

КӨРЗөн!

Туш келин айлына
Јаш баланы алган,
Эмчегин эмизип,
Өскүске килеген.

Уулчакты өскүрип,
Јажыдып кичееген.
Ол эрте јаштарым
Меге эн ле балу.

Анайда чыдагам,
Санааркаш билбегем,
Кожондоп, бијелеп,
Айылдар керигем.

Хамат деп адыла
Адайтам адамды...
Санаама кирбейт
Онын киришкени.

Ол такып ойто
Кижн алган.
Айлыма јанып,
Өй энеге базындыргам.

Сыйлар — токтоштош,
Эркези — тебиш,
Уур колдын ийдезин
Билерге келишкен.

Адам андап,
Тайгалар керийтен.
Үйи айылдардан
Суранып базатан.

Анчылар јолында
Мун јеткер,
Је астары сөөгин
Јерде салгылаар.

Тур анды адам
Јалтанбай сүрүшкен.
Капчалдын кырында
Изи үзүлген.

Тул эмеени
Күнин өткүрген.
Јаландарын садып,
Ончозын јип-ичкен.

Андый ок керексинбес,
Нени ого айдарым?
Кандый бала тидинип,
Энезин үредип баштайтан?

Мен билгем эмди
Менде не де јогын.
Не ыйлаар? Кылыгым
Бойымнан озо чыдаган.

Өй энем узак
Отурбаган јуртыска.
Өскө өбөгөн табала,
Јүре берген оныла.

Эски туразында
Өй уулын таштаган,
«Калажынды бойын
Таап ји!» — деп, айткан.

Эш-немеге кереги јок
Кунук кунук па?
Курсагымды табарга
Кураандар кабыргам.

Саклялар эбирип,
Өлөнгө уйуктагам.
Је «да-да-дай» — деп, араай
Кожондоп жүретем,

Малчынын болушчызы,
Танынан малчыга једип,
Арга јок иш-јалга
Арба аш алып,

Папаха ла буркам
Тазаганча, иштегем.
Калажым ла бар болзо,
Кунугып билбейтем.

Согушты, арбашты —
Ончозын өткөм.
Је «да-да-дай» деп, сүре
Кожондоп ло јүргем.

Он алты јажымда
Эр кемине једижип,
Бу јүрүмле толо
Ойыным јетти.

Мизи курч чалгынын
Бажы тыйрык.
Чабыган эпчил
Јаланды јулдайт.

Колдорым күчтү,
Чабып билетем.
Је адамнын јаланын
Эбиртип болбогом.

Кайда барган,
Энчилү јаландарым?
Адамнын төгүүзине
Төлүге берилген.

Батрак болуп,
Байларга баргам,
Нени иштебедим,
Не болбодым дейин!

Јүзүн узаныш
Ўзези таныш,
Эштектен түрген
Јүктер јетиргем.

Түктен бөсти
Мактанып согорым,
Торкого алтынла
Кайкал көк саларым.

Кыстардан эптү
Ийнени тударым.
«Да-да-дай» кожондоп,
Көктөнип турарым.

Је јүректин
Күүни сан башка!
Токтодып, мекелеп
Болбозын качан да.

Ырыс ырымдап,
Күнге јүткиир,
Түнде јерди
Айла кожо эбирер.

Та кайдан јүрек
Јайымга јүткийтен?
Неден улам
Кан изийтен?

Јаражай! Салымын
Чек башка сенин:
Јажына јүрегим
Олјого алдын.

Кайдан табылган
Ол күүн? Јүүлгек
Мен. Билбейтем
Не болорын.

Жолыксам ого,
Эркемди бадырбайтам,
Кезикте кенейте
Көрөр күүним чыгатан.

Таныштардан качып,
Бодоп базап жүрөтөм.
Ишке, жүрүмгө
Сүүнбес болгом.

Бүдүн аулла өөркөжип,
Нөкөрлөрүмнен ырагам...
Канайып сени бактырып,
Жаба базайын жүрегим?!

Же неге мен жаар
Көрөт не ол,
Кызыдып, өртөп,
Не өдөт не ол?

Неге мениле
Жымжак тудунат не?
Мылтыктын кабын
Сыйлап не берди не?

Адылба. Ыраактан
Куучыным баштагам.
Ачуны, кунукчалды
Көп амзагам.

Кышкыда — өлүм:
Көчкөдөн аргадан!
Күскүдө — иш.
Жаскыда — байрам.

Күн жалакай,
Жыраалар быыраш,
Сагалду эчки
Салам уурдабас.

Меестер каранты,
Суулар чылбак,
Куштар жангылайт,
Күндөр узайт.

Көбөлөктөр өйи
Жүрек жалбышта.
Эй, күлүк! Кайда сен,
Кажы талада?

Эпчилинди быжыл
Бойыннын кереле,
Кату ада-энеге
Калымын экел.

Батрактын күчилене
Калым бүткен,
Учурлу сыйлар
Ончозы белен.

Колдон тус берип,
Малды өскүргем,
Кайын энеме жараар
Эржине-ат жөөгөм.

Учунда ла ончозы
Учуруна келишкен,
Же жүректи чочыдат
Сыргалымнын адазы.

Тынзынып чүмеркейт
Жоктулар алдына.
Айылдаштарыла казыр
Журтында — Сырдон*.

Айландыра улуска
Оос ачтыртпайт.
Ал-санаада кыс бала,
Энези чочыйт.

Көөркийимле эптештис,
Энези жарадат.
Адазына угуспадыс,
Айудый ол калжуурат.

Мүргүүлим менин
Кудайга жетпеди —
Аланзып, астыгып
Карануй жүрдим.

Кудачы болуп,
Кем ижин таштаар?
О, калак, өскүстин
Жүрүмин күчин!

Кудалаар кижини
Кайдан табар?
Коркымчылу үстине —
Адазы айткылаар.

Бойым кирбезим,
Тудунып болбозым:
Чыдашпай керижип,
Керекти үреерим.

Карузыганымды дезе
База кем де сөстөйт.
Je бу тужында
Энези жөпсинбейт.

Кыс бойы оны
Укпайт, жаратпайт.
Чачын өрбөй,
Ыйлайт, комыдайт.

«Сүүгеним, сен кайда?» — деп,
Ол тын кычырат,
Өлөргө бербө
Уйатту тубекте!

Үлүүм — карыкчал.
Кем мен эмди?
Жаңыскан бараксан —
Ады-жолым.

**Сырдон — озогы өйдө осетиндердин казыр кааны.*

ЖОК БОЛ!

Жок бол, жүрүм,

Сениле кожо мен.
Түбегимди дезе
Көмүп сал, жер!

Ылан чылап, түбек
Көксиме кадалды.
Жок бол түрген,
Каршулу жеткер!

Толыды мени
Кара көстүүм...
Уйатка салды
Казыр үүрем!

Кудайдын алдына
Сен меге чертенбеген.
Менин белегимди
Сен кийип жүрбеген.

Эх, жаражай!
Ненин учун
Мени тогүндедин?
Кудай көрзин!

Тууларда кышты
Жастын шуулажында
Эске алынадым эмди,
Кайкамчылу түштий.

Бой-бойыска бис
Эркебисти сыйлашпаганыс па?
Эмезе кару сөстөр
Шымырашпаганыс па?

Жакшынак күндөр
Келерин сакып,
Кандый ырысту болгом

Сүүжимле мен!

Кем сени жажына
Журтына алып жат,
Ол ченежип көрзин
Мени артыктап,

Чечен адып,
Атту учуп,
Туулык бийе бийелеп,
Кожондоп.

Торкого ороп,
Аулды кайкаткан!
Коо сынына
Баалу кур курчаган.

Топчылар эмес, жылдыстар
Төжинде мызылдажат...
Жылтырууш кептү
Сен капшуун, эпчил.

Жок бол, жүрүм,
Сениле кожо мен!
Түбегимди дезе
Көмүп сал, жер!

Ылан чылап, түбек
Көксиме кадалды.
Жок бол түрген,
Каршулу жеткер!

ЛОКТУНЫН КОЖОНЫ

Улустын айлы – өргөө;
Ондо жарык, жылу;
Бисте куру куй таш үйде
Балдар аштап, ыйлажат.

Улуста – ыргал, күндү-күрее:
Жанылгазы кырларды тондолтот.
Бисте дезе сыгыт-кожондый:
Куру кискелер мааражат.

Улуста семис согумнын
Ўзи тамат күл орто –
Бисте чыкту толыкта
Жарганаттын тоозына чыкпазын.

Улуста – буудай күүнине жеткенче,
Жылына согуп, түбине жетпес.
Бисте дезе – жокту үлүбиске
Жылына жаныс күрек аш...

КИСКЕ

Киске, киске, кис!
Кайда сен, бери бас!..
Жылу тере тонду,
Оттын жаны жадынду,
Чөрчөктөр куучындаар,
Кожондор баштаар.

А-ЛО-ЛАЙ!

Энен сени жеңил жайкайт,

Айдын чогы карузып ойнойт:
«Түрген чыда, эр бол...
А-ло-лай!

Чыдап өссөн, уулым,
Арга болорун адана.
Сок жаныс ижемжим,
Эрке балам!

Бистин жадын өлүмнен ары.
Жаныс кара кайралы жок иш.
Өскө неме адан билбес...
Уйукта, кучкажым!

Эр кемине жетсен,
Анайда ок ишке жыгыларын.
Чыдамкай бол!
А-ло-лай!

Сен де база күрек тудунып,
Тон кардын алдынан
Тыдам өлөн казарын.
Уйукта, уулым!

Кышкы эрте танда меге
Одын жүктенип экелзен,
Калганчы сөзимди
Жакып айдарым:

«Мен өлзөм, карыкчал базырып,
Бистин кырлардан ырадым, уулым,
Жеринди таштаба, сүү!
А-ло-лай!»

САЙЛЫКМАА КОМБУ

(Карындаштык Тыванын јуит үлгерчизи)

Сайлыкмаа Комбу — Тыва калыктын јуит поэтессазы. Онын үлгерлери сүрекей өткүн, ондо салынган ару ла терен күүн кайкадат. База бу үлгерлердин учуры ла эбелткен салым-журуктары чындык, кижилик драматизмле бүдүмјүлү, кеен-бийик ийде чыдалыла тоомјылу.

Сайлыкмаанын база бир тоомјызы — ол бойы жүрүмде сүрекей керсү, јымжак кижиле болгоны. Бу ас учурал, ненин учун десе поэттер көп сабазында экилик кеберлү улус — олар сүрекей бийик күүнди амадап, бедиреп, санаазыла сезип жүре, бойлоры кыјыран, туйук, улустан башка жүрер кылык-јанду болуп јат, эмезе ичи-буурында терен кеендикти алып, корып жүре, чырай-кебери соок болгылайт.

Анчада ла бистин күй өйисте ончо неме булгалып калган айалгада чокым тудунар улус ас. Сайлыкмаа чокым, ару, күүнзек кижиле, бойы кеберкек тыва келин.

Тыванын бичиичилер бирлигин јуит бичиичи Николай Кулар башкарат. Ол курч ла быжу поэзия јайаачы, анайда ок үлгерликтин узун, ээжи-јанжыгуларын јаспай, сезер-ондоор билгири элкем, байлык поэт. Ол јаркынду јайалтаны сезип, туйуктабай, чыгара тартып келер ийделү, көкси элкем, күүни агару кижиле.

Бир канча јылдар мынан озо Сайлыкмаа Комбунун јайалтазын сезип, алыс јурт јерден таап, Кызыл городтон квартира садып береле, үредүге ууламјылагандар. Анайда ок бичиктерин кепке базып, Россиянын бичиичилер биригүзине кийдиргендер. Ол керек бистин Алтайда өткөн региондык семинарда болгон. Бу бичимелдин авторы тыва келинле шак бу айалгада танышкан. Сайлыкмаада балдарга учурлалган ойынзак, кару үлгерлер көп. Анайда ок ол Тыва јерине, төрөл јонына баштанган сан башка күүн-тап курчаган үлгерлердин авторы. Је мында онын јүк ле төрт үлгерин бойымнын көчүргенимле јарлайдым. Бу үй кижинин эн ле агару ла баалу, кару јаны — сүйш керегинде үлгерлери. Көчүрөөчи болоры — сүрекей каруулу ла ајарынкай иш. Мен мында бойым јөпсингедий ле јөмөгөдий ууламјыга туштап, јүк ого тайанып, бу үлгерлерди көчүрдим, айса болзо,

бу база кемге де солун билдирер, кичинек ачылта болор. Тыва калык, озогы адыла урянхай, бистин јуук карындаштарыс. Омок көгүстү, ийделү санаалу бичиичилериле бай јон. Менин жүрегимди буддизмнин философиязы көдүрүп, көкүдип, ийде-чыдал беретен байлу бозогом болбозо до, је санаамла мен кеен лотос-чечекти — јаркынду күүнди, ижемјини, амадуны кажы ла кижиле кичееп, көксинде өскүрүп, чеберлеп, байлаар учурлу деп шүүлтеле јөпсинедим.

Христиан јанда ол лотос — душа деп адалат, је төрөл Алтай айламалда ол чокым јарталбаган. Онын учун Сайлыкмаанын лотосын кайкал-чечек деп көчүреле, ойто эрјине-чечек пе, тын-чечек пе деп кыйналдым. Је калганчыда күүнзеп айдарга турганым — кемнин де көксинде чечегин жүрүмнин јүги јаба баспазын, оны кем де кирлү колыла тийбезин, кем де кудайдан коркыбай өчөбөзүн! Кажы ла кижиле, текши јон, су-кадыкка, ырыска јүткир ийдези тын ла арбынду болзын! Көксиндеги байлу чечеги кенебеген, шыралабаган, суркурап, чалып турзын, је кенеген, кемтиген, шыркататкан да болзо, јаныдан өндөйип, өрө өссин. Оны өнжидер неме јаныс ла өчпөс ижемјиле сүйш — бу эки ийде кижини жүрүмде кудайла колбогон колбу, чичкечек мөнүн мөнкүлик учук...

Гүзель Элемова

ПАБЛО НЕРУДА

Пабло Неруда (1904 – 1973), чын ады Нефтали Риккардо Рейес Басоальто, Латин Американын улу поэди. Ол Чилинин коммунисти, ЦК-зынын турчызы болгон. Ол кичинек төрөлин, Чилизин, айдары жок тын сүйүгөн поэт. Эл-жондук ишчи, өзөк-буурынын кеендик күйниле телекейди кайкаткан, жайаандык көксиле бийик макка эл-жонын ла ороонын көдүрүп чыккан жарлу тартыжаачы. Онын бичиктери «Сүйүш керегинде 20 үлгөр ле туйуксынганнын бир кожоны» (1924 ж.), «Испания жүрөктө» (1937 ж.). «Сүйүштин кожондору Сталинградка» (1942-43 ж.), «Текши кожон» (1950 ж.), «Эн башкы керектү жазалдардын адазы» (1954-57 ж.), бойынын жүрүминин жолына үлөкерлеп бичиген «Кара ортолыктын кереези» (1964 ж.) ле мөнкүликке сала берерде чыккан эске алыныжы «Акту айдынадым: мен жүргөм» деп адалып, 1974 ж. кепке базылган. Бу бичиктер телекейлик ондомолго, бийик күйүн-санаага жаркын ла ийде кошкон, өрө өзөр жүткүйүл берген. Пабло Неруда 1953 жылда телекейлик Лениннин сыйын алган, анайда ок 1971 жылда ол Нобельдин сыйын алып, жарга ла күндүйүгө, тоомжыга чыккан кижилектин эн талдама ла эн жылбилү устарынын бирүзи болгон. Онын «Сурактардын бичиги» деген тизүүзинен алынган экижолдыктарын алтай тилге көчүрүп, көгүс көрүмис жуук болгонын тундештирип, эл-жоныска сыйлайдым.

СУРАКТАРДЫН БИЧИГИНЕН

Ал камык ак тиштериле
Кемге күлүмзиренет не рис?

Кара арчымактарга толо жашкайакту
Кайдан келди не жүт-жулакай?

Татузы торттый угулар
Озогы ады-жолдор угулбас кайда?

Канча жаш не Улүргенге?

Нени садыжат не Күс
Түмен сары акчаларга?

Ненин учун жаштарыс жааназа,
Көрүнбес тушла журанып баштайдыс?

Ненин учун жажына ла яс
Жажыл өндү кийимдү келет?

Кандый санаалар чайнайт не
Күс ойинде јер?

Канайдарда виноград
Катталала, рекламаланган бойын?

Туузылыш ла өзөктөлиш ортодо
Эн ле күчи кажы тужы?

2.

Ненин учун торко учук чөйөр курттар
Бойлоры самтар кептү жажына?

Кемди мекелейт магнолия чечек
Бойынын лимон јыдыла?

Кан-кереде кайда сугат бычагын
Үргүлезе булут үстинде?

База бир эмеш тегенекти
Алынып болгой не роза?

Ненин учун јоктулар
Туренинен айрылза, бой-бойын ундужат?

Ненин учун карыкчал семис,
Эрикчел дезе арык?

Јалчылар јаныс күпке
183

Эземин ургылап, жуугылайт не?

Байлар түштерин бир жес сейфке
Суккылап алала, чеберлейт не?

Ненин учун жажына ла кыймыктанадым
Тым болорын сүүр бойым?

Көлөсө жокко незин айланадым,
Канат, жун жокко учуп барадым?

Кайдан мен бойымды тапкам —
Мени жылыткан жерден бе?

Өткөн өйлөрдөги жакшымнан
Жаны костюм бүткөй не?

Ылгаштырылбас эки жаркыннын
Ортозындагы тоннель — жүрүм.

Жүрүм ол айса болзо балык,
Куш болорго жууктажып келген?

Өлүм ол жоголту жеринен бе,
Айса жеткерлү субстанциялардан ба?

Айса болзо өлүм
Жүк ле учы-куйны жок кухня?

3.

Сенин оозун келер оосторло
Окшогой не гвоздиканы?

Салымнын манызы эбире
Кара кыйулу эмес пе?

Талайдын каткы-шуултында

Сезилбейт пе сеге кезедү?

Мак-чечектин торко канында
Көрүнбейт пе жеткер?

Неге чечектейт алама,
Жиилек бололо өлөргө бо?

Эски жалбрактар туйка, кышкыда,
Тазылыла журтап турган ба?

Танары жуук түжинде
Сени сүүген бойлу кайда?

Орчыланнын кырында
Өлүм бе, айса түгенбес элкем бе?

Арып уйуктаган, оорыган тужымда
Ак жарыкта мен учун кем жүргөн?

Мени ундуган жерде
Кандый мааны көдүрилди?

Токунаалдын үстиги жаргызында
Мен неге туратан болбойым?

Айса болзо аштын үрени
Онын саргылтым арбыны?

Персик ийген делегат
Онын сырсак сөөгү бе?

Мен калжу болгойым не бир катап,
Айса жаантайын ла килемжим божобос по?

Килемкейге үренгилейт не,
Айса килемкей болуп көринерине бе?

От-жалбыш

Оосторынан кузат локомотивтер...

4.

Чүмделги, сен мени
Сестире окшоп болорын ба?

Сөзлик — ол озогы сөөксалгыш па,
Айса мөди жажытту калада бо?

Короп калган өйгө карап,
Кажы көзнөктө туруп калдым?

Нени көрдим ыраактан,
Кыйышкан жүрүмимди бе?

Талбынган канадынын бичигин
Көбөлөк бойы кычырат не?

Жердин картазын кычырарга
Кандый таныктөсти үренди не адару?

Чымалы өлгөн карындаштарын
Кандый тоолорго катаптап тоолойт болбоой?

Циклондор амыраар тушта
Адын не деп адаар?

Талайга жетпеген суучак
Кандый жылдысла эрмектежет?

Кажы ла жыл сакыдып, яс
Ол ло бойыла такып келет пе?

Буудайды өскүрер ийденин көбизин
Кижиге салган ба, айса күн бе?

Чиби ле мак экүнин
186

Кажызын жер тын сүүйт?

Аштын алтыны меке болордо,
Ненин учун роза байлык?

Күс ачык жайым айалгада ба,
Айса жылдын жажытту бөктө өйи бе?

Калганчы жалбрак какталганча,
Ненин учун күс өзүмдерде?

Күс жалбрак түжерин сакыйт па,
Айса орчылан келип түжерин бе?

5.

Күсти токтодып тудар
Жердин алдында магнит бар ба?

Розаны өрө көдүргөн жөбин жер
Тенери үстине качан жарлаар.

«ПРИ СВЕТЕ СОВЕСТИ ЖИВЕТ ЕЕ ДУША...»

Впервые, я увидела ее идущей по берегу Улалушки: прямая гордая осанка, легкая, упругая, стремительная походка. Рядом с нею шагали по-восточному красивые девочки, очевидно, дочери. Позже я узнала ее имя — Гюзель Элемова — и то, что она пишет стихи. Однажды Б.Бедюров, которого Гюзель считает своим учителем, заметил, что жить в Горном Алтае и не писать стихов невозможно. Наверное, это так и есть. Ее стихи родом из детства, которое прошло высоко в горах у бабушки-чабанки. Алтайский быт настолько растворен в природе, что обыденному здесь места нет — все поэзия, хотя многие стихи Гюзель о детстве сотканы из обычных деталей национального быта. Но быт высоко в горах близок к миру небесному. Удивительно светлый образ детства воссоздает Гюзель в стихотворении «Яйлю». При всем разнообразии красок — «синегривый ветер», «красный жеребенок», «пестреющий ковер» — преобладает прозрачность света — «нити серебра», «бисер кос», «белое молоко в отвесах огня», «сверкающая звезда», «струи ручья»...

Трудно судить о поэте по переводам, но, по замечанию В.Дементьева, переводчик Р. Бухараев «не вносит в текст оригиналов ничего своего, лишь оттачивает их, делает поэтическую огранку». Стихи Г. Елемовой оригинальны, их невозможно спутать с другими не только по стилю, но и по очень определенному характеру героини. Убеждает в этом и подстрочный перевод — ясностью мысли и тонкостью поэтического рисунка. В непосредственном переводе автора меньше национального орнамента, строки просты и целомудренны: «Бабушка купала меня, //Поливая ковшом, как росток, //В корыте, в котором затем поили ягнят». В авторском исполнении точнее и глубже психологический жест: «Мы провожали и встречали журавлей //Со слезами на щеках, бросая им //Щепотку талкана в небо...»

Но самые первые стихи были написаны на русском языке. Фольклор и уроки литературы А.И. Истоминой в школе-интернате вызвали интерес к поэзии. И однажды неожиданно для себя юная Гюзель написала стихи, которым выпала большая честь быть переведенными на алтайский язык Л.В. Кокышевым. С грустной любовью вспоминает Гюзель о своем классе: «Всегда казалось, что из нас многое может получиться». Наверное, к каждому из друзей юности обращены строки ее стихотворения: «Где ты? //В какой стороне? //Кто рядом с тобой? //Кто в твоём доме?» Мальчишки в классе относились к ней с почтением. Зеленоглазый

Мишка-цыган все время норовил чем-нибудь обменяться с ней: пером, карандашом, резинкой и другим школьным добром. Гришка-украинец давал читать свои письма. Не случайно Гюзель пишет стихотворение: «Отец, дай слово, //Возьми меня в горы! //Позабудь, что я у тебя дочь, //Я превзойду еще юношей //Легкостью и быстротой».

Черты героини ее стихов — независимость, гордость и даже своенравие. Небезоблачна судьба женщины с таким складом характера. В лирическом стихотворении «Отчаянная жена» драматичен сюжет об утрате душевной свободы юной девушкой под напором молвы, зависти — законов обыденности.

Судьба подарила Гюзель одну незабываемую страницу — Туркмению. Ей посвящено одно из лучших стихотворений — «Баллада памяти», адресат которого — известный талантливый киноактер «Туркменфильма» Т.Сейткулиев.

Ашхабад в поэтическом пространстве Г.Елемовой — утерянный рай в туркменских одеждах знойных песков, красных роз и спелого винограда. В ажурной ткани свободного стиха, как мираж, возникает пейзаж Туркмении, ландшафт ее культуры, истории и души. «Предки души наши соткали, //Как узоры ковра, как пески Каракумов...». Символ ткани связывает многие стихи Г.Елемовой. По мере ее творческого роста меняются смысл и интонация. В одном из ранних стихотворений героиня задиристо восклицает: «Дайте, дайте мне дорогу — //Ширь и гладь, //после //Стану я шелками вышивать, //После //Гладью разошью свою судьбу...» В словаре символов фраза «Ткань жизни» связана с идеей роста и развития. В поэзии Г.Елемовой мы видим изменения ее души от строк: «Нет, я кроткою девчонкой не была» к очарованию кротости и нежности: «Я же совсем небольшое зернышко. Мне расти да расти». Кроткой прелестью дышит стихотворение «Не грусти, милый мой!».

Однажды в Нижнем Новгороде Гюзель почувствовала что-то родственное в древних русских строениях. Гладила старый мох Кремля, смотрела на Волгу, думала: «Может быть, это след русской прабабушки, казачки, которую звали Межелик?». Не случайно в православной вере в последние годы нашла духовную опору. Такой рост души не противоречил и логике характера лирической героини, так как слишком дорога была ей внутренняя свобода. Именно в Православии видит Гюзель гармонию. Слушая православное пение, принимаешь жизнь с благодарностью и согласием в сердце.

Здесь я любима безгранично!
Я буду веселой —
 песня полетит над лугами,
Здесь мое детство
 будет длиться вечно.
Расшитою шапку
 наденет мне бабушка,
Чтобы идти за сушняком,
А у самой, будут крылья —
Вместо горба от таскания тяжести...
Царь Небесный, Владыко Вселенной,
С чудным взором, властным и нежным,
Сердцеведец и путник усталый,
За рассказ твой и слезы о нем,
О нем, пришедшем однажды
 на землю, к людям,
И пострадавшем безвинно,
Теперь уже даровал тебе легкие крылья,
Крылья чудесные, чтоб не изнурялась ты...
За то, что кормила и бедных, и знатных,
За то, что пальцы скрючены работой,
За рану твоего материнского сердца,
За слезы твои, от которых
 таял снег на кочевье,
Сыне Божий тебя наградил и утешил уже...
Как всходили травы, оживала природа,
Поминая усопших детей, рассуждала:
«Прибавилось света, тепла,
И ожили червяки, букашки —
 вся живность.
Где же вы, мои дети,
 дети человеческие?!»
Затем, встрепенувшись,
Силилась попасть к ним туда...
Мне казалось в тот миг,
Что ты улетишь.
Улетишь, если сильно захочешь,
Вознесешься над загоном,
Над морем цветов, над горами,
И небесная дверца для тебя отворится...

Я кричала тебе: «Послушай!
Меня не оставляй одну!
Скоро и я стану бесстрашной,
Тогда улетим с тобою вместе!
О, моя родная, любимая моя!»
У перекрестья путей,
В сиянии вечного небесного Алтая,
В окружении гор алмазных.
Ты стоишь и слушаешь сердцем —
Ангельский хор...

О, любящая душа,
О, прекрасный мой друг!

Горно-Алтайск, 1993

г.

ВЕСНА

Идет молодая келин¹
В зеленом чегедеке.
Весна, ты самая молодая келин,
Наивная, доверчивая
 среди всех времен года.
Нынче тебя не восприняла,
В сердце завелась тоска —
Лик мамы в изношенной шапке,
До боли знаковый загон
Каждую ночь стали сниться.

«В чужом краю счастье — не счастье,
В чужом краю слава — не слава,
А весна — не весна», —
Говорила мама.
«На родине даже калека

И даже больной неизлечимо
Родным воздухом счастливы!» —
Она объясняла настойчиво.
Ах, эта мама!
Весною кукушки золотыми голосами
На Алтае поют, лишь на Алтае.
Небо весною глубокое, чистое,
Такое чистое лишь на Алтае.
Там в богатом колхозе,
В жаркую пору стрижки овец,
Смуглых красавиц руки проворны,
На язык же им лучше не попадаться!
В том краю плетью вьется
Чуйский тракт до Монгольской границы.
Через грозный перевал Чике-Таман
Машины с грузом едут осторожно.
Там, на желтом рассвете,
Кобылица родит жеребенка,
И будет вылизывать свое чудо —
С тонкими, как струны топшура, ногами...
Аргамаком он станет скоро!
А пока женщина, красиво
Повязав голову платком,
Будет каждое утро доить кобылицу,
Муж ее будет стоять рядом...

А мой любимый дядя Каска²,
После очередного байрама³
Поедет в горы к табуну,
Каурый конь его несет легко
И солнце греет ласково и нежно...
Что успокоит мое сердце?
Откуда это тоска и истома?
Глубокая тоска в моем сердце — весна,
Нежная боль и истома — это весна...

Москва,

1974 г.

¹ *Келин — невеста, молодая женщина, сноха.*

² *Каска — в данном случае имя собственное, принадлежащее конкретному лицу, дословно означает пятнышко в форме звезды во лбу породистого скакуна.*

³ *Байрам — дословно гулянье, праздник.*

ССЙЛЮ¹

И музыка ночей слышна,
И чьи-то голоса...
Я из раскрытого окна
Гляжу на небеса,
Где звезд небесные цветы,
Мерцают, расцвели...
О яйлю детства и мечты,
Ты — на краю земли!
Под гордыми гольцами, где снега,
Цветущие альпийские луга...

Ветер синегривый каждый луг
Ласкает в том краю,
И красный жеребенок вдруг
Пугает мать свою.
По яйлю мчится он стремглав,
Вступая с ветром в спор...
О яйлю, ты ковер из трав,
Пестреющий ковер,
Как тот, который выткала сестра,
В узор, вплетая нити серебра...
И солнца полон вешний луг,
И ветер — листьям брат,

И разливается вокруг
Чегеня² аромат.
В старинной шапке, в час хлопот,
В прозрачной вышине
Вновь к юрте бабушка бредет
С вязанкой на спине:

Спускается, сутулясь, под откос,
Сквозь седину сверкает бисер кос...

А в юрте, полной тишины,
Свет льется с дымохода,
Стоят в прохладе казаны
Густого молока:

Чтоб пожирнее был каймак,
Здесь стынет молоко;
Пылает весело очаг,
И на душе легко.
Лепешки, испеченные в золе,
Горячей грудой на столе...

Вдали, где высится гора,
Где падает вода,
Моя любимая сестра —
Как яркая звезда!
С лицом прекрасней, чем чейне³
Мечта и боль парней,
Привычная, на зависть мне,
Седлать любых коней, —
От стада гонит гордого коня,
Чтоб пригубить близ юрты чегеня.
А я? А где же я сама?
Да вон, за той листвою!
Меня тенистой купы тьма
укрыла с головой!
С ягненком забавляюсь я,
Загоны строю я
Вблизи певучего ручья,
Чья искрится струя...
Мои отары — камешки со дна:
О яйлю, в душе моей ты навсегда!

Москва,

1974 г.

¹ Яйлю, джайлау — летнее пастбище.

² Чегень — напиток из кислого молока.

³ Чейне — дикий пион.

ЭДЕЛЬВЕЙС

Эдельвейс несколько не красив:
Словно дочь кочевника, средь снега
Вырос он — невзрачен, не спесив,
Не изведав, что такое нега.

Эдельвейс несколько не красив,
Он — как дочь кочевника, что вечно,
Словно парень, губы закусив.
С ветром скачет по лугам беспечно.

Эдельвейс — ведь дочка чабана,
Что росла над горною грядюю:
С малых лет мечтала стать она
Иль травой, иль голубой звездюю.

Эдельвейс — ведь дочка чабана,
Что загонит на вершину стадо —
И поет весь день, одна, вольна,
Солнцу и ветрам по-детски рада...

Москва,

1975 г.

ГОРОД

Я помню,
Как однажды по весне,
Сесть на скамейку захотелось мне,
Но на скамейке во дворе — тоска! —
Скорбели о былом два старика.
Я помню,
Как однажды по весне
С детьми побегать захотелось мне,
Но приняли меня не от души
Заносчивые эти малыши.
Не вышло прока из моих затей.
Прошло немало времени с тех пор,
Меня уже весной не манит двор.
Сверкают лужи в городских дворах.
А где-то,

В зацветающих горах,
Забыв меня и думая свое,
Гуляет детство дивное мое.

Москва,

1975 г.

ОСЕННИЙ ПРИВЕТ

Осенняя, шумящая листва,
Какие подобрать к тебе слова?
Ты долгие века — предмет искусства.
Леса в печальном золоте листвы
Столетиями на фоне синевы
Щемящее в душе рождали чувство...

Осенних листьев желтый хоровод...
Который нынче век? Который год?
Но с постоянством стихового метра
По пегим переулкам городка,
Покуда не захватит вас рука,
Несомы вы стихийной волей ветра!

... А там, в горах, тайга справляет той:
Осенних листьев свадьбой золотой
Украшены отроги гор крутые...
Там мама ждет меня, сейчас
Сидит одна у юрты — так грустна;
Грустны ее сережки золотые.

Сестра в логу сметала стог,
И нынче ей никто помочь не смог,
Косила поздно — на исходе лета...
Уж много лет, как в доме нет мужчин,
Жизнь — словно осень. Тысячи кручин.

А я — издалека смотрю на это.
Нет, все ж сестре управиться в логу
Я осенью грядущей помогу!

1974 г.

Москва,

ПОЭТУ

Кокышева,

Памяти Лазаря

Савчиц.

его вдове Ольге

Курлыча,
Журавли летят на юг,
Плач звезд
Звенит осенними ночами.
С тоской на сердце
Просыпаюсь вдруг:
Я никогда
Не встречусь больше с Вами!
Над синими горами
Журавли
Круг делают,
Печалюсь от разлуки.
Как зимний,
Тонкий куст родной земли,
Дрожу от стужи,
Холодеют руки...

Навек уплыл один из журавлей,
Не досыта испив из рек Алтая,
В простор небес,
Над чернотой полей
В последний раз

С любовью пролетая.

А в темном доме черная беда?
Следы от слез
На белизне подушки...
Вы стали светом, памятью,
Когда взрывались почки
Месяца кукушки.
В горах Алтая чисто и светло:
Слегка клубится дымка голубая...

Вернется вновь весеннее тепло,
Вернутся птицы из чужого края...
Один лишь окрыленный человек
Не возвратится
В круг родной природы.
Один журавль улетел навек.
Осенними ночами
Плачут звезды.
К потере так привычен
Белый свет.
Крепки сердца,

Как горная порода.
Но не забудьте,
Истинный поэт —
Во все века бесценен
Для народа!

1975 г.

Москва,

ОСЕНЬ

Как слезы, заблестевшие узорно
На небесах при плачущей луне,
Как рыжевато-золотые зерна,
Прожаренные в медном казане, —
Звезд россыпи в осенней вышине...

Вновь проскрипели месяцы украдкой
И скрылись, как арба, за косогор...
Печаль иссушит сердце болью сладкой,
Как засуха — отроги вешних гор,
И полон криком журавлей простор...

Гурты скотины гонят на убой
Цыгане, стадо объезжая с гиком...
Закатный луч в прохладе голубой
Висит, как милосердие, над пиком.
Где ты, весна, сияешь ликом?

Быть может, эта бабушка в ночи

Просыпала прожаренные зерна?
Не слезы ли, как звезды горячи,
Вдруг опалили щеки мне зазорно?

Умчалась осень на коне проворно,
Латунном, как закатные лучи.

Москва, 1975 г.

ОТЧУЖДАЮЩАЯ ЖЕНА

Приданого груда, приданого ворох:
Надменная вскинута бровь.
Над юртой березы испуганной шорох:
подушки считает свекровь.

Всему есть цена — ты узнаешь об этом,
Отчаянная голова!
Но все же в чегедек* с надлежащим советом
Тебя обряжают сперва.

Вначале семейные нравы не круты,
Как в юности ты весела.
Пред всеми распахнута дверь твоей юрты,
Отчаянна ты, как была!

Затянешь на празднике песню открыто,
На танец свободно пойдешь...
Но мужем твоим ничего не забыто,
Ты вскорости это поймешь.

В душевной свободе — печалей причина,
Причина сомнений и слез...
Пойдут пересуды, а после кручина
Тобой овладеет всерьез...

Опаснее черного сглаза наветы
Твоей необычной красе.
Оденешься ты, как соседки одеты,
Состаришься сердцем, как все...

И достигнув стана врагов,
В безлунной ночи
Взмолюсь к небесам...

С того дня по воле небес
Жены и дети врагов
Не смогут чистой воды напиться,
И на их земле
Не прорастет ни единого колоса!

Срезав длинные косы,
Бросаю в огонь,
Обернувшись птицей,
Улетаю в дымоход.
Простите меня, люди!
Я должна найти
 белые кости
 моего мужа!

Алтай, 1980 г.

**Алтай — здесь в значении край, земля (частный прием в алтайском мировосприятии).*

*тюрчанке
Самарканд,
Бухару!»*

Хафиз.

*«Дам
из Ширази
а если надо —*

Шамседдин

SS КРОТКОЮ ДЕВЧОНКОЙ НЕ БЫЛА

Нет,
Я кроткою девчонкой не была,
Я тихонею-девчужкой не слыла, —
Не была примерной дочкой
Никогда, —
Не тихоня я, а сущая беда!

У меня в руке
Ремённость батога,
А в глазах моих
Веселая байга, —

На байге той копошится
Пестрый люд, —
А в сознание
Скакуны-то
Оземь бьют!
Дайте, дайте мне дорогу,
Ширь и гладь, —
После
Стану я шелками вышивать,
После
Гладью разошью свою судьбу:
Вот мой чалый
С белой вывездью во лбу!

Я алтайка,
С гордой складкою у рта:
Растворите,
Распахните ворота, —
Я видала:
В высях вечные снега,
Я слыхала:
На долине-то
Байга!

Нет,
Я кроткою девчонкой не была,
Нет,
Никогда!
Я тихою девчушкой не слыла,
Нет,
Никогда!
Ты носи меня,
Мой чалый,
В синеву, —

Нареченного сама я
Назову.

В гневной сини
Травы.
Горы
И луга...
На долине,
На долине-то
Байга!

Москва, 1977 г.

КИПЧАКСКОЕ ЗАКЛИНАНИЕ

Твои глаза разят, как два ножа,
Как две стрелы, летящих, не кружа;
И, жгучесть быстротою искупая,
В твоих глазах дрожит слеза скупая,
Путем своих отважных предков следуй, —
Ты хороша. Об этом знай и ведай!

Ты молода, но будто кость крепка.
Кипчачка ты из рода кипчака;
Звучит красиво твой гортанный говор,
Он благородней всякого другого,
Но с юношами свысока беседуй,
Ты хороша. Об этом знай и ведай!

Твой нрав — горячий нрав, кипчакский нрав,
Как сталь в горниле, он правдив и прав,
Он звонок, тверд, высок в своей надежде,
Он — чарованье нашей молодежи, —
Его булат звенит твоей победой,
Ты хороша. Об этом знай и ведай!

Чиста отрадой, волею светла,

Ты можешь покорить и сжечь дотла, —
Кровь кипчаков твою красу взрастила,
Ты гневный луч кипчакского светила,
В твоих устах цветет любовь земная:
Гордись, об этом ведая и зная!

А в резкости твоих уместных слов
Воинственных племен мятежный зов,
И стойкость мыслей — пряных, а не пресных
Сквозит в твоих реченьях неуместных:
Лукавая, ворожа и заклиная,
Гордись, об этом ведая и зная!

Ну, а когда чаруешь и поешь,
В напевах не всегда отрада сплошь;
Они причастны бедам и невзгодам,
В тех песнях соль перемешалась с медом, —
В них блещет грань Алтая ледяная, —
Гордись, об этом ведая и зная!

В твоих глазах есть колдовская власть:
И увлекут и зачаруют власть,
И уведут за темные туманы
В далекие неведомые страны:
Кипчачка, не кичись своей победой,
Но — все-таки — об этом знай и ведай!

Твои намеки, будто скрытый яд,
Мужскую душу жалят и язвят, —
И всадник тот, с душой дотла сожженной,
Задумал взять тебя, кипчачка, в жены, —
Что ж, это сбудется по всем приметам,
Но ты не возгордись, узнав об этом!

Так пусть Огонь, Вода и Соль, и Мед,
Снега Алтая и алтайский лед,
И вихри, что поют, в хвое витая, —
Падут к твоим ногам, Судьба Алтая, —

Так пусть рассвет пленится красотой
И юностью кипчачки золотой,
Пусть грозные загромяхают тучи
О прелести твоей, Богиня Кручи!

Москва, 1977 г.

ДОЧЬ ПОЛОВЕЦКОГО ХАНА

Я власть кочевого дурмана,
Я блещущих сабель гряда,
Я дочь половецкого хана,
Степей половецких звезда.

Мечтая о страстном ночлеге
И гибели не убоюсь,
Тумены уходят в набег,
Усмешке моей покорюсь.

Мечтая о сладком дурмане,
Тумены не знают тревог...
И брат мой Батыр — на аркане
Мне пленника приволок!

Кому мы любовью ответим,
О том знают горы в дыму,
Но в ласковом пленнике этим
Я выйду к отцу моему.

И пусть, сатанея от злости,
Взирают — была не была!
Отцовские чванные гости

На стан мой, прямой, как стрела.

Пускай облаков вереница
Окрасится кровью зари, —
Волшебница я, чаровница,
И ты мне в глаза не смотри.

Впился коготок новолунья
В задумчивых гор черноту,
И я провожу, как колдунья,
Меж светом и мраком черту.

Песков раскаленная стая,
Вечных вершин снеговей —
Я внука седого Алтая,
Царевна кипчакских степей.

Могу я, камчою ударив,
Любого коня повернуть,
Два солнца в глазах моих карих,
К вискам моим скошенных чуть.

Простерлись до гирла Дуная
Отцовских земель рубежи.

В чем имени сила земная,
Кем взброшены сабель ножи?

Соперникам многим желанна,
Себя не отдам никому, —
Я дочь половецкого хана,
Летающая в знойную тьму!

Москва, 1977 г.

НЕ ПО БРОВЕЙ НАДМЕННЫМ ДУГАМ...

Латышскому

поэту

Улдису

Берзиньшу

Не по бровей надменным дугам,
А узнай ее по волосам,
Пахнувшим ночным альпийским лугом...
Всё пойми и догадайся сам.

Ты их власть познаешь смоляную,
Их судьбы маячащую ночь:
Так сверкают те прямые струи,
Что сиянья вынести невмочь!

На коне она горячем скачет,
Косы — черным стягом впереди, —
Догони, пойми, что это значит,
К этим темным прядям припади!

Пусть ты, парень, всех вольней на свете,
Но за ней, отважный, поспеши, —
Уподобься ветру или птице,
А не то лишишься ты души!

Потому что, если отвернется
213

И уйдет, глаза прикрыв рукой, —
Не гони красавца-иноходца,
Не догонишь девушки такой!

Аракой пусть тешатся другие, —
Подгоняй надежду скакуна:
В две струи иль в две косы тугие
Не заключена еще твоя мечта.

Льется песня, горечь навевая,
Грустные, протяжны голоса,
Опустела чаша круговая, —
Надвое разделена струя...

Арака пьяней привычной водки,
Красоте не нанесен урон, —
Смуглые алтайские молодки
Заплетают пряди с двух сторон.

— «Аракой ты нашей одурманен,
Или манит вдаль тебя байга?
Ты куда ж?»
Гость скачет, ликом странен,
На коне в альпийские луга.

До утра по дальним луговинам
Он бродил, любви не поборов,
И, сроднившись с маревом пустынным,
В полдень он пришел под юрты кров.

В шелесте некошеной отавы
Гостю вновь услышать довелось,
Как светло ведут в долине травы
Песнь о густоте ее волос.

И под небом войлочного крова
Спину гнул он, верно, дотемна;
И закат в горах мерцал пунцово,
Озарив немые письмена.

Не о влаге дальних побережий
С их живой янтарной глубиной, —
Здесь слагает человек заезжий

Нежный стих о девушке простой:

Словно бы разгадана загадка,
И открылось, что придет потом,
И душе так больно и так сладко,
Как бывает в детстве золотом.

Словно не бровей высокомерность,
Не надменный взлет чудесных дуг,
А святая искренность и верность,
И — вдвоем, и — ни души вокруг!

Москва,

1976 г.

* * *

На алтайский простор синева налегла,
Растворилась в Алтае просторном. —
Это смотрится Осень в озер зеркала,
Стужа близится к заводям горным.
Каракольские кручи в вершинном снегу,
Склоны ж — лиственным златом листаем:
Ведь Зима еще к нам не взманила пургу,
Не окутала их горностаем.
Но когда Хан-Алтай вдруг дохнет поутру
Величавой прохладой осенней,
Люди, вслушавшись в голос

серебряных труб,

Смотрят взором иных просветлений.
И дивятся, что крылья тревог накреняя,
Ветер свищет в ущельях пустынных,
Что по пастбищам гонит он клубы огня,
А стада уж зимуют в долинах!

Над горами, чьи кручи, как древний напев,
Словно тучи проплыли столетья:
Словно тюркские витязи, окаменев,
В лед вросли, в давний миг лихолетья.

Чередой облаков отразились века
В том, в алтайском, в незнаемом, чуде,
И исчезли, развеялись, как облака.
Только песни остались да люди.

1973 г.

Москва,

*«О, сиянье далекой
чигильской свечи!..»*

Омар Хайям.

* * *

Всю жизнь сочувствовала
Одинокой лиственнице,
Стоявшей в зеленом логу,
На которую пала молния.

Всю жизнь берегла
На дне памяти —
Прекрасную икону

Увиденную в детстве...

Устало тело,
Побелели волосы.
Они были когда-то
Такие густые.

Потускнело, поблекло
Мое лицо,
Но душа по-прежнему,
Как у ребенка!

Москва, 1978 г.

РОДНОЕ КОЧЕВЬЕ

В родном, далеком кочевье —
Травы высокие, дивные цветы
Друзьями мне были в играх,
Солнце кувыркалось от радости...
В родном, далеком кочевье
Бабушка купала меня,
Поливая ковшом, как росток,
В корыте, в котором затем поили ягнят.
В родном, далеком кочевье —
Горы, как стражи кругом,
Оберегали меня от суеты мира
До назначенного срока...
В родном, далеком кочевье
С милою бабушкой, взявшись за руки,
Мы встречали и провожали журавлей,
Со слезами на щеках, бросая
Им щепотку талкана* в небо,

Родное, далекое мое кочевье
Высоко-высоко в синих горах было,
Позабыто теперь оно уже всеми,
А я во снах ищу его до сих пор...

1978 г

Москва,

**Талкан — лакомство, приготовленное из жаренных и растертых зерен ячменя.*

ПРОСЬБА

Отец, дай мне слово —
Возьми меня в горы!
Пусть в тумане густом
Не видно ушей скакуна,
Ни тропы, ни темной расщелины...

Отец, дай мне слово —
Возьми меня в горы!
Пусть аркан тугой
Мне ладони сожжет,
Будет краткой ночь, утро ранним.

Отец, дай мне слово —
Возьми меня в горы!
Позабудь, что я у тебя дочь,
Я превзойду юношей
Легкостью и быстротой.

Отец, дай мне слово —
Возьми меня в горы!
Будет лицо мое сурово,
Мысли тверды, как камень,
Я буду кроткой там, на вершине.

Отец, дай мне слово —
Возьми меня в горы!
Пусть дыхание мое замрет —
Я не вскрикну над пропастью,
Пройду в тишине по самому краю.

Отец, дай мне слово —
Возьми меня в горы!
Радость моя взойдет
Тонким серпом на небе
Лодочкою поплывет над
сонными вершинами.

Отец, возьми меня в горы —
Дай слово!

Алтай,

1979 г.

КОЛЫБЕЛЬНАЦ КЕДРУ

На Алтае кедра качает ветер:
«Молодец, кедр, баю-бай,
Белому облаку ты не завидуй,
Спи, успокойся, баю-бай!»

«На рассвете молочный туман
К тебе спустится и умоет иглы веток,
А во сне ты вновь встретишься
С южною красавицей кипарис...»

На северном склоне, диком и голом,
Стоит одиноко сосна —
Когда-то она тоже была юной,
И сквозь длинные ночи
Ей снилась стройная пальма...

Ты берешь дутар.
Поешь «Бессмертную песнь»,
Которую слушал сам Македонский, —
Как утверждают до ныне туркмены.

В бедуинском граде,
На развалинах Ниссы,
Так чудесен закат —
Он из сказок Шахеризады!
Еще сказочней глаза у туркменок —
Нижняя часть лица под яшмаком,²
Накрытые богатыми чадрами,
Они похожи на улиток,
Таскающих свой дом с собой.
Грусть моя ты, мой Туркменистан...

Подземное озеро Бахарден —
Запряванный в песках ларец...
В глуби горные отроги и вода —
Это миниатюрный Алтай,
Только жаль, что тебе нельзя в эту шахту,
Ты умеешь радоваться там, наверху.

Твои поклонники заказали нам стол,
Кино ты оставил, а они тебя узнали —
Ты возмущался зря, в пустоту —
Люди исчезли,
выразив тебе свою любовь...
Туркмены умеют красиво раствориться,
как мираж!

Ты жил, зная,
что скоро уйдешь на небеса,
Твое мужество, мне непостижимо...
Мы были счастливы, каждый наш день,
Казалось, был праздником для всего мира.

Гюльнабат, заботливая моя сестра.
Я преклоняюсь перед тобою, Тангрикули,
Ваши дочки, как царицы Парфии,³
Сыновья же — ~~вои~~ны Искандера.⁴

Предки души наши соткали,
Как узоры ковров, как песни Каракумов...

Я плачу...
Я жду тебя в вечности —
Замерзая в зной,
Задыхаясь в песчаной буре,
Стою в маленьком оазисе
У виноградника сердца,
Выращенного тобой...
Я храню хрустальную ягоду
В тайнике моей души,
Куда бы меня не бросила судьба —
она со мной...

Я плачу...

В золотые, жгучие пески
Сказочной нашей родины
Уходит караван,
Исчезая за барханом, или это мираж...

Бедуин с твоим ликом и ростом,
Улыбаясь чудесными зубами,
Мне машет долго-долго...
Я остаюсь на земле —

Хоть и страшно, и одиноко,
Чтобы научиться любить, как ты...

Черные кудри цыгана,
драгоценными кольцами,
Над высоким лбом, возвышаясь, звенели.
Расплелись незаметно мои длинные косы,
Зеленолунная смуглость меня взволновала.

Я гуляла с цыганом по ночному бульвару,
В гордые, узкие губы он меня целовал,
Но не нашел он в груди своей
древнего сердца,
Кто же тебя, мой цыган обокрал?

Москва, 1978 г.

ПЕВЕЦ И СЕРДЦЕ

Алексею

Дидурову

Я гуляла с цыганом, по ночному бульвару,
Азиатские волосы он мне целовал,
Мои желтые руки, цвета скифского золота,
В изумрудно-смуглых своих он держал.

Его очи, как два тринебесных озера,
В них, то блистают плесы, то катится вал,
А губы горят и зубы сверкают:
«Я бы тебе, скакуна, если хочешь, украл?»

Эй, цыган — ты не обман!
Просто смоляные усы твои, как дурман.
«Я желаю, чтоб ты мне отдал,
Полное неги, ласки и истомы,
Свое древнее-древнее, верное сердце!»

Ласковое сердце мое
Ты пришел похитить,
Ты пришел похитить —
По глазам догадалась.

Подруги мои рядом,
Ты же один,
Ты же один,
Но ты дерзок.

Чудные песни распевая,
Ты купил всех подруг,
Ты купил всех подруг —
Мой час пробил.

Задрожав, выронила сердце,
Сверкая, упало оно на стол,
Сверкая, упало оно на стол —
Без смущения ты накрыл ладонью.

¹ *Ашхабад — в переводе с туркменского — город любви.*

² *Яшмак — тонкая ткань, прикрывающая часть лица замужней женщины.*

³ *Парфия — на территории Туркмении в древности существовало Парфянское царство с античной греческой культурой.*

⁴ *Искандер — восточный вариант имени Александр, так в Азии прозвали Александра Македонского*

Как весела твоя песня! —
Когда уводишь быстро сердце...
Когда уводишь мое сердце...
Нет! Стой! Струна оборвалась!

В этот миг в горах Алтая
Верхушек сосен коснулся вихрь,
Верхушек сосен коснулся вихрь,
Бурный поток переплыли
осторожные лани.

В карман шелкового костюма
Ты положил бы мое сердце,
Ты положил бы мое сердце
И разменивал бы мою любовь.

Но сердце или песня?
Твое сердце лишь для песен,
Твое сердце лишь для песен —
Я же совсем небольшое зернышко.
Мне расти, да расти.

Москва, 1978 г.

ЛЮБОВЬ ДИКАРКИ

Алексею

Дидурову

Полюбив меня,
Серебра не обретешь —
Будешь собирать
Тающие зерна градин.

Полюбив меня,
На все махнешь рукою —
Будешь жить беспечно,
Собирая лунные лучи.

Со мною вместе²²⁶
Не будешь менять наряды —

В одном и том же
Неизменно будешь ходить.

Со мною вместе
Не сможешь лукавить —
Перед иконами древними
Научу воздержанью.

Чтобы быть
Честным со мною —
Сто бед перетерпишь молча.

Будешь ловчить —
Презреньем отведу,
Будешь нежным —
Суровостью отрезвлю.

Шелка позабудешь —
Ты, тонкий щеголь,
Облачишься в шкуры,
В меховые одежды.

О золотых приборах забудь —
Будешь есть отныне
Из деревянной посуды,
Долбленной вручную.

Уйдешь со мной,
Твой путь
Заметет вьюга,
Хор небесный услышишь на миг...

Сделав этот выбор
Пойдешь с веселым сердцем,
Восхищенно звезды
Будут освещать твой путь.

Сделав шаг,
Не сможешь отступить —
Настоящее и прошлое
Воедино сольются...

Для ворожбы воронья.
В тумане тонкий силуэт
Как коновязь тёмная.

О чем задумалась?
Судьбу не обгонишь!
Эта женщина ждущая,
Как заветная коновязь...

До скончания дней
Будешь грезить лишь о нем,
И в тумане густом
Все стоишь под дождем.

Веками в горах
Стоит коновязь —
Всё грустит о ком-то,
Всё ждет кого-то...

И в солнце, и в дождь

Ты упорно всё ждешь,
Со слезами на щеках
И с надеждою в глазах...

Или ты уже спишь?
Или ты не грустишь?
Сколько же минуло лет?
А ты все стоишь!

«Может пал в бою твой певец?
Уронил в ковыли свой комуз?
Иль другая его пленила?»
«У небесных дверей
мы встретимся снова!»

Алтай,

1992 г.

НЕ ГРУСТИ, МИЛЫЙ МОЙ!

Птица, которую зовут турачи,
С носиком, выкрашенным хной,

Иногда
Молчит.

Иногда
Меркнет солнышка глаз.
Низко клонится плача,
Маленький цветок.

Иногда
Трескучий мороз
Хватает за горлышко
Певучий ручеек.

Не грусти, милый мой!
Может быть,
Сильнее нас
Грустит время.

ОСЕНЬЮ

На алтайский простор синева налегла,
растворилась в Алтае просторном, —
это смотрится Осень в озер зеркала,
стужа близится к заводям горным.

Каракольские кручи в вершинном снегу,
склоны ж — лиственным золотом листаем:
Ведь Зима еще к нам не взманила пургу,
не окутала их горностаем.

У поэтического гения французского народа Шарля Бодлера есть стихотворение-шедевр, которое написано, воистину, в великом озарении духа, «Альбатрос». В нем он сравнил поэта с птицей моря большим альбатросом, которого ловят матросы, и на палубе корабля потешаются над ним, засовывая ему в клюв сигару, проделывая разные шутки. Он неуклюже ходит перед ними, потому что ходить по земле ему мешают его гигантские крылья, хотя еще недавно он был прекрасен и ослепителен в полете на просторе небес и океана...

Да, трагедия таланта кроется именно в этом контрасте миров — мира внешнего, реального и мира его души идеальной, чистой, величественной. Лермонтов считал, что творец из лучшего эфира соткал живые струны души поэта, отметив тем качественное восприятие. Из-за качественности своего восприятия он не бывает до конца понятным и оцененным окружающими в человеческом мире. Несомненно, то, что поэты приходят из высших миров в мир человеческий, и закончив земной свой путь, улетают обратно. Им бывает тесно и душно в этом мире, но они с честью терпят все муки жизни временной, потому что у них впереди целая вечность и звуки рая. В стихотворении «Еврейская мелодия» Лермонтов об этом сказал: «Душа моя полна. Скорей певец! Скорей! Вот арфа золотая. Пускай твои персты, промчавшиеся по ней, пробудят в сердце звуки рая!». Райские птицы, они помнят на земле свою исконную родину, и хранят связь с нею сквозь неповторимое и нежное сердце, и когда в земной среде душа их переполняется и готова лопнуть, то прекрасная мелодия служит им контактом с их небесной родиной, исцеляя боль и снимая усталость брэнного мира...

Да, прекраснейшие дети небес поэты!. Вспоминая вас, мое сердце, переполняется тихим светом, благодарная судьбе, что мне пришлось в нелегкой жизни, быть вашим подмастерьем, постигая тайны ремесла инженеров человеческих душ, быть с вами братьями по цеху.

Эти строки я посвящаю памяти народного поэта алтайского народа Аржана Адарова. Он не так давно ушел из этого мира и память о нем особенно остро ощущается в моей душе. Он был последним из плеяды трех поэтов титанов алтайской поэзии и навсегда замкнул это блистательное звено. Они три кита и они золотой век — в алтайском культурном сознании и в алтайском

литературном мире.

Три алтайских парня Аржан, Эркемен и Лазарь родились на Алтае в 30-ые годы, когда Алтай еще был евангельски могучим, в первозданном своем облики — страной библейских пастухов с чистой и открытой натурой. Они, можно сказать, застали в детстве ветхозаветный Алтай. Мудрые старики рассказывали предания, дети смотрели за телятами и ягнятами, прекрасные, как Руфь, их матери трудились день и ночь на полях и лугах только-только создаваемых колхозов и совхозов. Их мамы — это их первые идеалы красоты, и их богини муз! Они в буквальном смысле «коней на скаку останавливали, в горящие юрты войти и выйти могли!» Они косили сено, рубили дрова, преодолевали горные непроходимые пути, мерзли на лютном сибирском морозе, мокли под проливным ливнем, рожали своих сыновей под звездным небом на поле, проводили любимых на войну, остались вдовами и вновь трудились, восстанавливая жизнь вместе с сыновьями-малолетками. При этом они никогда не озлоблялись, не проклинали судьбу, а пели, пели песни о прекрасном и вечном. Пели с таким глубоким чувством, с такой богатой душой, что передали сыновьям такую же великую веру в светлое. Я, в своем дошкольном детстве, имела счастье слышать песни мамы Аржана Ойинчиновича и тоже скажу, что у нее был необыкновенный голос — звонкий, радостный и необычайно проникновенный. Тохна — так звали маму Аржана Ойинчиновича, была признанной певуньей, заводилой и организатором. Она была непререкаемым авторитетом в своей округе, за ее стойкость характера, за вдовью верность памяти мужа, за суровую честность и справедливость. Вспоминая их поколение, я прихожу нынче к выводу, что они были невероятно сильными, не то, что мы сейчас. Откуда только у них брались силы быть такими честными и правильными? Они знали цену нравственной и моральной высоте. В нынешнем веке, как бы роскошно мы не жили — мы нравственные и моральные банкроты и душевные калеки по сравнению с тем поколением.

Такие женщины не могли не заложить огромный душевный импульс в своих сыновей, которые в будущем стали мастерами поэтического искусства своего народа, превзойдя даже самих себя. В творчестве они настолько гармоничны, прекрасны и высоки, что это порою далеко отстоит от их поведения в реальной жизни. Реальность жестока, потому даже то, какими они были как люди, по-своему поразительно и неоднозначно. Ведь в каждом их поступке и даже изъяне есть глубокий смысл, который

невозможно уловить с ходу. Все гораздо сложнее... Как глубокая поэзия непостижима в первом чтении, так же их поступки — это не пустые слова, складно зарифмованные и изданные в красивой обложке. Большое видится на расстоянии — с течением времени шелуха отпадет, обретется суть.

Мне посчастливилось в этой жизни много работать именно под началом Аржана Ойинчиновича. Я должна быть за это благодарна судьбе и, конечно, ему самому. 15 июля был его день рождения. Ему бы исполнилось 75. Поэтому, я думаю, что спустя время, на этом отрезке жизни настало время вспоминать, кем они были для каждого из нас. Каждый, кто знал этих людей близко, имеет теперь такое право. Они в целом повлияли на все последующее поколение в нашей литературе и культуре. Будучи перед ними в огромном долгу, и не рискуя прослыть в их глазах не удавшимися учениками, многие из нас предпочитали позицию молчаливых наблюдателей. Я из тех, кто много и долго наблюдал в жизни, благо это только на пользу писателю, наша реакция должна выражаться или отражаться, по настоящему, только в наших произведениях. Такова суть души и весь смысл жизни писателя. Мне по воле судьбы пришлось воспитываться на стыке двух культур — русской и алтайской, а в последующем я не сумела внутри себя сделать выбор, которая из двух явлений для меня второстепенна, что по сей день отражается на моей жизненной стезе. Потому моя исповедь и мое признание для меня значимы, также как для памяти покойного.

В каждом человеке есть гордыня в жизни, будучи строптивой по своему нраву, я не сумела в должной мере выразить нашему патрону свою признательность. Так уж случилось, и это останется только нашим с ним личным делом, в которое никто не вправе вмешиваться. Я росла сиротой в семье истребленного рода, врага советской власти бая Аргымая Кульджина. Это наложило свой отпечаток на психику уцелевших наследников бая, которые воспитывали меня. Росла я в русском селе Туекта, училась в школе-интернате, поэтому была далека от литературного алтайского языка и от этнической среды. Тем не менее, талант он без национальности. Меня в школе-интернате растили увлеченной душой такие педагоги, как Павел Лукич Казанцев, «мама Зина» Бедарева, Алла Ивановна Истомина, братья Малковы, чета Гайдабрусов, физрук Павел Петрович Гимельбодский и многие прекрасные педагоги, которым поклон низкий! Эти красивые, молодые, здоровые духом и телом учителя зажгли в нас увлеченность чем-то таким возвышенным и прекрасным, что мы все пели, рисовали,

занимались спортом. В итоге, по окончании школы двое из нашего класса — Алла Балушкина и я — оказались студентками Абаканского музыкального училища. Алла Иванова закончила училище, у нее прекрасное музыкальное образование. Там же учились звезды алтайской музыкальной сферы Владимир Кончев, Григорий Товаров, Анатолий Тюринкин и рано ушедшая из жизни, но совершенно уникальная, тонко одаренная Зинаида Адарова. Мне не суждено было стать музыкантом. В Абакане в то время работала в драматическом театре им. М. Лермонтова режиссером наша землячка Тамара Николаевна Мендошева. Она увидела мои стихи, которые я в то время писала на русском языке для себя, и заинтриговала меня, что передо мной прямой путь в поэзию, что мне, не теряя времени, нужно пробиваться в Литинститут. Я так поверила ей, что бросила музыку и уехала в Горно-Алтайск, искать этот путь в литературу. В городе я считала своим домом дом Евгения Модестовича Чапыева, моего дяди по материнной родовой принадлежности. Он отчитал меня за то, что я оставила высший вид искусства — музыку. Он всегда говорил, что сначала была музыка, а затем слово, на что я острела, что Будда сказал, что сначала была тишина. Чуть ли не на следующий день по прибытии, он отправил меня трудоустроиваться на швейную фабрику, так как тунеядство для старого коммуниста было преступлением. Стихи мои он прочел с огромным скепсисом, но заставил написать письмо известнейшему поэту — звезде современной литературы, одному из гремевшей тогда знаменитой троицы, Аржану Адарову, с просьбой оценить их, стоит ли мне заниматься этим. Письмо со стихами мы запечатали в толстый конверт, и я отнесла, сбросила его в почтовый ящик без всякой конкретной надежды. Примерно через неделю, к нашему изумлению и испугу, пришел ответ с вызовом явиться на прием в назначенное время. Я и все окружающие так волновались, что в жилах стыла кровь. Тем не менее, я пошла на прием из любопытства, увидеть живого знаменитого поэта. Он принимал меня в кабинете директора издательства, которое тогда находилось в здании ГОВД, на втором этаже над вытрезвителем. Я пришла к нему в образе фараонши, старалась выглядеть как Нефертити, сидела молча и неприступно в высоченной алтайской шапке из рысьих лапок. Так как была холодная зима, под шапку я надела розовую шелковую шаль, в которую затянула щеки.

Теперь, я с юмором и громким смехом над самой собой, вспоминаю нашу первую встречу. Конечно, мне смешно, что я выглядела, как больная, только что выписавшаяся из больницы и

собиравшаяся домой в деревню, а никак не Нефертити. Он был после приезда с Черного моря, куда ездил как писатель отдохнуть и набраться вдохновения. Это было модно в то время, словно Пушкин обращаться к Черному морю, Кавказу. Когда я вошла, он стоял вполоборота и смотрел задумчиво в окно. Я, ни жива, ни мертва, прошла скорее к множеству стульев, села и стала смотреть на поэта Адарова. Он был тих и спокоен, я быстро осмотрела его. Да, он действительно был впечатляюще величественен, глубокое, какое-то здоровое, широкое спокойствие чувствовалось у него внутри, что привлекало и притягивало. Его фарфоровой ровной и чистой коже лица шел легкий, шелковый загар Черного моря. Он был изысканный, тонко ухоженный мужчина, что говорило о внимании к нему со стороны его возлюбленной жены. О ней в народе говорили, что она непростая, а сама фея, не то китайских, не то корейских кровей. Особенно на меня произвели впечатление его волосы, какие-то темно-русые, не то даже с каштановым отливом, мягкие и волнистые ко лбу. Казалось, что сияющее и шелковистее не бывает. В хорошем костюме его здоровое, крепкое телосложение казалось очень правильным и могучим. Внутренне я была в восторге от внешнего вида поэта, для меня тогда небожителя. За себя, конечно, у меня поджилки тряслись, чего я старалась тоже ни в коем случае не выдать. Сидела как истукан, не делая резких движений и не выражая активности. Он поздоровался, повернувшись ко мне луноликим лицом, вполне дружелюбно. Затем прошелся от окна, подошел ко мне, разглядывая меня, и спросил: «Где живешь, чем занимаешься?». Я ответила, что живу у дяди, вот устроилась на работу, на фабрику ученицей швей-мотористки. Буду шить мужские брюки, так как фабрика почему-то шьет только брюки. Он спросил: «А кто твой дядя?». Это обязательный вопрос у алтайцев по форме общения. И я также по форме ответила: «Его зовут Евгений Модестович Чапыев. Он из рода кыпчак. Моя мама тоже из этого рода. Он считает ее своей сестренкой и старается помочь как-то в жизни». Он радостно воскликнул: «Так ты живешь в доме Евгения Модестовича? Я тоже там жил! Мы все там жили, кому только у них не находилось пристанища! Он говорил тебе, что все поэты, журналисты пошли через его дом? Там мы с Лазарем, Эркеменом, Борисом Укачиным были всегда, как у себя дома, и спорили кто же из нас гениальнее. Евгений Модестович нам указывал, в чем мы слабы. Как он сейчас? Передай привет. Скажи, что помню. А теперь пойдем со мной, ты не будешь работать швей-мотористкой, нет!». С этими словами, он стремительно оделся и

вышел радостный, вместе со мной. Он повел меня впервые, в святая святых — по пределам нашей алтайской интеллигенции, где из поколения в поколение ходили, трудились и творили цвет нашей малочисленной нации, лучшие его представители, традиционная его интеллигенция. Он повел меня в областную библиотеку, где находилась Писательская организация, показывал меня Эркемену Палкину. Вдвоем они рассуждали, как быть со мною. Ведь Саруева Александра Федоровна уже стареет, она пережила Ленинградскую блокаду, контужена и плохо слышит. Она первая алтайская поэтесса и теперь пора готовить ей преемницу, ведь должна быть продолжательница ее пути. Договорились, что как только у Эркемена будет возможность, он заберет меня секретаршею к себе в Писательскую организацию, а пока нужно пристроить в редакцию газеты «Алтайдын Чолмоны», чтобы овладевала алтайским языком. Тут же позвонили в «Алтайдын Чолмоны» Ивану Васильевичу Шодоеву, что ведут к нему молодую работницу, которую надо на время куда-либо посадить, чтобы освоилась, огляделась. Пошли в редакцию, которая находилась в здании общежития педучилища, на втором этаже, со входом с обратной стороны. Тогда редакция «Звезды Алтая» располагалась там же, по одну сторону коридора того же этажа, а редакция «Алтайдын Чолмоны» по другую. У входа сидел за столом один вахтер, большей частью пожилой старик-туба, у которого за столом на плитке разогревались его щи, и стоял бидончик, в котором он приносил себе еду. Иван Васильевич, фронтовик с военной закалкой, оценивающе оглядел меня, не выразил никакого сомнения и высказал следующее: «Для начала посажу в машбюро, пускай научится печатать на машинке, это ей необходимо будет как писателю. При перепечатке будет учиться у других, как писать, овладеет языком, грамматикой речи. Ведь она, хотя и говорит по-алтайски, но грамматике языка не училась в школе, пусть таким способом изучает грамматику!». Так я влилась в среду алтайской интеллигенции. Сидя в машбюро, я впервые увидела Лазаря Васильевича Кокышева, когда он принес свой материал на перепечатку. Тогда он был литературным сотрудником отдела культуры в «Алтайдын Чолмоны». На новом месте я узнала о том, что тут в одном из кабинетов сидит и работает сам, живой миф и кумир сердца алтайского народа — Лазарь Кокышев. Пойти туда и посмотреть на него не посмела, очень уж волновалась. На какой-то день случилось, что он сам вошел в машбюро с написанной статьей в руках. Я обомлела, машинистки засияли, они внимательно, с тактом, реагировали на

сокровище нации. Доверительно, с любовью рассказывали ему о рабочей ситуации, а я глядела на него и не могла поверить, что это в действительности, что сам Кокышев, только что вошел в кабинет, смеясь, разговаривает с Раею Рыбальченко, очень-очень по-дружески, по родственному даже.

Рая ему представила меня, сказала, что у нас теперь новая работница, еще учится, но если он желает и не спешит, то может ей положить свою рукопись на перепечатку. Он пожелал начинающему работнику удачи, а я не могла поднять глаз, чтобы посмотреть на почитаемый всеми облик, страх и смущение сковали меня внутренне. И как теперь мне кажется, он понял это, и чтобы дать мне прийти в себя, очень непринужденно заглянул в зеркало, которое висело у нас, напротив меня, и стал поправлять свою знаменитую, великолепную от природы, шевелюру. Я посмотрела на него со спины и увидела, что это рослый, крепкий мужчина, интеллигент средних лет, а затем увидела в зеркало взгляд открытых черных глаз, проникновенный и понимающий все взор, и на душе стало легко. Он обернулся, улыбнулся и сказал: «Галюш-балам, все будет у тебя нормально. Я думаю, что ты быстро всему научишься!». Я была на седьмом небе от счастья, что это он говорит сам, конкретно мне. Вскоре мы привыкли к тому, что он обязательно должен был входить к нам, как легкий, теплый ветерок, ласковый и очень реальный, близкий, дружественный, но в то же время несущий в себе что-то дальнее, загадочное, не совсем ясно уловимое, тем не менее, однозначно положительное. Его огромная шапка знаменитых курчавых волос, очень темных и густых, нам были очень знакомы. Его смуглое, во все времена года, лицо, всегда задумчивое, чуть-чуть грустное, нам казалось привычным, повседневным. Мы просто тихо привыкли к нему, хотя он был неповторим и редкостен даже внешне, не говоря о внутреннем его мире. Мы ходили через дорогу на обед в столовую ЗВТ, и когда я с девочками стояла в очереди, заходил Лазарь Васильевич со своими друзьями, журналистами «Звезды Алтая» Петенко и Яценко, чтобы набрать пива без очереди и вскоре весело удалиться. Завидев меня, он восклицал: «Вон она, Галюш, стоит — словно царь-девица! Под косой луна сияет, а во лбу звезда блестит!» — и смеялся... Я теперь понимаю, что он так поступал от собственного неудобства, усыпляя нашу бдительность. Ему самому было неудобно, стыдно оттого, что он употреблял пресловутое зелье...

Я же тогда вздрагивала, как от удара, и начинала обтирать поспешно свой лоб. Мне казалось, что он специально насмехается

надо мною, потому что у меня жирная кожа и лоб всегда блестел. Мучили еще подростковые прыщи, а непокорные, черные, прямые волосы расплетались, как бы не заплетала в косу. Я тогда была не довольна своей внешностью, как все девочки в этом возрасте. Мне были противны его насмешки, как мне казалось, со скрытым намеком на острые дефекты. Конечно, он для нас был непостижимым баловнем судьбы, столь великим и знаменитым при жизни. Да, они, эти три блистательных поэта алтайского народа, в пору своей головокружительной известности, испытали такой пик славы, которая не снилась никому из их собратьев, ни до, ни после. Такого феномена больше не повторится в истории нашей литературы. Им досталось это счастье. Их любили искренне, открыто, от всей души. Наш народ на том рубеже времени был в таком состоянии душевного подъема, что им нужны были поэты, и они пришли в лице Лазаря, Эркемена и Аржана.

Пребывание в обществе трех живых, ярко одаренных личностей, из которых тогда фонтанировала созидательная, истинно творческая энергия здорового человеческого качества, создала тогда мощную среду культурного пространства. Это было исторически обоснованным явлением в конце 60-х и начале 70-х годов, после хрущевской оттепели в политической обстановке того времени. Оно в целом по стране пробудило здоровые силы в народе и дало много хорошего.

Это были неповторимые, прекрасные годы моей юности, о которых можно вспоминать с наслаждением и упоением.

Аржан Оинчинович был сильнейшим организатором и руководителем, равного которому, возможно, и не было и не будет уже после него. Он основал книжное издательство, выделив его из отделения Алтайского книжного издательства. Он с детства, которое выпало на лихолетье Великой отечественной войны, был приучен к труду. Поэтому, можно сказать, пахал, как папа Карло, на любом поприще. Какое бы грандиозное дело он не начинал, он делал это без афиширования, без помпы. Мы пользовались плодами его волевых организаторских достижений, сами не осознавая того. Я после института работала в книжном издательстве, и будучи максималисткой, в силу лет, не ценила того, что он делал тогда, требовала чего то еще большего от него, как и от жизни. Затем мы работали с ним в Писательской организации под началом Бронтоя Янговича Бедюрова. Помню, как он был исполнителен, с каким упорством носился с проектно-сметной документацией строительства Писательского дома. Однажды в 6 или 7 часов

утра я встретила его в пустом почти автобусе и усмехнулась удивленно: «А вы куда поехали?» Он сосредоточенный в себе, сидел невозмутимый, и ответил строго: «Еду в ПТП, к Плохотнюку, просить трубы! Строительство остановилось — нет труб, которые закладываются. Говорят, у них в организации якобы они были!». Он был человек разносторонних практических навыков, которые сочетались в нем с глубокой интуицией творческого мыслителя, умеющего увидеть приемлемую для будущего концепцию развития действительности. У него слово сочеталось с делом жизни. В его личной судьбе было много тяжелых моментов, но он умел сносить это с присущей ему природной силой и никогда не отчаивался, не ныл, и не обвинял окружающих ни в чем. Казалось, что он доволен, даже слишком доволен всем. После смерти Кокышева, он очень страдал внутренне, и в служебных делах у него получился сбой. Он мало показывался и я, как-то встретившись с ним на улице, спросила его: «Не намерен ли он уехать отсюда куда-то?» Ведь в советское время, весь Советский Союз был родиной для каждого из нас! На что он ответил: «Я никогда из моего Алтая никуда не уеду, как бы плохо мне не было в жизни! Не хватало еще скитаться, чего мне искать: все — хорошее ли, плохое ли — со мною только здесь на родине, на моем Алтае. Самое дорогое и прекрасное для меня — это Алтай, ничего кроме этого мне не дано. Самое милое мне, мой Алтай, и я в нем. Все остальное можно стерпеть...». Я тогда поразились искренности его признания. Эта древняя любовь предков к Алтаю в нем жила естественно так, как в далекие времена в старших поколениях, и я удивилась этому, потому что нам этого, например, уже не дано. Так что его знаменитые строки: «Когда я говорю: «О, мой Алтай!», мне эхо возвращает: «О, мой алтарь!» — не были пустыми, красивыми фразами.

Именно он, по всей своей жизни, всегда стоял у истоков, новых творческих начинаний, конкретно реализуя в жизни витающие идеи. Он обладал даром руководителя, умеющего основательно закладывать камень под фундамент учреждений общественного значения.

Телевидение было заветной мечтой многих председателей радиокомитета многие годы. И только Аржан Оинчинович, придя в эту должность, смог конкретно добиться открытия Государственной телекомпании. Он рассчитал ее в творческом плане и в административном плане на столь высоком уровне, что какие бы затем не наступали времена и какие бы люди не приходили туда, она держится именно благодаря той изначальной энергетике, которую он вдохнул в самом начале. Разрушить или

уничтожить то, что он основывал когда-то невозможно, какие бы не приходили бездарные сотрудники, авантюрные или слабые руководители. При этом его беспощадно чернили мелкие люди, которые сами жили и пользовались плодами его организаторского таланта. Времена менялись, и жизнь бесповоротно ухудшалась в нравственном своем критерии. Практичность стала основной чертой нового времени, и талант стал низвергаться, растаптываться грязными сапогами наглых и хищных прагматиков нынешнего времени, что стало причиной его внутренней драмы, которую он постарался никому не показывать. Он хотел найти свой путь в новом времени, но в силу человеческого одиночества не сумел этого сделать, заняв последний раз кресло председателя Союза писателей республики Алтай. Сказать, что он зашел в тупик, я, тем не менее не могу, зная ему настоящую цену. Он по большому счету не ошибался никогда, всегда знал что делал. Теперь, я с уверенностью могу констатировать, что он знал, что вскоре уйдет и вернется, как бы то ни было, его ученик Бронтой Янгович Бедюров, и возглавит Союз, станет во главе литературного процесса. Не так давно, я высказалась на собрании Союза писателей в горячке, что его вина в том, что он за эти годы не подготовил стоящего приемника. Нет, конечно же, он знал, что приемник уже существует. Он понимал, многое глубже, чем кто бы то ни было. Недаром слыл поэтом-мудрецом и мыслителем-философом даже для своего друга Лазаря Кокышева.

Последним его детищем является журнал «Мир Алтая», который он оставил нам как чудесное наследие. Этот журнал он основал по собственной концепции, с присущим ему размахом. В последние годы, он привел на работу редактором журнала опытного журналиста и литературного работника Бориса Кортину, способного сберечь глубокую суть и принципиальную канву данного журнала. Какие бы легковесные, и модные веяния не влияли на отечественные издания подобного рода, я думаю, что Борис Кортин сумеет сохранить, как авторскую традицию основателя журнала, так и его серьезный дух, и истинно народные философские истоки. Желая столь дорогому для Аржана Адарова и нашей памяти о нем, журналу долгого и удачного плавания по волнам времени и жизни!

Аржан Оинчинович был личностью глобальной, масштабной и его жизнь, огромная трудовая деятельность были гораздо глубже и содержательнее, чем то, что мы наблюдали внешне. На последнем собрании Союза писателей, я также сказала, что он был далеко не

ангел, имея в виду, что не надо из него создавать сознательный объект партийного культа, это претит тем, кто знал его, какой он был исключительный человек. Я, как никто, сожалею о том, что его нет сегодня среди нас. Хотелось бы, именно с ним, поспорить, на нем проверить свои мысли и взгляды на действительность. Уж его то реакция на что-либо, всегда давала толчок для размышления, для внутреннего роста, как писателю, как человеку общественной профессии. Этот внутренний рост всегда необходим, без него нет жизни и движения вперед для творческого человека, а сейчас становится тоскливо и пусто вокруг, то мыслительное пространство, которое он заполнял своим биоополем, теперь уже никто не заполнит, нужно мужаться. Когда он был в этом мире, мир был полнее и щедрее, теплее и надежнее.

О его богатейшем творческом наследии можно говорить и писать с огромным интересом, открывая удивительный мир. Он как ребенок обижался на меня, обвиняя меня, что я люблю только Лазаря Кокышева. В отчаянии сетовал: «Но не красив я, как он, бог не дал красивой внешности, что я теперь могу поделаться! Ты всегда любишь красивых мужчин, поэтому тебя не волнует мое творчество!». Я всегда смеялась над ним, не говоря ничего при его жизни в ответ. Теперь же имею право высказываться, не кривя душой. Если их сравнить со скульпторами Эрнстом Неизвестным и Зурабом Церетели, то в поэзии Лазарь для меня Эрнст Неизвестный, а Аржан Оинчинович — Церетели. Это два великих таланта, но совершенно разные. Лазарь выражал изящность, тонкость, ювелирную прелесть, а творческий склад Аржана Адарова, это монолитность, весомость и размах. Их сравнивать никогда не надо, они выразительны каждый по-своему. Богатство искусства именно в том, что есть разные яркие таланты, раскрывающие нам разные грани мироздания. Уровень творчества трех знаменитых поэтов алтайской литературы теперь, я думаю, вне обсуждения, он останется неповторимым ни во времени, ни в последующих достижениях нашей литературы. Их произведения будут изучать многие еще не родившиеся на свет поколения, восхищаясь хрестоматийной гармонией их стиля и мышления. С течением времени эти произведения будут открываться перед нами, вновь и вновь поражая бесконечным чувством, заложенным в них навсегда. Они стали частью истории народа, его самым великолепным достоянием. Если даже общество помпезно не празднует теперь даты жизни своих великих деятелей, они, я думаю, от этого не перестанут быть великими. Это запечатлено в сердце каждого человека, кто понимает, что культура — это превыше всех

ЭТО НАСТОЯЩИЙ ЖЕМЧУГ

Поэзия Марии Образцовой меня удивила. Это не просто стихи человека с цельной натурой. Качество довольно редкое для людей нынешнего века, разучившихся воспринимать мир как нечто целостное. Стихи поэтессы значимы прежде всего тем, что выходят за пределы поэзии личностной. Они несут на себе отпечаток восприятия мира одинокой, сильной и возвышенной души. Прочитав вышедшие из-под ее пера творения, начинаешь чувствовать, как согревается душа, радуется, вдохновляется тем, что нечто подобное пережито и ею. Приходит понимание, что взросление и мудрость у каждого человека наступают только через пережитую боль и грусть.

Раскромсали путь-дороженьку,
Сорок тропок, — все вразброд.
Пару туфель очень сношенных,
Надеваю наперед.
Не желаю клятвой маяться,
Медленно плету косу.
Я по-бабьи все охаяла,
Новый крест теперь несу.
Провода гудят со стенами,
Охнув, сыплют искры в снег.
Ах, душа моя зеленая,
Чем ты кончишь этот век?

Это стихи редкостной искренности, истинности, яркости и точности чувств, зафиксированные в эмоциональном рисунке, психологической информации, сложной экспрессии... Хочется найти контакт с этой поэзией, свериться с нею чувствами, своим внутренним миром, равновесием души.

Стихи М.Образцовой заряжают сердце добрым взглядом на происходящее, болью влюбленной души, яркостью восприятия окружающего пространства и удивительно чистой, возвышенной обреченностью, верою в величие и значимость судьбы. Это стихи генетически русского человека, христианки. Услышать и обнаружить этот голос в наш век можно разве только в Сибири, у нас на Алтае — в Манжероке, среди библейских пейзажей у величественной синеокой Катюни.

Думами и грезами больная,
Выйду спозаранку в поле я.
Нежно ствол березы обнимая,
Буду слушать песню соловья.
Ястреб над поляною закружит,
Я его глазами провожу.
Временем пораненную душу
На сугроб ромашек положу.
Тишиною жажду утоляя,
Буду с наслажденьем ее пить.
Благостно в плену земного рая
И святою и крамолкой быть.

Именно тут пробудилась в старинной христианской чистоте и пронзительности русская душа Марии Образцовой. Я благодарна судьбе, что она свела меня с такой замечательной поэтессой, поэзия которой не искусная, тонкая подделка под настоящую, драгоценную породу, а это тот самый редкостный естественный материал.

Я знаю, что Мария Образцова пишет свои стихи просто так, как само собой разумеющееся и ничем не выделяет себя из среды, в которой она живет. Постулаты христианки далеки от ее кредо, так как наше сознание складывалось в общеизвестных традициях советского общества. И мой взгляд на ее поэзию может ее даже шокировать и вызвать протест. Тем не менее, я только так воспринимаю ее строки.

Грешна, мой друг,
грешна и каюсь,
И, опустив глаза, молчу.
От камня эхо отлетает,
А ветер тянется к плечу.
И, опустившись на колено,
Стоит убогая сосна,
Омоет важно и степенно,
Ей тело холодом луна.
И я касаюсь неба взглядом,
Рукой тянусь.
Грешна, мой друг,
что больше жизни
Я не тебя люблю,
а Русь.

О ТРАДИЦИОННОМ АЛТАЙСКОМ ПЕНИИ

Русская душа в двадцатом веке потеряла свою индивидуальность, утратила национальное чутье, колорит восприятия мира и судьбы. Она стала неестественно общечеловеческой, и только в отдельных моментах еще можно столкнуться с древней душой русского человека. Бабья тоска в стихах Марии Образцовой — это, на мой взгляд, древняя русская тоска, идущая от ямщицкой старины. У этой тоски, которой пропитаны русская кровь и древесные соки русских равнин, нет ничего общего ни с печалью, ни с какой-то другой душевной болью. Это, скорее, небесное, чем земное чувство. Русская тоска — это борение разума и души с тайной, которая ее окружает, которую она не в состоянии постичь. Это богоискательский инстинкт, направление интуиции народа.

В стихах М.Образцовой присутствует первичность чувств. Они лишены искусственной вычурности, литературной надуманности. Это настоящий жемчуг. Жемчуг поэзии в огромном потоке русскоязычной поэзии наших дней.

Алтайская песенная культура — одна из древнейших на Востоке и Центральной Азии. Она глубока по своему смыслу и значению настолько, насколько может быть глубока песня, воплощающая национальный и исторический дух народа.

О традиционном алтайском пении, его звучании я бы сказала словами любимого мною испанского поэта Гарсиа Лорки, которые он написал об андалузском пении — канте хондо, «глубоком пении», поскольку я понимаю слова поэта, ощущаю их истину применительно к песне своего народа: «Оно поистине глубокое, глубже всех бездн и морей, много глубже сердца, в котором сегодня звучит, и голоса, в котором воскресает, — оно почти бездонно. Оно идет от незапамятных племен, пересекая могильники веков и листопады бурь. Идет от первого плача и первого поцелуя. Две стихии — поэзия и музыка борются в ней. Слова и мелодия устойчивы, но песня никогда не повторяется, и сколько бы ни пелась, нельзя исчерпать ее духовный подтекст. Эти короткие, трех-четырёхстрочные песни — одна из вершин поэзии, но все же подлинная, глубинная поэзия живет в мелодическом импровизаторстве и неотделима от исполнения. Это не «наивное» искусство — это высокий, недостижимый образец. Разве не чудо, что безвестный народный поэт в четыре строки вмещает все богатство высших взлетов человеческой души? В двух строчках содержится иногда больше тайны или чистого, свежего, простого, непридуманного чувства, чем в целой поэме».

Для примера возьмем алтайскую песню:

Звериного детеныша выростившая,
Каменная колыбель с шестью складками.
Честных нас выростившие,
Отца и матери руки — колыбель.

Во-первых, в двух строчках через рисунок-образ изображается Алтай — родина, святая святых, но без самоназвания намек, через определение. Кто выкармливает детеныша зверья? Горы, тайга, леса и воды, словом, природа, то, что составляет Алтай. Что за каменная крепкая колыбель с шестью складками, то есть горными укрытиями? Это священный Алтай, который из любви и

преклонения, боязни и трепета нельзя часто называть по имени, узнавая его по характеру и отношению к детенышу зверя.

В двухстрочной песне столько смысла... Песня позволяет нам проникнуть в дебри истории, к истокам происхождения народа на Алтае, и поэтому, когда слышишь этот зачин, этот призыв, он действует сильнее всякого современного государственного гимна. В дальнейших двух строчках прямо констатируется, что руки наших родителей — наша колыбель. При условии, что если мы чисты (белы), честны, то родители для нас как родина. Родина и родители, воспитавшие нас, два равных понятия, они — колыбель, священная люлька, сокровенное место, среда обитания. Полностью разъяснить глубинный смысл этой песни невозможно, потому что ее нужно носить в сердце, как молитву. Возможно, здесь имеет место даже и такая философия: если человек лишится родины вследствие обстоятельств или трагедии, то через духовную связь, при наличии родителей, то есть через воспитание, связь с родиной сохраняется в крови... Далее по традиции алтайского пения тема этих четырех строк повторяется в следующих чуть-чуть перефразированных формулах:

Косули детеныша
вырастившая,
Каменная колыбель
с двумя складками,
Такими, какие мы сейчас,
нас вырастившие,
Матери и отца руки
— колыбель.

Парные четырехстрочия составляют восемь строк. Это классическая, наиболее распространенная форма, канон алтайского традиционного стихосложения. В восьми строках, точнее четырех, так как вторые четыре, повторяя тему, чаще приводятся для закрепления первых. Скупое, но выразительно ярко закладывается целое послание, историческое сообщение или психологическая информация. Учитывая важный духовный подтекст алтайских песен, особенно осторожно и тщательно нужно собирать и записывать, фиксировать все песни, какие можно еще собрать среди народа и заняться их изучением.

Сектором народного творчества Института алтаистики и Новосибирской консерваторией собрано немало материала,

касающегося народной песни. В архиве композитора и исследователя Алтая А.В. Анохина можно также найти немало интересного материала. В будущем, надо предполагать, нас ожидает интересное издание результатов восстановленных, классифицированных по тематике и колориту песен, служивших народу долгие века как молитва, как учебник, как нравственный и психологический кодекс, передаваемый из поколения в поколение:

Внутри золотого ларца
Есть шелк лунного сияния.
В глубинном покое души
Есть золотая книга судур.

Внутри жемчужного ларца
Есть шелк солнечного сияния,
В дебрях моей души
Есть жемчужная книга судур.

Как в душе христианина хранится Святое Писание — Евангелие, так и в душе алтайца, судя по песне, тоже есть писание. Сам Господь Бог вкладывает в душу человечества единое писание — Сокровенную Благодать, Любовь. В старину у русских людей бытовал термин «честной народ», который содержал в себе столько чести, чистоты, доброты и силы, а самое главное, психология народа в действительности соответствовала этому понятию. Так в традиционном алтайском пении «янгар» запечатлена честная алтайская душа в пору своего расцвета. Если даже в XX веке закатилась она, эта душа, как, впрочем, и души многих других народов после эпохи коллективизации, то песня осталась как память о прошлом. И если воскреснет память, то воскреснет и душа. Может быть, я ошибаюсь, но мне кажется, что после древнего письма, т.е. после Орхоно-Енисейских надписей, второе по значимости явление для алтайского этноса и, возможно, для всего тюркского мира, — это древнее традиционное пение «янгар» — нечто уникальное, нечто непостижимое, что нужно ценить и беречь. Поэтому хотелось бы выразить благодарность организаторам праздника «Янгар», так как они возрождают очень ценный жанр.

НИЗКИЙ ВАМ ПОКЛОН, МАЭСТРО!

25 июня — родился замечательный алтайский прозаик Диваш Берукович Каинчин. Этот — большая радость для алтайской литературы и культуры, так как означает достижение, мастерство, чудо появления таланта и его расцвет, самоутверждение и реализацию.

Алтайская литература богата талантами и по праву считалась одной из ярчайших явлений в литературе бывшего Советского Союза. Яркая плеяда поэтов, затем яркая, мощная плеяда прозаиков, не сбавляя темпа и накала, трудилась на ниве алтайского художественного слова. Они создали литературу и сформировали ту светскую духовную культуру, которую мы сегодня имеем и на которой базируемся, осознавая себя через это как народ.

Эта литература — нерушимое культурное и духовное наследие, она будет сиять и возвышаться, как горная вершина, даже в непогоду, даже тогда, когда не будет в живых тех, кто отдал жизнь и силы этой литературе. Спасибо Дивашу Беруковичу Каинчину, одной из ярчайших звезд на живописном небосклоне алтайской литературы, богатейшему колосу на ниве прозы.

Проза — это горящее сердце плюс грандиозный труд. Это разные вариации одних и тех же глав, масса изученного вспомогательного материала, кипы черновиков и записей для работы. Работа над романом — это такая лаборатория, в колбах и ретортах которой порой трудно ориентироваться самому автору. Выбраться оттуда он может только силою своего таланта, силою собственного духа и знания. Будучи поэтом, вдвойне преклоняюсь перед трудом прозаиков. Пусть удача не покидает вас, пусть чудо озаряет ваши письмена!

Проза Диваша Каинчина — это целая вежа жизни алтайского общества на рубеже послевоенного лихолетья и до настоящего времени. Это фиксация характеров, лиц и внутреннего мира человека. Это его проникновение и постижение. И это открытие гораздо важнее исторической констатации фактов или социологического исследования. Здесь искусство вступило в свои права и освятило светом тайны и вечности живые мгновения, переживания, судьбы и страсти. Здесь талант и сердце Диваша Каинчина переживало вместе с героями, временем, местом и пространством.

Его произведения «Люди одной долины», «Его земля», «Крик

с вершины», «Ожидание весны» и многие другие, все, что им создано, можно было бы назвать «энциклопедией алтайской жизни», подобно тому, как Белинский назвал некогда роман «Евгений Онегин» Александра Пушкина «энциклопедией русской жизни». Действительно, это энциклопедия ярчайших характеров и типов из сельской алтайской среды, глубиной и корнями своими уходящих в историческое прошлое этого этноса и в его древний эпос. Они с такой любовью и так талантливо, достойно выписаны Дивашем Беруковичем, что, без сомнения, они увековечены в его произведениях навсегда. Каждый персонаж привлекателен и увлекает настолько, что не одно поколение будет изучать феномен алтайской души из этих источников.

Мудрость, психологическая изобретательность, глубокий юмор, мужество и умение не отчаиваться в самых сложных и безвыходных, кризисных ситуациях судьбы отличают персонажей произведений Каинчина. По мастерству и высоте тематики, по отражению души простого человека от земли он по праву входит в плеяду лучших российских писателей, создателей жанра так называемой «деревенской прозы» в советской литературе, так же, как Виктор Астафьев, как Валентин Распутин. По воссозданию образов алтайских чудиков они со своим другом, прозаиком Кюгеем Телесовым, пошли едва ли не дальше и глубже Василия Шукшина.

Алтайские чудики в алтайской литературе имеют глубокую почву, связанную с народным фольклором и эпосом, поэтому наши прозаики традиционно работают с этим образом, но здесь важно знание национальной особенности темперамента и уклада жизни. Поэтому в свое время творчество Д.Каинчина высоко оценивалось руководством СП СССР. Его повесть «Голова жеребца», рассказы «Талкан», «Капшун», «Кактанчи» широко публиковались и ему по праву присуждались премии журнала «Дружба народов», а также премия Ленинского комсомола Алтая. Большой, яркий и добрый талант победит и покорит сердца при любом строе, при любом обществе, его признают, и необходимость в нем будет естественным явлением. Для таланта нет преград, жетские разграничения и деления здесь отсутствуют. Была бы стабильной жизнь, а талант украшает и разнообразит будни.

Его возраст — это не старость, это освобождение от легковесности, это особая полоса, наступление ещё более ответственного периода. Человек уже должен жить для светлого, это очищение от предыдущих ошибок и суеты. Это период размышления и обретения мудрости. По восточному календарному

циклу человек после 60 лет завершает свое животное развитие. Он уже не следует гороскопу, он освобождается от него. Природное строительство завершается и начинаются чистые годы — годы духовного роста, озарения. Если соблюдать нравственную чистоту, стремиться к духовной высоте, то это будет удивительно легко удаваться и тогда человек сможет прожить еще столько же, а может, и больше.

Диваш Берукович к своему ответственному рубежу пришел налегке, без груза грехов и ошибок. В нем изначально заложена душа ребенка, чистая и впечатлительная, — он талант. В силу своего таланта он страдал и терпел душевное одиночество, муки творческого напряжения. Но и радовался, ликовал, как птица, которой одной лишь дано летать и парить в вышине. Сейчас он преображается в могучего, крепкого орла, и мы еще прочитаем его чудесное откровение, исповедь его красивой души. Его чудесные произведения, изменят нас к лучшему, помогут нам выжить.

Сколько знаю и помню Диваш Беруковича, он человек поразительного такта и воспитания. Я не видела его во гневе, этого с ним не бывает никогда, и это присуще только тонким и высокоразвитым душам. И среди талантливых людей много невоспитанных, грубых и несдержанных. В порыве страсти, гнева, эмоционального подъема они освобождают себя от всяких рамок, забывают об окружающих. Диваша Беруковича всегда отличала особая чуткость, бережность к окружающему его миру. Стали модными бесшабашность, вероломство, могут легко напасть, оскорбить. Но это не подвиг, как думают носители такой псевдокультуры. Подвиг — быть молчаливым, не дав обета, будучи автором множества прекрасных произведений. Подвиг — не выйти из себя, не оскорбить, не сказать грубого слова окружающим, хотя ты пребываешь в этой же нервной, иногда невыносимой беспроблемной действительности.

Спасибо Вам, маэстро, за человечность! И желаю Вам, чтобы юбилейные торжества были в радость и на веселье всем, чтобы судьба улыбалась Вам и даровала больше счастья, добра и заботы родных.

СВЕТ ЛЮБВИ

Его светлая всепоглощающая любовь питалась Святым Духом, иначе и быть не могло в его трагической судьбе. В этом его чудо, его феномен. Это обстоятельство будет делать его творчество, его строки ясными и простыми, глубокими и законченными, питающими нас бесконечно животворящей духовной силой. Интерес и любовь к его творчеству с течением времени будут все более возрастать.

Я верю, что со временем, в будущем, у нас появятся исследователи и литературоведы, которые откроют сокровенные стороны его творчества. Удивительной кажется мне сама его фамилия, она образована от корня «көк куш», что означает «синяя птица». Наш поэт, наша честь, наша гордость — Лазарь — воплощает в себе еще много загадочного, много неосознанного, что будет раскрываться с течением времени.

Сегодня я хотела бы сказать о самом важном аспекте его творчества — о женских образах, созданных, увековеченных им в его произведениях.

Женщина — святая святых любого народа. По уровню положения, занимаемого женщиной в обществе, оценивается уровень общества. Это не просто высокие слова и определения, традиция или этикет, от этого зависит основа жизни и существа человеческого генофонда. «От женщины рабыни рождается раб, а от бесстрашной и независимой — герой» — считали древние. В христианском мировоззрении особое и высокое место занимает Божья Мать, которая возведена сыном-Богом выше ангелов и архангелов. Она милосердная заступница, предстательница и ходатаица наша перед сыном Ея, нашим Господом Иисусом Христом. Пречистая, божественная, целомудренная женщина — идеал всех народов, не оскверняющийся в веках, не затмевающийся в самые трудные периоды в судьбах народов.

Алтайский эпос сквозь века вынес блистающий образ алтайской женщины мудрой и терпеливой, преданной и самоотверженной, опоры и вдохновения богатыря-мужа. Способность самоотверженно, до самопожертвования любить и в этом утверждаться и обретать духовную свободу и силу является феноменом алтайской женщины. Это отражено в героическом эпосе, и это же воспето и развито Лазарем в образах его героинь.

Прежде всего это, конечно, Арина в его одноименном романе и другие центральные героини созданных им произведений. Очень ярко этот образ отражен в его маленькой повести «Дикарка». В сущности «Дикарки» выражен дух алтайской женщины — самоотверженно любящего существа, мученицы и героини, своей любовью совершающей подвиг, естественный для ее духа и бескомпромиссного сердца.

Чтобы разгадать душу, увидеть глубинную сущность дочери малочисленного народа, поставленной в суровые бытовые и исторические условия, оценить ее внутренний феномен, ее духовный потенциал, нужно быть поэтом и пророком. Л.Кокышев раскрыл высокую духовную сущность женщины-алтайки, равной по духу женщинам других наций современности. В его стихах, посвященных гречанке, кубинке и, наконец, классической звезде — Кармен, он чувствует и постигает их образы через знание и постижение своей горной смуглянки-чаровницы, которой он оставил самые нежные, самые признательные, самые сокровенные строки.

Его любовная лирика, его замороженное, бесконечное, беспредельное, теперь уже увековеченное влечение вдохновлено еще более глубоким источником — любящей душой женщины его земли, в конечном счете перед нею он склоняет голову, у нее просит прощения, перед нею раскаивается в заблуждениях и ошибках. Ее любовь способна его очистить и переродить, преобразить и спасти. Пожалуй, как никому, мы, женщины-алтайки, должны быть признательны Лазарю за наш успех, за наш блеск, за наши достижения в настоящем и будущем. Как истинный сын, рожденный алтайкой, как истинный мужчина, изведавший любовь женщины, он выразил благодарность и свою нежность к нам в своем творчестве навсегда.

Такой горячей и пронзительной любви поэта женщина-алтайка не удостаивалась с эпических, фольклорных времен, и после него ей предстоит быть долго лишенной такой любви, пока не родится новый такой поэт в нашем народе. Алтайку, с душой, не покорной обстоятельствам и условностям окружающей действительности, способную на глубокую жертвенную любовь, с отсутствием показного темперамента, с душой, не ведающей от природы ни лукавства, ни коварства, - запечатлел Лазарь в своих произведениях, начиная от Арины и кончая лирическими героинями своих стихов.

Он верил в высоту души своих героинь и в культе женщины видел будущее своего малочисленного народа. И в этом просматривается

его пророчество как поэта и как общественного деятеля, ищущего и прокладывающего свой нелегкий путь сквозь дебри истории, прилагая все силы на сохранение себя, как достойного представителя мирового сообщества.

У алтайского народа нет своего Низами, нет Махтымкули, не было Навои, который в алтайском варианте воспел бы любовь и красоту алтайки, но Бог дал нам Лазаря и забрал, и отныне его любовь, его очарование своей горной мадонной живо и не померкнет никогда.

Чувства поэта, зафиксированные в поэзии, теперь уже стали чувствами и нормою этики его народа. Его любовь живёт в народе и пока жив народ его чувство не подвластно ни смерти, ни тлению. Свет любви поэта будет гореть и освящать наш путь во вселенной.

ПРОСТИ И ПРОЩАЙ, XX ВЕК!

Предновогоднее эссе

Уходит век... Это явление непостижимое и необъятное, но вместе с тем неотвратимое, грандиозное и удивительное.

Уходит целый век, завершается и замыкается огромный виток в истории человечества и Земли, государств и народов, поколений и отдельной личности. Какое гигантское строение — мироздание и бытие, когда осматриваешь его духовным зрением на этом расстоянии, от этого пункта пребывания во времени. До следующего пункта назначения, до XXI века, остались считанные дни, скоро уже доедем до новой, неведомой еще колоссальной станции по имени XXI век, это будет новый рубеж, новый уровень цивилизации, новый виток кружения Земли вокруг своей оси...

Прощаясь с веком уходящим, в сердце своём благодаря ему за всё, что было и не было, за всё, в чём был и не был виноват, шепча ему ласковые и нежные слова, признаваясь в любви наконец, и осознавая, что он был любим всегда, но как-то в ежедневных заботах и суете не довелось открыться и как-то не принято, не заведено было в будни говорить об этом, прикасаясь к седым кудрям мудрого старика — XX века, хочется вспомнить всех дорогих и близких — учителей, наставников, друзей, родных, которые навсегда останутся там, на той великой станции по имени XX век, и сольются с земной осью, став вечностью, став силою притяжения Земли...

Для меня, как для представителя последнего звена цеха писателей Алтая, для человека, причастного к загадочному ремеслу — созданию культурного наследия в душах и сердцах своих современников, останутся ярчайшими звёздами и живыми примерами такие учителя, как Булат Окуджава, Евгений Винокуров, Александр Плитченко, коих мне посчастливилось увидеть. Они восхищали и будут восхищать меня всегда. Останутся загадкой и удивительными личностями Лазарь Кокышев, Эркемен Палкин, Кюгей Телесов.

О них о всех очень много на сегодня написано и сказано уже, но будет написано и сказано ещё больше. Они уходят от нас всё дальше вместе с 20-м веком, но они дороги нам, поэтому они превращаются в нашу память, в наше восхищение и вечную любовь. Они останутся жить в своём времени. Они были необыкновенными

детьми своего времени, и их время было необыкновенным.

Последним, замыкающим, из тех, кто ушёл от нас на стыке времён, для меня останется Кюгей Чырбыкчинович Телесов. Нашей последней встречей были дни, когда он специально приехал из Каспы с визитом, закончив 3-ю часть романа-трилогии «Катунь весною»...

Он был необычайно торжественен и, конечно, праздничен — ведь он закончил свой важный труд, он переплыл океан творческой бури и одержал победу над этой самой горячей и яростной из всех стихий — стихией творчества, укротил её и направил в русло, превратил в роман. Это состояние пишущего товарища можем ощущать только мы, те, кто сами тоже подвергались тем мукам, но тоже, не зная брода, переплывали тот же океан. Такие мгновения роднят нас, как сирот, оставшихся от одной матери!

Помню раннее утро, когда мы втроём — он, я и Дергелей Маскина — о чём-то говорили, смеялись, и все были блаженны — это сказывалось его состояние после большой творческой работы. Говорили о ненужном, о пустяках, но радовались внутренне, как дети, это выплёскивалось наружу, мы с Дергелей смеялись, испытывая смущение из-за своего поведения перед этим немолодым мужчиной. Он, понимая, прощал нам наше озорство, как младшим сестрёнкам, и тоже смеялся от той свободы, которая наконец дана ему как передышка до следующего творческого напряжения. Тогда же он снимался для телевизионной передачи как интересный и содержательный гость. Когда мы делали всё это, мы не могли предположить, что это последние съёмки его, последние дни нашего общения. Он ушёл из жизни в расцвете писательского таланта, в зените творческих сил, как и подобает большой личности. Он никогда не терял способности писать живо и сильно, не знал долгих перерывов или вялости, безжизненности написанного. Его слово до конца было наполнено силою чувств и притягательностью ощущений. Он был щедро одарён от природы, и талант не подводил его никогда. Он терпел много неудач в жизни, но в творчестве был удачлив и счастлив от начала и до конца.

Кюгей Чырбыкчинович поступил в Литинститут уже зрелым человеком, имея семью и детей. Когда он учился в Москве, его всё время тянуло домой, хотелось в горы, в тайгу, сесть на коня, поездить по заветным местам, так как ему, как настоящему алтайцу, был знаком и охотничий промысел — пошукать зверя, понаблюдать за детёнышами, полюбоваться на любовный танец птиц.

Иногда со стоном сожаления о далёкой, прекрасной жизни он

смотрел на серое небо Москвы и грустил — это навсегда запомнила его учительница русского языка Нина Васильевна Фёдорова. Женщина очень требовательная, рафинированная московская интеллигентка, по своей родословной действительно восходящая к старой, истинной русской интеллигенции России. Спустя много лет, когда я поступила на учёбу, она, узнав, что я с Алтая, с гордостью вспоминала: «Я знала одного очень красивого человека. Он был с Алтая. Временами он так тосковал о своей красивой родине, к тому же он был настоящий охотник, и ему так хотелось в те леса и дебри, что я замечала слёзы на его грустных очень красивых глазах! Он так сильно и красиво умел тосковать — таких людей я больше здесь не встречала...». Я у неё спрашивала: «А как же он тогда закончил?!» Она отвечала: «Он пишет очень тонкие вещи. Его, кстати, переводили и публиковали на французском. Мы его часто отпускали домой. Он приезжал очень радостный, счастливый, с сияющими глазами, он столько рассказывал о лесах, о зверушках, о красоте... Ведь он у вас один из ведущих прозаиков на сегодняшний день?» — спрашивала она у меня. Я ей отвечала: «Да. Он очень известный, большой писатель. Я читаю его великолепные произведения. Он наш классик. Но лично с ним я встречалась тоже. По-русски он знает очень плохо». Она соглашалась, говорила: «Да, русский он не смог выучить, но ему, может, это и ни к чему. Ведь по-своему он чувствует и знает гораздо больше, чем кто-либо, поэтому ему можно обойтись без знания второго языка. А вот тебе, Гюзель, нужно не лениться, ты русский можешь знать лучше, чем родной, тебе нужно больше заниматься русским, ты от этого ничего уже не потеряешь», — констатировала Нина Васильевна — тоже, кстати, оставшаяся в том веке...

Знаменательна ещё, на мой взгляд, встреча Кюгея Чырбыкчиновича и его друга Диваша Беруковича Каинчина с гениальным Андреем Тарковским. Когда Андрей Тарковский снимал свой фильм «Андрей Рублёв», то ему нужны были азиаты со всей Москвы для участия в массовках в качестве татаро-монгольской орды. Когда обратились в Литинститут, то там с радостью согласились предоставить в качестве татаро-монгольских воинов тоскующего по верховой езде и по природе алтайского прозаика Кюгея Телесова и его друга, тоже не менее одарённого, Диваша Каинчина. И вот они вволю наездили на лошадях по болотам Подмосковья, осаждая древние города Великой Руси, под режиссёрское видение Андрея Тарковского. Существует то ли байка, то ли быль о том, как Андрей сокрушался по поводу того, что первый дубль нашествия

ему зарезал молчун Диваш Берукович, когда он надел во время атаки очки, чтобы лучше видеть, и пустил лошадь во весь дух. Всё было более чем хорошо, но очки, блестящие на глазах одного из воинов, не соответствовали духу времени. Он признался, что носит очки и сейчас, чтобы мчаться как можно лучше, он решил постараться и надел их. Андрей на чём свет стоит громил молодого тогда Диваша и просил больше не стараться, не надевать очки во время набега, так как в те времена их ещё не было, тем более у татаро-монгольского всадника. Сколько времени я знаю наше старшее поколение писателей, когда речь заходит о гении Тарковского, в то же время со смехом вспоминают о приключениях тех двоих литинститутовцев, коими были тогда Кюгей Телесов и Диваш Каинчин.

Было много горького и прекрасного в том XX веке — оно неповторимо и бесконечно дорого теперь. Тот век научил нас чувствовать боль, научил нас беречь и ценить любовь и дружбу, научил нас шагать навстречу судьбе, несмотря ни на что, научил не терять веру в добро, если даже собьёт с ног встречным шквалом, то и тогда суметь подняться и вновь ступить. Падать и подниматься и вновь идти по земле — в этом предназначение человечества, в этом прелесть бытия. Мы все путники, мы все гости в этой жизни, поэтому пусть XXI век примет нас, как желанных гостей, с хлебом-солью, а XX-й — помни и прощай! Прости, Время, нам наши ошибки и будь снисходительнее. Простите, люди, за то, что мало любили ближних своих, почему-то, только потеряв многих из них, мы понимаем это вместе с болью утраты.

Прощай, старый век, и здравствуй, юный XXI-й!

Счастья и благоденствия всем на земле!

Светлая память ушедшему времени и ушедшим от нас навсегда

«Алтайдын Чолмонынын» өмөлигинде, 1971 жыл.
И,Шодоев ортозында, эки жанында Гюзель ле Т. Туденева,
үстинде Т.Тодошев, Н.Тодошева. А.Тодошев.

М.Горькийдин адыла адалган
Литинститутты божодып жаткан жыл, 1979 ж.
Бичиичилер биригүзин башкарган Э.Палкинге жолугуп отурганы.
Поэт П.Самык, Литинституттын үредүчизи И.Чирков кожо.

«Алтайдын Чолмонында» үредүге барардан озо, 1971 ж.
Жаан бичиичилер К.Төлсөв ло Б.Бедюровтын ортозында.

Танго МонголовичМонголов
(внук Манди)

Латыш поэт У. Берзинышле кожо

Бичиичилер биригүзінде текши јуун болгон күн.

Дед Абай с внучкой Анной и племянницей Еленой

Педучилищенин байрамдык залы Бичиичилер бирлигинин турчызы деп кере бичикти табыштырып турган айалгада.

Чыккан-өскөн јурттын ордында Роман Кыпчакович Кахтунов таайды эбиреде.

Телекөрүлтеде сьемка эдип жүрген оператор Р.Шатилов,
радиокорреспондент С. Мамаева.

10 жаштуда жүрүмнөн сала берген жееним Айсур Самойлов
сыйны Солоныла экү.

Телерадиокомпаниянын иштеер өмөлигиле кожо

«Ой-ой-ым» ансамбльла кожо

Г.Элемова Менин билезим

Баштапкы баркы уул
Андрей Кыдатов чыккан өй.

Адабыс бир акам Юрий Чачияков
ло жееним Ариша Качканаковала
«Эл ойында»

БАЖАЛЫКТАР

КИРЕ Сөс..... 3

ЭРЕНИС өЙ

ПОЭЗИЦГА	7
үЛГЕРЛЕР	8
ЭРЕНИС өЙ	9
САЛЫМ	10
БЫЯН БОЛЗЫН КЕЛГЕНИНЕ.....	11
КЕМ ДЕ КЕМГЕ ДЕ.....	12
КАРАҢУЙ ЖОЛДО	14
УЧУРАЛ БОЛОР.....	16
КУНУКПА, КАЙРАНЫМ	17
ЖИИТ ТУШ	18
«ЖАЖЫНА КИЛЕГЕМ...»	21

ТүГЕНБЕС КүүНИМ — АЛТАЙЫМ

СОК ЛО ЈАҢЫС.....	23
ТүГЕНБЕС КүүНИМ — АЛТАЙЫМ	24
АГАРУ ОЛЖО.....	25
ЭКИ СУУГА УЧУРЛАЛГАН ЭКИ КОЖОН	27
ЭНЕ СУУ.....	29
ЭП-САНАА	30

ЖЫЛАНЫН ТүЛЕНТИЗИ

ЖЫЛАН ТүЛЕНТИЙТ	33
ТОЛГОЙОКТЫН чөРчөГИ.....	35
МЫЙРЫКТЫН КОЖОҢЫ.....	36
ТАБЫШКАК.....	37
ТОЛГОЙОКТЫН СЫГЫДЫ.....	38
КАРГАН ЭНЕМНИН КУУЧЫНЫ	40
ЈААН ЭРЈИНЕ.....	42
СУРАК.....	43
ЈЕБРЕН ЖЫЛАНГА АЛКЫШ-үЛГЕРИМ	44

АБА-ЖЫШТЫҢ АЛТЫН САЙЫ

КУМАНДЫЛАР	46
АЙ ЭСКИДЕ.....	47
АЛТЫН САЙ (<i>Сызыт</i>)	48
КЕНЕГЕН ЖЕРДЕ	49
КУУНЫҢ КАНАДЫНАҢ ТҮШКЕН ЖУННЫҢ КОЖОНҢЫ	50
АЛТАЙ ЖАНАРЛАР КҮҮЗИНЕ.....	51
АЧУ СЫС.....	52

ТУРКМЕН КЕБИС

«ТУРКМЕН КЕБИС ЧОЛОЗЫ ...»	54
ТУРКМЕН ТАЛАГА	55
НИССА.....	57
АРЧУУЛДЫҢ УЧЫН ТАШТАП БЕР	58
ТҮРК КЕЛИН.....	60
СҮҮГЕНИМ САДУЛАЙТ МЕНИ	62
САКЫЛТА	63
ТАДЖ-МАХАЛ.....	64
МЕН ОЛ ЛО БОЙЫМ.....	65

ЖАКШЫ БОЛЗЫН! ТЕНЕРИДЕ ЖОЛЫГАРЫС

АЛТАЙЫМ.....	66
КАРГАН ЭНЕМ.....	67
ЖАС	70
ЖАЙЛУ.....	72
ЭДЕЛЬВЕЙС	74
ГОРОД ЛО МЕН	75
КҮСКИ ЭЗЕН	76
ПОЭТКЕ.....	78
КҮС	80
ЖАШ КЕЛИН	81
НААНАМНЫҢ КОЖОНҢЫ.....	82
БААТЫРДЫҢ ҮЙНИНҢ ЫЙЫ	83
ЖОБОШ КЫС БОЛБОГОМ.....	84
КЫПЧАК АЛКЫШ	85
КЫПЧАК КААННЫҢ КЫЗЫ	88
АЛТАЙ КЫСТЫҢ ЧАЧЫ	91
КҮСКИ АЛТАЙ	92

КҮСТИҢ КАНАДЫ.....	93
ТӨРӨЛ ТУРЛУДА.....	94
СУРАК.....	95
«АЛТАЙДА МӨШТИ САЛКЫН ЖАЙКАДЫ...»	96
КАЙДА СЕН?	97
АЛЕША ДИДУРОВКО.....	98
КОЖОНЧЫ ЛА ЖҮРЕК.....	99
ЖЫШТЫҢ ЖАҢЫ.....	100
ТЕНЕРИДЕ ОДЫС	102
САКЫЛТА (<i>Полонез</i>)	103
ТЕНЕРИДЕ	105
«САРЫ БҮРДЕ, УЛУСТАР...»	106
ПОЛОНЕЗ.....	107
КҮННИҢ НАЖЫЗЫ (<i>Кичинек туужы</i>)	110
«КУДАЙ ЛА ДЕЗЕН БАЗА...»	113

СОЛОМОННЫҢ КЫЗЫНЫҢ САРЫНЫ

(*Бирлик тизү үлгерлер*)

АЙСУРИККЕ.....	115
ЖЕБРЕН ЭЗЕМ	117
КЕЛЕР ТУШТАЖУ	118
КӨКТӨШ ЛО КЫС	120
«ТүнКүлдеген ШАҢ...»	123
ЧЕЧЕКТЕР	124
КөчКүн КОЖОН	125
КӨКТИҢ СУУЗЫ.....	126

ПРОЗА

КАЙДА СЕН, СЕРҮҮН ЭЗИН? (<i>Кичинек журамал-куучын</i>)	127
АГАРУ, АРУ КЕБЕРЕЕР КөКСИМДЕ (<i>Газетте жарлалган бичимел аайынча</i>)	138
ПОЭТТИҢ ЭНЕЗИ <i>Эл Алтай альманахта жарлалган</i>)	144

КУДАЙЛЫК КОЛБУ (Газетте жарлалган бичимелге жөмөжү)	149
АЛТАЙ ОРДИНАРЕЦ.....	154

КөчүРИШТЕР

КОСТА ХЕТАГУРОВ

(Осетин калыктын эржинелі поэди)

Бүдүмчизи ЖОК	156
Ўлүзи ЖОК	157
ИЖЕНЧИ	158
ЖАКЫЛТА	160
БИЛЕРИМ	160
САНААРКАШ	161
Көрзөн	162
СЕН КЕМ?	163
ЖОК БОЛ!	172
ЖОКТУНЫН КОЖОНЫ	174
КИСКЕ	174
А-ЛО-ЛАЙ!	175

САЙЛЫКМАА КОМБУ

Карындаштык Тыванын јуит үлгерчизи	176
«ЭКИ ЖАРАТ — МЕН ЛЕ СЕН...»	178
«КөКСИМДЕ өСКӨН КАЙКАЛ чЕЧЕКТИ...»	179
«СЕНИ САКЫП, ТУШТАЖУ ЫРЫМДАЙДЫМ...»	180
«ОЛЛОЛОЗО ЭРИКЧЕЛ...»	181

ПАБЛО НЕРУДА

СУРАКТАРДЫН БИЧИГИНЕН	182
-----------------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Данилова Т. «ПРИ СВЕТЕ СОВЕСТИ ЖИВЕТ ЕЕ ДУША...»	188
АЛТАЙ.....	190
БАБУШКЕ. Перевод Н. Шатиновой.....	191
ВЕСНА. Перевод Р.Бухараева	193
ССЙЛЮ. Перевод Р.Бухараева.....	195
ЭДЕЛЬВЕЙС. Перевод Р.Бухараева.....	197
ГОРОД. Перевод Р.Бухараева	198
ОСЕННИЙ ПРИВЕТ. Перевод Р.Бухараева.....	199
ПОЭТУ. Перевод Р.Бухараева.....	200
ОСЕНЬ. Перевод Р.Бухараева.....	202
ОТЧАЦННАЦ ЖЕНА. Перевод Р.Бухараева.....	203
ПЕСНЦ НАНЫ. Перевод Р.Бухараева.....	204
ПЛАЧ ЖЕНЫ БАТЫРА. Перевод Р. Бухараева.....	205
СС КРОТКОЮ ДЕВЧОНКОЙ НЕ БЫЛА. Перевод А.Галембы	207
КИПЧАКСКОЕ ЗАКЛИНАНИЕ. Перевод А.Галембы	209
ДОЧЬ ПОЛОВЕЦКОГО ХАНА. Перевод А.Галембы	211
НЕ ПО БРОВЕЙ НАДМЕННЫМ ДУГАМ... Перевод А.Галембы	213
«НА АЛТАЙСКИЙ ПРОСТОР СИНЕВА НАЛЕГЛА...» Перевод А.Галембы	215
«ВСЮ ЖИЗНЬ СОЧУВСТВОВАЛА...» Перевод Н. Шатиновой.....	216
РОДНОЕ КОЧЕВЬЕ Перевод автора.....	217
ПРОСЬБА Перевод автора.....	218
КОЛЫБЕЛЬНАЦ КЕДРУ Пперевод автора.....	219
ГДЕ ТЫ? Перевод автора.....	220
БАЛЛАДА ПАМЦТИ Т. СЕЙТКУЛИЕВА Подстрочный перевод автора.....	221
АлёШЕ ДИДУРОВУ Перевод автора.....	224
ПЕВЕЦ И СЕРДЦЕ Перевод автора.....	225
ЛЮБОВЬ ДИКАРКИ Перевод автора	226
ЗВЕЗДНЫЙ ОЧАГ Перевод автора	228

ПОЛОНЕЗ ОБ ОЖИДАНИИ <i>Перевод автора</i>	229
НЕ ГРУСТИ, МИЛЫЙ МОЙ. <i>Перевод автора</i>	231
ОСЕНЬЮ <i>Перевод Н. Шатиновой</i>	232

ПУБЛИЦИСТИКА

СОШЕДШИЕ С НЕБЕС.....	233
ЭТО НАСТОЯЩИЙ ЖЕМЧУГ.....	244
О ТРАДИЦИОННОМ АЛТАЙСКОМ ПЕНИИ	247
НИЗКИЙ ВАМ ПОКЛОН, МАЭСТРО!.....	250
СВЕТ ЛЮБВИ.....	253
ПРОСТИ И ПРОЩАЙ, XX ВЕК!	256

Элемова Гюзель Кыпчаковна

Небесный источник

Стихи и очерки на алтайском и русском языках

Адрес редакции:

649 000, Республика Алтай, г. Горно-Алтайск,
ул. Чорос-Гуркина, 38 тел. 8 (388-22) 2-43-85

Подписано к печати 24. 06. 2008.

Формат 84x108 1/32

Печать офсетная. Бумага офсетная.

Гарнитура Alt.Text Усл. п.л.17

Тираж 500 экз.

Отпечатано в ОАО «Горно-Алтайская типография»
Адрес типографии: 649 000, Республика Алтай,
г. Горно-Алтайск, пр. Коммунистический, 35.